Maar majesteit!

Koning Willem III en zijn tijd

A.W.P. Weitzel

editie Paul van 't Veer

bron
A.W.P. Weitzel, *Maar majesteit! Koning Willem III en zijn tijd* (ed. Paul van 't Veer). De Arbeiderspers, Amsterdam 1969 (vierde druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/weit001maar01_01/colofon.htm

Inleiding

De merkwaardigheden van A.W.P. Weitzel 1.

Over koning Willem de Derde is weinig geschreven. Het is waar, tijdens zijn leven was aan anonieme schotschriften geen gebrek - het bekendst is *Uit het leven van koning Gorilla*, onlangs herdrukt - maar na zijn dood in 1890 is in geen halve eeuw een serieus historisch onderzoek verricht dat koning Willem in het middelpunt heeft. Dit was dan ook geen aantrekkelijke taak. Er was bij het herstel van vertrouwen in de monarchie, of in het Nederlands koningshuis, onder zijn drie vrouwelijke opvolgers weinig animo om de vervaltijd die eraan voorafging, op te rakelen. Wie zich aan een historische schets van de koning zou wagen, wist bij voorbaat dat hij te doen kreeg met heftige politieke conflicten, die vaak niet los te maken waren van de persoon des konings en zijn turbulent privé-leven.

En dan: welke bronnen moest men gebruiken? De ‘officiële’ geschiedschrijving van de tweede helft der negentiende eeuw wordt beheerst door de liberale visie die men in de meeste handboeken terugvindt. De onofficiële kanttekeningen in de voornoemde schotschriften en radicale bladen uit de tijd zelf, zijn politieke propaganda. Deftige liberalen en heftige radicalen hebben elk hun eigen eenzijdigheid. Wat zij over de koning, zijn eerste echtgenote, koningin Sophie, en hun zoons Willem en Alexander te vertellen hebben, draagt niet altijd bij tot historische helderheid. Belangrijke staatsstukken, als de notulen van de ministerraad, geven geen houvast omdat zij een tijdlang opzettelijk onvolledig zijn gelaten.

Sommige tijdgenoten waren zich van deze tekorten wel bewust. ‘*Er zijn zaken gebeurd en er zullen er wellicht nog gebeuren, waarover tijdgenoot en nageslacht zeer verkeerd zullen oordelen omdat zij niet volledig zijn ingelicht over de beweegredenen die hebhen gegolden. Aan een juist oordeel van den tijdgenoot moet een regeering zich soms in 's lands belang onderwerpen, maar zij mag er aanspraak op maken bij het nageslacht rechtvaardiging te zullen vinden*.’

Het zijn woorden die A.W.P. Weitzel, generaal-majoor en minister van Oorlog onder koning Willem III, in zijn privé-dagboeken heeft neergeschreven, en als er één 19de-eeuwer is die ons nu helpt het gesignaleerde

tekort aan betrouwbare ‘inside information’ aan te zuiveren, dan is hij het. Zijn dagboeken, memoires en nota's die met deze publikatie het licht der openbaarheid zien, zijn een onthutsende bron. Er bestaat in ons land geen enkel 19de-eeuws geschrift dat in zijn openhartigheid en volledigheid te vergelijken is met het werk van Weitzel waaraan hijzelf de verzamelnaam *Merkwaardigheden uit mijn leven* heeft gegeven.

Na zijn dood in 1896 heeft het handschrift der *Merkwaardigheden* tweeentwintig jaar bij de familie berust. In 1918 zijn ze in eigendom overgedragen aan het Algemeen Rijksarchief met de bepaling dat deze collectie papieren vijftig jaar lang, namelijk tot november 1968, alleen met bijzondere machtiging van de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen geraadpleegd mocht worden. Evenals Weitzel zelf, waren zijn erfgenamen zich ervan bewust dat de *Merkwaardigheden* gegevens bevatten die opzienbarend mogen heten, benevens persoonlijke opvattingen van de auteur die in een bepaalde tijd als scandaleus werden beschouwd. Pogingen van Weitzel om in min of meer gecamoufleerde vorm iets van zijn denkbeelden gepubliceerd te krijgen, zijn zoals nader uiteengezet zal worden, tijdens zijn leven dan ook nimmer geslaagd.

Bij een van die mislukte pogingen, roept hij in 1878 verbitterd uit: ‘*Ik heb in die dagen en trouwens ook vroeger, een treurige ondervinding opgedaan; het is deze: men kan in Nederland veel kwaad zeggen van Jezus Christus, van den Heiligen Geest, zelfs van den Goeden God, zonder dat iemand het U ernstig kwalijk neemt, maar het Huis van Oranje staat eenige sporten hoger in de openbare meening*.’

Deze denkbeelden van Weitzel betreffen koning Willem III en zijn gezin, waarmee Weitzel herhaaldelijk ambtelijk en particulier contact had. Zijn relaties met de koning waren, na een gemoedelijk begin, al spoedig van onaangename aard. Hierin nam Weitzel geen uitzonderingspositie in. Wel uitzonderlijk was dat hij allengs zijn grieven ging koesteren en er een centraal punt in zijn leven van ging maken. In zijn dagboeken tekende hij de gesprekken met de koning en de andere Oranjes letterlijk op. Hij verzamelde stelselmatig gegevens uit andere bron dan zijn eigen ervaring, die trouwens rijk genoeg was aan incidenten. Enige malen schreef hij afzonderlijke nota's over onderwerpen als de huwelijksplannen en de Parijse tijd van kroonprins Willem, de huwelijksplannen van de koning met een

Franse operazangeres en de erfelijke invloed op koning Willem III van zijn Russische grootvader en overgrootvader.

Toch waren *De leden onzer dynastie* (titel van een dier nota's) niet het enige onderwerp van de *Merkwaardigheden*. Weitzel mag geen politieke figuur van het eerste plan zijn geweest, hij heeft een militaire en politieke loopbaan gehad in een boeiende tijd. Hij was officier in Nederland en Nederlands-Indië. Tijdens zijn ministerschappen waren belangrijke zaken aan de orde als de rampzalige Atjeh-oorlog, de onderwijskwestie, de uitbreiding van het kiesrecht en de grondwetsherziening van 1887. Over al deze vraagstukken schreef Weitzel levendig en met veel oog voor de persoonlijke kant van de politiek.

Zijn portret van koning Willem de Derde bleef echter de kern van zijn nagelaten geschriften, waarvan nu het 'geheim' wordt opgeheven. Hij onderwierp de koning aan niets minder dan een 'zielkundige studie', compleet met veel geleerde citaten. De betekenis daarvan wordt (zie het laatste hoofdstuk) door een deskundig tijdgenoot van hem in weinig woorden afgedaan. Van grote historische waarde is echter het documentair materiaal dat Weitzel bijeen heeft gebracht. Zijn blik op de koning die onder toenemende kritiek Nederland van 1849 tot 1890 regeerde, is onbarmhartig, zijn onthullingen soms niet minder dan opzienbarend. Zijn invloed op de opvoeding van de kleine prinses Wilhelmina - in de 'gouden kooi' waarvan zij spreekt in haar boek *Eenzaam maar niet alleen* - mag niet worden onderschat, zoals eveneens in het slothoofdstuk wordt uiteengezet.

Maar de blik van Weitzel op de koning is de blik van één man en hij heeft zijn beperkingen. Daarom allereerst: wie was Weitzel?

2.

August Wilhelm Philip Weitzel, die in 1896 op tachtigjarige leeftijd in Den Haag overleed, was behalve soldaat en politicus een vruchtbaar publicist geweest. Op zijn naam staan negen boeken, die niemand meer leest, en talloze tijdschriftartikelen, die praktisch onvindbaar zijn. In zijn tijd was hij een tamelijk bekend schrijver over militaire onderwerpen. Van zijn uitvoerigste geschrift echter waren weinig mensen op de hoogte.

De collectie *Merkwaardigheden uit mijn leven* is een veelsoortig assortiment van jeugdherinneringen, bijgewerkte dagboeken, memoranda en onuitgegeven artikelen, alles geschreven in verschillende perioden van zijn leven en later door hem ten dele herzien en geordend, ongetwijfeld met het oog op postume publikatie. In totaal zijn het honderden foliovellen, naar het model van ambtelijke rapporten overlangs gevouwen en op de rechterhelft in keurig handschrift beschreven.

Al vroeg in zijn leven is Weitzel begonnen dagelijks aantekening te houden van het ‘merkwaardigste’ dat hij meemaakte of hoorde. Tot 1873 betrof dit alleen zijn militaire loopbaan, maar ook op die weg ontmoette hij de koning.

Er was tussen Weitzel en zijn ouders nooit verschil van mening geweest over de vraag wat hij worden zou. Hij was in 1816 te Den Haag geboren als zoon van een gepensioneerd ritmeester der Franse Keizerlijke Garde, die in zijn tijd als officier van Duitse afkomst vier vreemde heren had gediend: stadhouder Willem de Vijfde, de Bataafse Republiek, koning Lodewijk Napoleon van Holland en de grote keizer zelf. Weitzels moeder, Louise Diaz de Vivano, was de dochter van een luitenant-kolonel, directeur van de Artillerie- en Genieschool in Den Haag. Hoewel Weitzel voorbestemd werd voor een ‘wetenschappelijk wapen’ als de genie of artillerie, op zijn minst voor de deftige cavalerie, forceerde de voor Nederland ongekend krijgshaftige stemming tijdens de Belgische Opstand zijn besluit. Als vijftienjarige meldde hij zich als vrijwilliger bij de infanterie. Hij zou dan maar proberen de officiersrang van onder op te bereiken. Er konden immers examens worden afgelegd voor de luitenantsrangen en er werden per bataljon cursussen gegeven voor aspirant-officieren.

Uit Weitzels Officiers Stamboek blijkt dat hij aanvankelijk snel promotie maakte. Na zes jaar was hij via alle onderofficiersrangen tweede luitenant met het stellige gevoel dat het generaalschap in zicht was. In zijn vrije tijd studeerde hij veel, leerde zich zelf een mondje Latijn en Grieks en zette er alles op niet de mindere te zijn van de luitenants die sinds 1840 van de Koninklijke Militaire Akademie kwamen. Er waren trouwens genoeg bataljonscommandanten die, zelf in de napoleontische tijd ‘uit de troep voortgekomen’, niets moesten hebben van die Akademie-luitenants. Toch duurde het door herhaalde bezuinigingen op het militaire apparaat dertien

jaar eer de tweede luitenant eerste zou worden. Weitzel overwoog in die jaren zijn congé te nemen en rechten te gaan studeren. Toen voor toelating op de universiteit plotseling de nieuwigheid van een staatsexamen werd ingevoerd, vond hij andere activiteit voor zijn werkzame geest. Hij ging schrijven. Allengs publiceerde *De Militaire Spectator* zoveel artikelen van zijn hand, dat op hem de keus viel toen het hoofdredacteurschap vacant kwam. Zijn voorganger was luitenant-kolonel geweest. Het baarde opzien en jaloezie toen in 1847 een luitenant die functie kreeg. En het was een luitenant die zich niet beperkte tot militair-technische zaken.

Het waren de woelige jaren 1847 en 1848. Onder de officieren, geremd in hun promotiekansen en gehinderd door een slechte rechtspositie, bestond sympathie voor een grondwetsherziening in liberale zin. Er waren zelfs radicale voorstellen om de eed van trouw aan de koning te vervangen door een eed op de grondwet. Weitzels commentaren in de Spectator, waarin hij dit radicalisme afkeurde (hij was daarbij trouwens in gezelschap van Thorbecke), gaven hem in de radicale pers de naam van ‘ultra-reactionair’. Toch was hij conservatief noch Orangist. In het vaderlijk huis zal de gepensioneerde ritmeester van de Napoleontische garde, een gul verteller over zijn glorietijd in Franse dienst, dat evenmin zijn geweest.

Hoewel hij geen scherpgesneden politieke opvattingen had en nimmer zou krijgen, kan men Weitzel junior wellicht het best tot de gematigde liberalen rekenen. In 1851 werd hij door de adjudant van prins Frederik, oom van Willem III, uitgenodigd in het geheim mee te werken aan het conservatief-monarchistische blad *Het Goudsch Kronijkske;* Weitzel maakte zich er beleefd maar duidelijk van af en vreesde dat deze weigering hem in zijn militaire loopbaan geen goed zou doen.

Dit viel mee. Aan zijn redacteurschap had hij ook kruiwagens te danken. Hij was in aanraking gekomen met de luitenant K.W. de Kock, zoon van de bekende opperbevelhebber in de Java Oorlog, wiens nagelaten papieren (waaronder naar de trant des tijds het complete oorlogsarchief dat hij als particulier eigendom beschouwde) ongeordend waren gebleven. Op verzoek van de zoon nam Weitzel deze taak ter hand. Het werd een lange serie artikelen in de Spectator, in 1852 gebundeld tot het tweedelige boek *De oorlog op Java*. Weitzel was erdoor in contact gekomen met het militaire patronaat. De man die in 1853 tot Indisch Legercomman-

dant werd benoemd, generaal F.V.H.A. ridder de Stuers, was een schoonzoon van De Kock. Hij nam Weitzel naar Nederlands-Indië mee als kapitein-adjudant. In deze bevoorrechte positie kon hij het Europese tropenleven goed bestuderen en hij had vrije tijd te over.

Zijn publiciteitsjaren waren nu eerst recht aangebroken. Hij schreef in vijf jaar evenveel boeken, waarvan de 'schetsen' in hun 19de-eeuwse soort nogal aardig zijn: *Batavia in 1858 en Schetsen uit het oorlogsleven in Nederlandsch-Indië*. Hij ging nu ook aantekening houden van de 'merkwaardigheden'. Zijn dagboeken werkte hij periodiek na een aantal jaren om tot grotere gehelen voor een doel dat hem nog niet helder voor ogen kan hebben gestaan. Over zijn privé-zaken noteerde hij vrijwel niets. Hij zweeg over zijn huwelijk in Indië; zijn kinderen komen veel later alleen terloops ter sprake als hij bij een promotie constateert dat de financiële kant belangrijk is omdat hij 'een talrijk gezin' moet onderhouden.

Na zijn terugkeer in Nederland in 1860 verliepen zijn promoties heel wat sneller dan vroeger. Binnen twaalf jaar bracht hij het van kapitein tot generaal-majoor. Voor zijn vertrek naar Indië was hij lid geweest van een commissie die een nieuw model geweer moest beproeven. Hij had toen voorgesteld een eind te maken aan de chaos in de schietopleiding door de oprichting van een Normaal Schietschool, waar het kader volgens genormaliseerde richtlijnen geoefend zou worden. Een *Handleiding bij het schieten met draagbare vuurwapenen* had hij in 1852 gepubliceerd. Daaraan had hij in 1865 zijn benoeming te danken tot directeur van de inderdaad gestichte Normaal Schietschool, én zijn eerste ontmoeting met koning Willem III, die hem als een gemoedelijke landedelman op Het Loo ontving.

In de zomer van 1873 werd Weitzel, sedert een jaar generaal-majoor en bevelhebber van de noordelijke provincies, benoemd tot voorzitter van een regeringscommissie. Zij moest de energieke minister van Koloniën Fransen van de Putte adviseren over de oprichting van een Indische reserve-brigade in verband met de Atjeh-oorlog, die pas was uitgebroken. Twee bekende liberale militaire specialisten in de Tweede Kamer, Th. Stieltjes en kapitein J.K.H. de Roo van Alderwerelt, hadden het voorstel gedaan. Weitzel had er in *De Militaire Spectator* al tegen geschreven. Dat Fransen van de Putte die er óók tegen was, hem tot voorzitter van

de commissie had benoemd, zal dus wel zijn reden hebben gehad. Het advies was afwijzend. Volgens Weitzel zette dit kwaad bloed bij zijn tegenstanders en voor zijn politieke loopbaan was het zeker niet zonder betekenis.

Voorlopig echter dankte hij aan de kennismaking met Fransen van de Putte in oktober 1873 de benoeming tot minister van Oorlog in diens liberale kabinet. Daarin had hij voornamelijk te maken met de vernieuwing van het vestingstelsel, reeds onder zijn voorganger opgezet. Weitzel verdedigde het plan tot concentratie van de nationale defensie op de aloude Hollandse Waterlinie, die van nieuwe vestingwerken zou worden voorzien. Er was grote tegenstand in de Kamer omdat het gehele oosten en zuiden van het land nu onverdedigd werden gelaten. De parlementaire behandeling vond echter niet meer plaats onder het kabinet van Fransen van de Putte en De Vries, dat over een voorstel tot geringe uitbreiding van het kiesrecht was gestruikeld. Op uitnodiging van de conservatieve kabinetsformateur J. Heemskerk ging Weitzel in augustus 1874 naar het nieuwe kabinet over.

Weitzel gold als niet-politiek ‘vakminister’, het was bovendien zijn overtuiging ‘dat er tussen gematigd liberaal en gematigd conservatief haast geen verschil meer bestond’. Er waren inderdaad in deze periode meer persoonlijke dan politieke scheidslijnen. Weitzel geloofde enkel in de eerste. Onder zijn papieren bevindt zich een nota, haast een dossier, met roddelachtige persoonlijke gegevens over zijn tegenstanders bij de behandeling van de vestingwet. Wie waren dat? Stieltjes en De Roo van de Indische Brigade. Ook toevallig!

‘Aan politieke eerlijkheid geloof ik bij den een zoo min als bij den ander,’ schreef Weitzel in december 1875, een half jaar na zijn aftreden als minister. Zijn vestingwet was aangenomen, maar bij de eerste uitgavenbegroting voor de uitvoering van het plan was er zoveel kritiek dat hij aftrad. Hoewel hij in zijn dagboek toegaf dat de uitgaven veel hoger waren dan hij had voorspeld, schreef hij de oppositie geheel toe aan persoonlijke belangen en oude veten. Toch mag opgemerkt worden dat onder zijn opvolger dezelfde begroting een jaar later ook verworpen werd.

Het ontslag van Weitzel wierp een tweede persoonlijke kwestie op die terwille van het goed begrip der *Merkwaardigheden* en zijn verhouding tot de koning verklaard moet worden.

Bij zijn aftreden als minister wilde het kabinet volgens Weitzel de koning verzoeken 'mij als blijk van tevredenheid over de door mij bewezen diensten te bevorderen tot Luitenant-Generaal'. Het was een ongebruikelijke beloning - gebruikelijk was een Grootkruis in deze of gene orde - die wel op Weitzels eigen initiatief gekozen zal zijn. De koning verbleef in april 1875 in het buitenland. De directeur van het Kabinet des Konings, Van Heekeren van Kell, liet aan het ministerie weten dat de koning telegrafisch had toegezegd de bevordering te zullen goedkeuren. Voor alle zekerheid had Weitzel in één ontwerp-Koninklijk Besluit zowel zijn aftreden als minister, als zijn benoeming tot luitenant-generaal ondergebracht. Hiertegen maakte het kabinet van de koning bezwaar, waarop de directeur het K.B. wijzigde in de normale ontslagaanvrage. De koning die het bezwaar tegen de opzet van Weitzel deelde, tekende het ontslagbesluit. De nieuwe minister van Oorlog moest de promotie tot luitenant-generaal voorbereiden. Wat Weitzel had gevreesd en voorzien, geschiedde. Zijn promotie kwam niet af, hoewel tot viermaal toe pogingen werden aangewend. Wellicht moet men bij dit geval de dagboekaantekeningen op andere data lezen, daar waar Weitzel vermeldt hoe de koning en hij elkaar bij benoemingen dwars zaten. De koning moest tekenen, maar de minister moest voordragen. Beider medewerking was nodig.

Weitzel bleef generaal-majoor en kwam korte tijd weer in actieve dienst tot hij, zeer tegen zijn zin, in februari 1878 werd gepensioneerd. Het gebeurde onder het radicaal-liberale kabinet Kappeijne van de Coppello, waarin zijn oude tegenstander De Roo de portefeuille van Oorlog had gekregen. Dagboek 6 november 1877: 'Eindelijk is De Roo minister geworden, ik blijf hem wantrouwen.' Drie maanden later was Weitzel tegen zijn zin gepensioneerd.

Zijn loopbaan leek beëindigd, maar toen Heemskerk in 1883 weer een formatieopdracht kreeg, vroeg hij Weitzel voor Oorlog. Het derde ministerie-Heemskerk was vooral belangrijk doordat het een grondwetsherziening voorbereidde die de inleiding was tot onderwijspacificatie en kiesrechtuitbreiding. Als minister van Oorlog had Weitzel daarmee niet veel te maken, Heemskerk deed het trouwens haast alleen. Des te belangrijker was voor Weitzel de periode van november 1883 tot maart 1884 toen hij de portefeuille van Koloniën ad interim beheerde. De Atjeh-

oorlog had Nederland en Indië sedert 1873 niets dan ellende gebracht. Er moest iets gebeuren om dit lek waardoor de hele welvaart van Nederlands-Indië (d.w.z. de baten voor Nederland) en zelfs een goed deel van de Nederlandse welvaart waren weggevloeid, te dichten. De afgetreden minister van Koloniën, Van Bloemen Waanders, had nog gespeeld met de gedachte de verdreven sultan van Atjeh weer op de troon te brengen. Weitzel, de man van de Nederlandse vestingwet, had andere ideeën. Uit zijn dagboek blijkt dat hij het was die het geruchtmakende concentratieplan uitdacht, waarbij de Nederlandse stelling in Atjeh werd teruggebracht tot een gebiedje van enkele vierkante kilometers rond Koetaradja. In zijn tijdelijke machtspositie, blijkbaar ongehinderd door belangstelling van Heemskerk of andere ministers, zocht hij een minister van Koloniën en een gouverneur-generaal die het met zijn plannen eens waren. (Mijn verlangen hier verder op in te gaan moet ik onderdrukken. Het is juist op dit punt waarop ik met de papieren van Weitzel in aanraking ben gekomen. Van een studie over de Atjeh-oorlog als brandpunt van een halve eeuw Nederlandse politiek, hebben Weitzels *Merkwaardigheden* me tijdelijk afgeleid.)

Al deze gebeurtenissen spelen in Weitzels papieren, crescendo begeleid door zijn conflicten met de koning. Alle ministers hadden hun moeilijkheden van deze aard, zelfs - zo blijkt nu - Heemskerk die als een der weinige vertrouwenslieden van Willem III staat aangeschreven. De ministers van Oorlog hadden het extra-moeilijk.

In militaire zaken was de positie van de koning zeer gecompliceerd. Opperbevelhebber was hij niet (die functie bestond en bestaat niet in vredestijd), wel als generaal en admiraal de hoogste militair in den lande. Bovendien verbeeldde hij zich verstand te hebben van militaire zaken. Officieren legden de eed van trouw aan de koning af, hij moest alle benoemingen en promoties tekenen. Dat zijn militaire rangen honoraire functies waren en geen werkelijke commando's, was stellig niet zijn mening. Hij werd daarin trouwens gestijfd door officieuze publikaties ('Z.M. nam als Opperbevelhebber de parade af') en opvattingen van vele officieren. Het was een situatie vol voetangels en klemmen. Het vereiste meer tact... en meer onderdanigheid dan Weitzel kon opbrengen, om daar veilig overheen te komen.

In zijn ambtloze periode van 1875 tot 1883 en weer na 1888 heeft Weitzel zijn dagaantekeningen uitgewerkt tot dagboeken en tot enige nota's over de koning en zijn gezin. In zijn uitvoerige geschrift *De leden onzer dynastie 1873-1875* passeren alle dan nog levende leden van het huis Oranje-Nassau de revue. Samen met Fransen van de Putte stelde hij twee zeer belangrijke memoranda op over het voorgenomen huwelijk van de prins van Oranje met jonkvrouwe Anna Mathilde van Limburg Stirum - een tragische liefdesgeschiedenis die uit Weitzels papieren voor het eerst met alle officiële correspondentie duidelijk wordt. Een niet minder tragische liefdesgeschiedenis is die waarin de koning na de dood van koningin Sophie zelf verstrikt raakt. Beide, de zaak van de zoon en die van de vader, hebben achter de façade diepgaande politieke consequenties. De voortzetting van de Oranje-dynastie is er beslissend door beïnvloed.

Zijn 'zielkundige studiën' over Willem III heeft Weitzel langs de omweg van voorbeelden uit het leven van Russische tsaren en andere vorsten, ook neergelegd in zijn niet gepubliceerde artikelen *Twee Keizers* en *De laatste Stuarts*. De correspondentie daarover, met verwijzingen naar de opvoeding van de jonge prinses Wilhelmina, vormt het laatste hoofdstuk van dit boek. Het valt in opzet wel, in inhoud niet buiten de *Merkwaardigheden* uit Weitzels leven.

Mij dunkt dat de vraag *Wie was Weitzel*? met behulp van bovenstaande gegevens wel te beantwoorden is. Heel wat moeilijker is het antwoord op deze vraag: *Wie was Willem*?

3.

In deze korte inleiding zal ik zeker geen poging doen een overwogen oordeel te vellen over Willem de Derde als koning of als mens. Wel is nodig iets meer van hem te zeggen dan Weitzel doet, wil men zijn *Merkwaardigheden* kunnen volgen.

De regeringsperiode van Willem III (1849-1890) was gekenmerkt door conflicten. In de eerste en enige serieuze studie over de regering van deze koning, het boek *Overgrootvader Koning Willem* III (1951), heeft prof. C.W. de Vries in het vervolg van zijn Thorbecke-studies, een reeks van

die conflicten op politiek gebied uitgezocht. Daaruit is dan bekend geworden dat Willem als kroonprins de bekende politieke ommezwaai van zijn vader in 1848 (in 24 uur van 'ultra-conservatief tot ultra-liberaal') beschouwde als 'desertie'. Hij wilde afstand doen van zijn rechten als kroonprins, of op zijn minst van zijn inkomsten als zodanig. Koning Willem II weigerde echter hieraan mee te werken en na zijn dood legde de zoon toch als koning Willem III de eed op de nieuwe grondwet af. Zijn tegenzin tegen de constitutionele monarchie verdubbelde toen hij niet kon vermijden Thorbecke tot kabinetsformateur te benoemen, 'die professor' met wie hij het persoonlijk al even slecht kon vinden als politiek. Het regende klachten over onheuse bejegening van ministers tijdens audiënties en andere affronts. Omdat dit later iets beter schijnt te worden, suggereert De Vries dat de oorzaak der onaangenaamheden vooral bij de tactloze Thorbecke heeft gelegen, die meteen het onderste uit de constitutionele kan wenste te halen en de koning geen gelegenheid gaf aan de nieuwe situatie te wennen.

Nu, uit de dagboeken van Weitzel blijkt overvloedig dat de conflicten bleven voortduren, ook na Thorbecke. Alleen: bij conservatieve staatslieden als Heemskerk bleven ze meer binnenskamers, zodat zelfs collectieve ontslag-aanvragen (zie het conflict over de conversie van 1886) niet tot de buitenwereld doordrongen. Niet de koning is veranderd in zijn optreden jegens de ministers, de ministers en de 'leaders' (nieuw-modische term) der politieke groeperingen zijn het die de zaken onderling niet meer op dit spits drijven en op de belangrijkste politieke onderwerpen als de schoolkwestie, de koloniale politiek en het kiesrecht, naar verzoening streven.

Als 's konings criticus Weitzel in 1873 van generaal minister wordt, is de koning 51 jaar oud. Hij nadert wat zijn privé-zaken betreft de meest tumultueuze tijd van zijn leven. In 1851 was zijn huwelijk met prinses Sophie van Württemberg haast op een scheiding uitgelopen. Tussen die twee bestond het grootst mogelijke verschil van humeuren. Zij een vooruitstrevende, intelligente, zeer belezen maar hooghartige vrouw die met geleerden van haar tijd converseerde en correspondeerde. Hij een 'bojaar' (haar term - maar zelf had zij ook een Russische moeder en dezelfde Russische grootvader en overgrootvader als Willem!) met de interessen

van een landedelman en een soldaat. Toen was de 19de-eeuwse ‘kunstmin’ hem niet vreemd. Hij zong verdienstelijk en graag, componeerde wat en stimuleerde daadwerkelijk toneel en opera. Het had een raakvlak met de koningin kunnen zijn, maar er stond van weerskanten veel in de weg. Aan zijn huwelijkstrouw ontbrak zowat alles. De opvoeding van de kinderen was het breekpunt. Na 1851 bestond tussen hen beiden alleen formeel contact. De prinsen *Willem*, geboren in 1840, en *Alexander*, geboren in 1851 (de derde zoon, prins *Maurits*, was in 1850 op zevenjarige leeftijd overleden) trokken sterk de partij van hun moeder.

Omstreeks 1873 was de koninklijke familie nog zeer uitgebreid. Weitzel heeft hen allen gekend en vermeld. De broer van de koning, prins *Hendrik* (1820-1879), was in 1853 getrouwd met prinses *Amalia* van Saksen-Weimar (1830-1872). Dit huwelijk bleef kinderloos, evenals het tweede met prinses *Maria* van Pruisen (1855-1888). Des te uitgebreider was het gezin van 's konings zuster prinses *Sophie* (1824-1897), getrouwd met groothertog *Karel Alexander* van Saksen Weimar (1818-1901). Haar drie kinderen hadden elk weer kinderrijke gezinnen, die in later tijd, als het huis van Oranje in rechte lijn dreigt uit te sterven, voor de troonsopvolging in aanmerking komen. Weitzel suggereert dat prinses Sophie zich daar wél van bewust was en daarom geen hartzeer had toen de huwelijksplannen van haar neef, de kroonprins, op de onwil van de koning vastliepen.

Een groot deel van koning Willems regeringsperiode maakten ook zijn oom en tante nog deel uit van het koninklijk huis. Prins *Frederik* (1797-1881), gehuwd met prinses *Louise* van Pruisen (1808-1870), had twee dochters die met vreemde vorsten trouwden maar met hun gezinnen vaak in het comfortabele paleis Huize de Pauw in Wassenaar logeerden. Prins Frederik was een verstandig man, die vaak bemiddelde in de talrijke conflicten bij de rest van de familie, o.m. bij de huwelijksmoeilijkheden van de koning in 1851.

Tante prinses *Marianne* (1810-1883) was wel de levendigste, tegelijk wispelturigste Oranje van die tijd. Een zeer ongelukkig huwelijk met prins *Albert* van Pruisen eindigde in scheiding, waarna zij trouw, gelukkig en onwettig verder leefde met een vroegere dienaar uit haar kleine hofhouding van wie zij ook een jong-overleden zoontje kreeg. Haar kinderen

uit het eerste huwelijk, die de situatie kenden en begrepen, namen haar dit minder kwalijk dan vele hypocriete, deftige burgers in de tweede helft van de 19de eeuw.

Tot hen behoorde niet haar neef, koning Willem, die zijn tante niet verloochende. Hij was in de eerste plaats geen hypocriet, ten tweede niet deftig, ten derde geen burger. Van hem kan veel lelijks verteld worden en het lijdt geen twijfel dat hij voor wat zijn eerste huwelijk betreft een slecht echtgenoot en vader was, terwijl ook op zijn koningschap heel wat valt af te dingen.

Toch bekruipt mij bij het lezen van de verhalen over zijn persoonlijk leven en zijn politieke optreden, hoe bespottelijk of schandalig vaak ook, wel eens een vrijmoedige gedachte. Vrijmoedig omdat ze recht ingaat tegen al het schriftelijk materiaal over de koning dat afkomstig is van zijn liberale critici aan de ene kant, en van zijn felle socialistische en anarchistische bestrijders van de andere. Was het allemaal wel zo erg als ons door hen is overgeleverd?

In het regeringsmilieu van de deftige heren die na 1848 bezig waren het land naar hun inzichten, en ook wel wat naar hun belangen te reorganiseren, in deze meest hypocriete en sociaal meest meedogenloze tijd van de nieuwe geschiedenis, daarin kon een koningschap als van de Oranjes, dat traditionele banden met ‘het volk’ had, zeer moeilijk zijn plaats vinden. De meest succesvolle koningschappen uit die tijd (Victoria, Leopold) waren die waarin de ‘geïmporteerde’ vorstenhuizen zo'n traditie niet kenden en zich geheel thuis voelden in de deftige ‘establishment’ van hun land. Oranje had echter een andere historie dan Hannover-Windsor of Saksen-Coburg.

Willem de Derde voelde zich traditioneel sterk verbonden met het volk. ‘Oranje kan nooit, ja, nooit genoeg doen voor Nederland’ was zijn emotionele kreet op de toenmalige Bevrijdingsdag van 17 november 1863 en Weitzel zegt er zuurtjes het zijne van. Grootvader Willem I, die de kleinzoon zeer bewonderde (vaak zegt hij ‘net zo te willen doen als mijn grootvader’), had nog in deze persoonlijke stijl kunnen regeren. Tussen de koning en ‘het volk’ was echter een volksvertegenwoordiging geschoven en een regering die aan haar en niet meer aan de koning verantwoordelijk was. Maar wie waren de volksvertegenwoordigers? Dat waren

de deftige heren die formeel wel, maar in feite niet waren de vertegenwoordigers van wat de koning als ‘het volk’ beschouwde.

Met dit volk kon hij een tijdlang uitstekend opschieten. Weitzel spreekt schamper van ‘de waterheld van 't Loo’ (opvolger van de Held van Waterloo, die Willem II geweest zou zijn) als hij het optreden van de koning bij enkele grote watersnoden vermeldt. Toch waren dit de momenten waarop de koning de traditionele eenheid van Nederland en Oranje dramatisch voelde herleven. Hij slaagde er niet in het hoofd constitutioneel geheel koel te houden bij tot hem gerichte ‘volkspetitionnementen’, vooral als zij afkomstig waren van de kleine calvinistische burgers, die Oranjeklanten bij uitstek. Waren het dan niet de voormannen van deze Oranjeklanten die met hun ongrondwettig beroep op de koning nog minder begrip hadden van de nieuwe verhoudingen dan de koning zelf?

Koning Willem wilde wel Vader Willem wezen maar het kon niet. God en de liberale regeringen hoorden hem brommen.

Als ‘het volk’ dank zij de uitbreiding van het kiesrecht na 1887 geleidelijk zijn eigen vertegenwoordigers gaat kiezen, dan vereenzelvigt het radicaalste deel ervan de koning nu juist geheel met de ‘establishment’ van de deftige heren, van wier orde hij naar het woord van Schaepman immers het Sluitstuk vormde.

Nergens was de kritiek op het koningschap feller dan uit die hoek van anarchisten en socialisten. Domela Nieuwenhuis had in zijn blad *Recht voor Allen* in het midden der jaren tachtig een rubriek waarin hij wekelijks de werkzaamheden van Burger Willem naast diens inkomsten tabuleerde. Er waren grote en kleine processen wegens majesteitsschennis. Het waren ernstige crisisjaren, economisch en politiek. In 1886 kostte het palingoproer in de Jordaan 26 mensenlevens, het grootste aantal dat ooit in Nederland bij binnenlandse onlusten gevallen is. De omwentelingen van 1795 en 1813 waren vreedzamer verlopen. Er werd, ook in 1886, een moordaanslag gepleegd op een commissaris van politie in Amsterdam. Er waren grote kiesrechtbetogingen, er werden opruiende pamfletten uitgedeeld onder de soldaten. (Weitzel vertelt in een van zijn vele onthullende aantekeningen dat de koning ze niet wilde lezen, omdat zijn vader er in 1848 te zeer door was beïnvloed.)

Toen Domela Nieuwenhuis in 1886 tot een jaar gevangenisstraf werd veroordeeld omdat in *Recht voor Allen* kritisch was geschreven over aanhankelijkheidsbetuigingen voor een koning 'die zo weinig werk van zijn baantje maakt' (waarlijk een understatement tegenover de feiten), begon zekere Sicco Roorda van Eysinga uit protest in hetzelfde blad een serie artikelen over de koning, die anoniem in brochurevorm als *Uit het leven van koning Gorilla* herdrukt werden.

Een deel van dit kleine geschriftje is gewijd aan het privé-leven van de koning tijdens diens jaarlijkse vakanties aan het Meer van Genève. Roorda van Eysinga woonde te Clarens in de buurt van Montreux waar de koning placht te logeren, en wist wel iets. Weitzel heeft de juiste gegevens - niet minder verrassend - uit een veel betere bron, maar ze bleven tot nu toe begraven in zijn geheime dagboeken. Wat Roorda van Eysinga publiceerde, hoeveel onzin erin staat, droeg ertoe bij dat de populariteit die de koning misschien onder het volk nog had, geheel verdween.

Weitzel geeft geen algemeen tijdsbeeld. Toch moet men iets van die tijd weten om te kunnen begrijpen, bij voorbeeld waarom de koning bevreesd was voor aanslagen of in 1884 uit angst voor socialistische 'woelingen' weigerde de Staten-Generaal in persoon te openen. (Hij deed het wel in het rustiger Luxemburg, waarvan hij groothertog was; na zijn dood ging de kroon over op een andere Nassause tak.) Was niet drie jaar tevoren zijn volle neef, tsaar Alexander bij een bomaanslag om het leven gekomen?

4.

De Collectie-Weitzel in het Algemeen Rijksarchief bestaat uit zeventien nummers gedenkstukken, die elkaar gedeeltelijk overlappen, een bundel met onvoltooide geschriften en vijf bundels bijlagen, o.m. officiële stukken als aanstellingsbrieven van weinig betekenis. In het Koninklijk Huisarchief bevindt zich nog één bundel met nagelaten papieren die eerst bij de Krijgsgeschiedkundige sectie van de Generale Staf hebben berust; deze bundel is, evenals alle andere papieren in het Huisarchief die betrekking hebben op koning Willem III, op last van koningin Emma verzegeld en zal pas in 1990 ontzegeld worden.

De gehele collectie in het Rijksarchief uitgeven is ondoenlijk en mijns inziens onnodig. Dit wil niet zeggen dat er naast mijn keuze, voor specialisten geen materiaal van historische waarde meer te vinden zou zijn in Weitzels verhalen over het ‘revolutiejaar’ 1848, de militaire dienst in Nederland of Indië, of politieke kwesties onder de kabinetten-Heemskerk.

In zijn volledigheid zou de Collectie-Weitzel een boekdeel van vele honderden pagina's kunnen vullen. Ik heb mij beperkt tot wat in een boek van handzame omvang voor een publiek van algemeen geïnteresseerden gepubliceerd kon worden. Weitzel geeft zelf geen totaalbeeld waaruit niets gemist zou kunnen worden. Integendeel. Over allerlei belangrijke gebeurtenissen in zijn tijd zwijgt hij omdat hij ze niet kende of niet ‘merkwaardig’ vond in zijn letterlijke betekenis van het woord. Onbelangrijke zaken schrijft hij vaak zeer uitvoerig op.

Bij deze beperking heb ik slechts weergegeven wat Weitzel zelf heeft meegemaakt of van direct-betrokkenen met bronvermelding heeft vernomen; meestal waren dit collega-ministers. Waar ik Weitzel heb onderbroken is in de tekst een sterretje (*) geplaatst. Een enkele maal heb ik stukken tekst samengevat, zoals dan duidelijk is aangegeven. De spelling heb ik alleen bij de verbuiging van het lidwoord ‘een’ (eene, eenen) gemoderniseerd, vooral omdat Weitzel zelf op dit punt niet consequent is. Ook met leestekens sprong hij nogal vreemd om.

Deze uitgave is dus niet ‘gekuist’, op twee uitzonderingen na die voor het verhaal van geen betekenis zijn. In het eerste geval heb ik een grove uitlating van de koning over zijn eerste echtgenote weggelaten; zijn houding jegens haar wordt ook zonder deze in drift uitgesproken verwensing, uit dit boek duidelijk genoeg. Het tweede geval betreft een zinsnede van Weitzel zelf over het aanstaande huwelijk van de oude koning met de jonge prinses Emma. Ik ben mij ervan bewust dat de goede smaak een uiterst persoonlijk criterium is. Anderen vinden misschien dat er aanleiding was geweest in het geheel niets, of juist veel méér te schrappen.

Weitzel nam geen blad voor de mond maar hij schreef geen *Koning Gorilla* en hij was evenmin een dolgedraaide rancunemens als de radicale journalist E. Meeter die in 1857 fantasievolle ‘memoires’ schreef over zijn relaties met koning Willem de Tweede. Op zijn manier had Weitzel met de Oranjes het beste voor, zoals onder meer blijkt uit zijn sympathie voor

koningin Emma, voor de prinsen Willem en Alexander - die door hem wel in een heel ander licht worden gesteld dan de overlevering wil - en uit zijn ernstig bedoelde, en ernstig genomen, waarschuwingen bij de opvoeding van prinses Wilhelmina.

Hij was een ernstig, al te ernstig man. Als zijn geschriften op ons hier en daar een komische indruk maken - ik voor mij heb er herhaaldelijk bij zitten proesten in de stille studiezaal van het Rijksarchief- dan was het door hem niet zo bedoeld. Hij was, als zijn tijdgenote Victoria, niet vermaakt. Hij was verontwaardigd. En er zijn natuurlijk allerlei zaken en opvattingen, bij voorbeeld de fervente anti-Pruisische en anti-Duitse gezindheid van de koning, die op ons na honderd jaar historie wel een iets andere indruk maken dan op Weitzel en zijn tijdgenoten. (Na de Oostenrijks-Pruisische oorlog van 1866 waren de Nassause erflanden door Pruisen geannexeerd, hetgeen de antipathie van de koning jegens de Pruisen gedeeltelijk verklaart.)

Om hinderlijke voetnoten te vermijden die ter verklaring van bepaalde kwesties ook na deze inleiding nog nodig zijn, heb ik terzijde van elk hoofdstuk enige aantekeningen samengevat en op de desbetreffende datum van het dagboek vermeld.

Weitzel kan hierna vrijuit spreken, niet in de omvang maar wel volgens de bedoelingen die hij met zijn *Merkwaardigheden* moet hebben gehad. Toen hij in de jaren 1889-1891 zijn schriftelijke nalatenschap nog eens ordende en van voetnoten en toelichtingen voorzag, moet hem postume publikatie in enigerlei vorm voor de geest hebben gestaan.

Dit gebeurt dan nu.

De eerste drie nummers van de Collectie-Weitzel zoals in de inventaris van het R.A. *vermeld, zijn alleen gebruikt voor de biografische notities in de Inleiding. Weitzel 3 en 4 behandelen zijn officiersjaren van 1860 tot 1873; de oudere dagaantekeningen zijn in 1875 in deze vorm herschreven.*

Bij 13 juli 1866: *Als directeur van de Normaal Schietschool werd majoor Weitzel samen met kolonel De Fremery door de koning geconsulteerd over de invoering van een nieuw type geweer in het leger.*

24 januari 1867: *Als beloning voor Weitzels adviezen bij de invoering van het nieuwe model geweer, had de koning hem bij het garderegiment Grenadiers en Jagers willen plaatsen. De minister van Oorlog, J.A. van den Bosch, verzette zich heftig en dreigde zelfs met ontslag. Zoals gewoonlijk gaf de koning ten slotte toe.*

22 april 1873: *In 1872 waren bij het depot van het tweede regiment infanterie te Grave onregelmatigheden in de dienst geconstateerd, waarvoor Weitzel als regimentscommandant (standplaats Maastricht) verantwoordelijk was gesteld. Hij had een koninklijke ontevredenheidsbetuiging ontvangen. Zijn protest bij de minister dat hij in het geheel niet gehoord was, had geen succes gehad. In april 1873 kwam deze zaak bij een audiëntie ter sprake. Weitzel was toen al generaal-majoor en bevelhebber in de noordelijke provincies.*

Vertaling van de Franse teksten (de hoftaal!) achterin.

De hoofdstuktitels zijn van de bewerker.

Hoofdstuk 1

DE LANDEDELMAN VAN HET LOO. MIJN EERSTE ONTMOETING MET DE KONING. MAJESTEIT IS EEN VERWOED PRUISEN-HATER. DE ONTPLOFBARE KOGEL: EEN ONMENSELIJK WAPEN. MET MIJN BENOEMING TOT GENERAAL-MAJOOR BEGINT EEN REEKS VAN ONAANGENAAMHEDEN MET DE KONING.

[13 juli 1886]

De 13e Juli 1866 was daarom voor mij een zeer merkwaardige dag dewijl ik hem bijna geheel in 's Konings gezelschap doorbracht en alzoo gelegenheid had een naderen blik in dat Zonderlinge Karakter te werpen.

De Koning was in een uitstekend goede luim, een gevolg, zoo als de H.H. Zijner omgeving zeiden, van den goeden uitslag die Zijne besprekingen met de Fremerij en mij hadden gehad. Ik merkte bij deze gelegenheid, en ook bij andere, op dat hij er veel aan hecht en er zelfs fier op is, iets wezenlijk nuttigs te kunnen tot stand brengen, 't Is vreemd dat hij met dat alles persoonlijk zoo weinig heeft kunnen verrichten. De oorzaak licht dunkt mij in andere hem eigen hoedanigheden waarvan sommige stellig gebreken moeten worden genoemd en ook zeer veel bij de personen die geroepen zijn met hem te werken.

Des morgens ten 9 uur ontmoette ik den koning in een der galerijen van het paleis terwijl ik daar met de Fremerij, na het ontbijt heen en weder wandelde. Hij nam ons terstond met zich mee en liet ons eerst zijn verzameling van wapenen bezichtigen, die zeer veel belangrijks en schoons bevatte en met veel methode was geklassificeerd en gecatalogiseerd. Vervolgens wilde hij zelf onze Cicerone zijn op het ‘goed’, gelijk hij zich uitdrukte. Hij kweet zich van die taak met de eenvoudige, hartelijke voorkomendheid van een gewoon welgesteld en welopgevoed landbezitter die aan een paar gasten alles wil laten zien waarmede hij gewoon is, zich tijdens het genot van het buitenleven bezig te houden. De Koning drijft op het Loo landbouw, veeteelt en visch - vooral forellenkweekerij. Alles kreeg voor en na zijne beurt. Ik die van deze zaken weinig kennis heb, vernam veel dat mij geheel nieuw was. Het bleek mij dat de Koning gansch niet naar den ouden sleur maar naar de nieuwste inzichten en op weten-

schappelijke gronden te werk ging. Hij had veel over de genoemde onderwerpen gelezen; hij toonde ons allerlei nieuw uitgevonden landbouwgereedschappen en te oordeelen naar de uitkomsten die hij aantoonde of mededeelde als door hem te zijn verkregen, moet ik bekennen dat slechts juiste denkbeelden door hem worden in praktijk gebracht. Herhaaldelijk beklaagde hij zich over den ingewortelden routinegeest onzer landbouwers en over het vergeefsche der pogingen om hen daarvan te genezen.

De Koning bracht ons in een gebouw, waar het graan in schoven gebonden van den akker wordt binnengebracht om vervolgens door een samenstel van machines bewerkt om eindelijk, na bijzonder korten tijd, hetzij als goed gezuiverd koorn naar den zolder, hetzij als meel naar den bakker vervoerd te worden. ‘En dit alles wordt gedreven’ - sprak de Koning ‘door slechts een paardje; zie maar!’ Daarop ging hij zelf in den rosmolen loopen en bracht de werktuigen in beweging. Zonder nadenken riep ik uit: ‘Wel Sire, laat mij dan ten minsten in den molen loopen.’ De Koning barstte daarop in een gullen lach uit en zei: ‘'t Zou wat mooi's zijn; hij begrijpt niet eens dat hij dan niets van de werking zou zien!’ -

Des middags ten een uur vonden wij het déjeuner gereed in een schoone loofhut (tonnelle) bij den grooten vijver. Tot nog toe waren wij met den Koning en slechts een adjudant alleen geweest, thans vonden wij ook de overige gasten van Z.M., alle heeren en alle in eenvoudige burger-jasjes gekleed. Wij bleven zeer gezellig tot 3 uur aan tafel waarna de Koning naar zijne appartementen ging.

Des avonds ten zes uur vereenigde men zich weder tot het diner waar een ieder natuurlijk geheel gekleed verscheen. Na den maaltijd hervatte de Koning de wandeling. Thans was de beurt aan het hertenpark en aan alles wat verder met de jagt in verband stond. Het was gewis tien uur eer Z.M. afscheid van ons nam.

Het gesprek liep natuurlijk den ganschen dag niet uitsluitend over de aangelegenheden die den koning in zijn buitenleven boeien. Meermalen kwam het ook op onderwerpen van militairen aard en dan deden de heldere denkbeelden dien ik nu en dan vernam mij in nog hooger mate versteld staan dan weleer over de kinderachtigheden die men hem vaak bij troepenvereenigingen ziet begaan.

Het schoone Loo gaf ruimschoots aanleiding tot herinneringen aan Zijne

voorzaten, de stadhouders en Koningen uit het Huis van Oranje. Het bleek mij dat Z.M. met hunne geschiedenis tot in bijzonderheden bekend was en zelfs het aandeel wist dat ieder hunner had gehad aan de uitbreiding en verfraaiing van het heerlijke landgoed. Veel verhaalde hij van zijn grooten voorzaat Koning Willem III wiens lievelings-verblijf het was. De boomen door dezen geplant, thans trotsche breed gebruinde eiken, olmen of beuken, wist hij nog aan te wijzen.

Ook over zijn vader sprak hij veel en niet alleen met liefde en achting maar zelfs met bewondering. Soms verhaalde hij huiselijke toneelen uit zijne kinderjaren en sprak dan over vader en moeder of over grootvader en grootmoeder gelijk een burgerman zou gedaan hebben.

Geheel anders werd nochthans de toon zoodra deze personen in hunne hooge kwaliteiten ter sprake kwamen. 's Konings uitdrukkingen getuigden dan van een gevoel van eerbiedige onderdanigheid dat zich op de meest eenvoudige en natuurlijke wijze openbaarde. Ik erlangde de overtuiging dat niemand in den lande hooger tegen de koninklijke waardigheid kon opzien dan de Koning zelf.

‘Mijn vader was een taai man’ - verhaalde hij (bijna letterlijk) - ‘eens had Koning Willem I, in 1832 een groote revue bevolen. De Prins Veldmaarschalk leed juist aan een kneuzing van een zijner knieën die hem het paardrijden zeer pijnlijk maakte. Hij verbood dat men er den Koning iets van zou zeggen. Hij bleef den ganschen dag te paard, maar tehuis komende zeeg hij van pijn en afmatting in elkander. Doch wat zou er aan te doen zijn geweest; de Koning had bevolen en er was niets anders overgebleven dan te gehoorzamen.’

De onvoorwaardelijke en geheel lijdelijke onderwerping aan den wil des Konings vond hij in zijn vader volkomen natuurlijk, maar de taaiheid van diens lichaam wekte zijn bewondering.

Ik acht het zeker dat de Koninklijke waardigheid in de oogen van Koning Willem III nog altijd meer is dan een Menschelijke instelling. Hierdoor worden, naar mijne zienswijze vele van zijne handelingen verklaard. Zoodra toch als hij handelt zonder rijp nadenken en in eenigszins opgewonden gemoedsstemming, handelt hij ook steeds alsof het van zelve spreekt dat niemand meer iets te zeggen heeft zoodra de Koning zich als zoodanig heeft doen hooren. En toch, hoe menige teleurstelling heeft hij

daardoor niet reeds ondervonden? Hoe menige belofte, hoe menige bedreiging door hem gedaan is niet onvervuld gebleven? Nochthans vervalt hij telkens weder in dezelfde fout en hoe wil men dit anders verklaren dan door aan te nemen dat onbewust en zonder dat hij het weet of wil, in hem leeft en werkt het besef dat hij als Koning slechts heeft te spreken om te worden en te kunnen worden gehoorzaamd.

Gedurende de beide dagen die ik op het Loo doorbracht bleef de Koning in geenen deele altijd even bedaard. De oorlog tusschen de Pruisen en de Oostenrijkers trekt in hooge mate zijne aandacht en telkens werden er nieuwe berichten ontvangen van nederlagen door de laatsten geleden. Ik heb zelden zulk een verwoede en onverholen Pruisen-hater ontmoet als Koning Willem III; daarentegen is hij een warm vriend en bewonderaar van de Franschen en van Keizer Napoleon III. Op de wandeling in den namiddag van den 13e werd er weder over de voortdurende overwinningen der Pruisen gesproken; de Koning verwenschte hen zooveel hij kon en zei eindelijk: ‘Mais vous verrez, cela durera jusqu'à ce que l'Empereur s'en mêle, et alors tout sera dit.’ Zijn adjudant, de Kolonel van Panhuijs, sprak hierop: ‘Oui Sire, pourvu qu'ils ne battent pas aussi les Français.’ Dit gezegde verontwaardigde den Koning in hevige mate. Hij bleef staan, kruiste zich de armen voor de borst, nam Van Panhuijs op van boven tot onder en sprak ten laatste op een toon die de grootste verbazing uitdrukte over hetgeen hij gehoord had: ‘Les Prussiens battent les Français? Voilà ce qui serait du nouveau! Par exemple!’ Hij eindigde met te schateren van het lachen; en vervolgde weder geheel opgeruimd zijnen weg.

Tot zoover de woordelijke mededeeling mijner aanteekeningen van 1866.-*

[october 1866]

In de maand October 1866 werd mij opgedragen proeven te nemen met ontplofbare kogels (des balles explosibles) voor klein geweer, aangeboden door zekeren Heer Pertuiset uit Parijs. Hij was leeuwenjager en had die projectielen bedacht om de zekerheid te erlangen met een enkel goed getroffen schot een leeuw te kunnen dooden.

De Kogels van den Hr. P. hadden inderdaad een verwonderlijke uitwerking. Schoot men ze in een week voorwerp, bijv. in een versch ge-

bakken brood, dan werd het uit elkander gereten zoodat de stukken naar alle zijden heen vlogen. Greenen balken met plaatijzer beslagen, werden eveneens uiteen gescheurd. Men kon den Kogel met de grootst mogelijke kracht tegen een muur werpen zonder hem te doen ontploffen. Wierp men hem in het vuur, dan verbrandde de springlading nadat het lood was gesmolten, zeer langzaam zonder dat er een uitbarsting werd waargenomen.

Na een eerste en voorloopig onderzoek rapporteerde ik aan den Minister van Oorlog dat deze kogels, zonder twijfel, op menschen en dieren een verschrikkelijke uitwerking zouden hebben, zoodat hij die ze te zijner beschikking had, een groot overwicht op zijn tegenstander zou bezitten. Ik voegde er nochthans bij dat ik het een schande voor Nederland en voor de menschheid in het algemeen zou achten wanneer wij mochten besluiten eenmaal op die wijze oorlog te voeren. Naar mijne meening behoorde de Hr. P., die ons zijne uitvinding zeer duur wilde verkoopen, te worden afgewezen indien zij geen ander nut had dan menschen bij levenden lijve uit elkaar te scheuren en te vernietigen. Men zou echter met hem in onderhandeling kunnen treden wanneer er, gelijk hij beweerde, nog andere doeleinden mede konden worden bereikt. Onder die doeleinden rangschikte ik het doen springen van voorwagen-kisten en munitie kaissons; het vernielen van palissadeeringen en gevulde schanskorven en dit alles op afstanden waarvan men wist dat die voorwerpen nog trefkans aanboden aan de getrokken vuurwapens van den laatsten tijd.

De Generaal van den Bosch vereenigde zich terstond en geheel met mijne zienswijze en ik kreeg derhalve den last in den geest mijner voorstellen nadere proeven te nemen. De uitslag dier proeven voldeed niet aan de verwachting; de Hr. P. werd afgewezen, maar op onbekrompen wijze schadeloos gesteld voor de door hem gemaakte kosten.

Ik haal deze bijzonderheid aan dewijl later. op het initiatief van den gemoedelijken Alexander II keizer van Rusland, een internationale overeenkomst is gesloten tusschen de groote meerderheid der Europesche Staten waarbij men zich verbond van projectielen als door mij beproefde in den oorlog geen gebruik te maken.

Het blijkt dus dat wij in 1866 aan het overige beschaafde Europa ver vooruit waren door dergelijke oorlogsmiddelen om hunne gruwzaamheid eenvoudig af te keuren en er niet verder over te spreken.

De Hr. P. was wel eenigszins teleurgesteld; hij had f 100.000 gevraagd voor zijn geheim, doch alvorens af te reizen deed hij mij het navolgende voorstel: ‘Mijnheer, tracht mijn geheim te doen koopen al is het voor f 20.000, al is het voor f 10.000; een goed gedeelte er van zal in Uwe beurs vloeien maar het moet heten dat Uw regeering f 80 à f 100.000 heeft betaald. Het Nederlandsche gouvernement is door geheel Europa als zeer solide bekend; heb ik daarmede eenmaal zaken gedaan dan slaag ik ook elders, en ik zal mijne schade wel inhalen.’

Ik antwoordde den Hr. P. droogjes dat een gouvernement onmogelijk een algemeene reputatie van soliditeit kan genieten wanneer het niet zorgde ten allen tijde solide dienaren te hebben; hij had de spreuk uit het oog verloren ‘tel maître tel valet.’

Nog eenmaal werd ik als Directeur der Normaal Schietschool in verzoeking gebracht.

De Heer D. die het transformatiestelsel van Albini, sedert in België toegepast aan de Nederlandsche regeering kwam aanbieden en met wien ik ten dier zake menigvuldige aanrakingen had, bood mij fr. 40.000 aan wanneer ik hem deed slagen. Toen ik boos werd en hem verzocht eenvoudig bij het onderwerp te blijven, waarover hij door den Minister naar mij was verwezen, zeide hij: ‘Mais monsieur vous ne pouvez pas me refuser, vous avez un fils, je l'ai vu chez vous, vous ferez comme le Colonel T. à Liège et vous accepterez pour votre fils. Il aura un cadeau pour lequel il ne sera jamais inquiété, si malgré tous vos efforts vous n'aurez pas réussi.’

Ik haalde mijne schouders op en vertrouwde dat mijn zoon het mij wel zou vergeven dat ik hem niet op die wijze had willen verrijken.*

Eerste ontmoeting met de koning nadat diens pogingen Weitzel bij het garderegiment Grenadiers te plaatsen, waren mislukt.

[24 januari 1866]

Den 24e Januari was er *thé dansant* ten Hove; ik had geen enkele geldige reden om mij te verontschuldigen; ik moest dus aan de ontvangen uitnodiging gevolg geven, maar ik zag er, om des Konings wille, ernstig tegen op zoo spoedig weder onder zijne oogen te komen. Mijn persoon toch moest voor hem een levende herinnering zijn aan een pas ondergane en voor

hem nog al grievende onaangenaamheid. Ik ging maar ontweek hem zooveel mogelijk, doch toen hij mij, zeer op den achtergrond, ontwaarde, kwam hij naar mij toe en sprak hij mij zeer minzaam aan, over geweren en wapens, alsof er niets was gebeurd. Over de mislukte plaatsing bij de grenadiers evenwel geen enkel woord!

Hoe die houding te verklaren? In mijn binnenste rees de vraag of er in dat karakter ook gebrek aan waardigheid zou kunnen bestaan.*

[6 april 1872]

Den 6e April 1872 werd ik benoemd tot Generaal-Majoor en bevelhebber in de 4e Militaire Afdeeling: hoofdkwartier Groningen.

Met deze bevordering begon voor mij een reeks van onaangenaamheden en moeilijkheden met Z.M. den Koning, die hoewel enkele keeren afgebroken door korte pozen van meer welwillende aanraking, eigenlijk heeft voortgeduurd tot aan het einde van mijn openbaar leven. Die toestanden wier reden van bestaan ik, vooral in den aanvang, meestal niet kon doorgronden, hebben mij er van zelf toe geleid het karakter en de eigenaardigheden des Konings meer en meer te bestudeeren ten einde mij rekenschap te kunnen geven van de drijfveeren die hem bewogen. De resultaten van die studie zal ik in dit geschrift nederleggen en bijzonderheden die overigens onbeduidend zouden kunnen schijnen, zullen daartoe moeten worden vermeld.*

[22 april 1873]

Op dinsdag den 22 April 1873 geeft de Koning te Amsterdam publieke audiëntie. De zalen van het paleis zijn propvol van Officieren en van Civiel personen. Er loopen onder de menigte zeer verontrustende berichten over den uitslag onzer onderneming tegen Atjeh; het bevestigt zich dat zij moest worden opgegeven en men voegt er niets meer of minder bij dan dat geheel Sumatra in opstand is gekomen tegen ons gezag. In die omstandigheden weet de Koning niets beters te doen dan de Officieren zeer onheusch te bejegenen en hen allerlei onaangenaamheden te zeggen over kleine misères van de slobkousendienst. Deze heeft zijn sjerp niet goed om; een ander heeft ergens een uniformknoop waar er geen zijn moet; hij heeft Officieren langs de straat zien gaan in een andere tenu dan de voorgeschrevene, enz. enz.

Op de diners die tijdens zijn verblijf te Amsterdam door hem worden

gegeven, gaat het niet beter toe. Zijne gasten worden door hem op hoogen en onaangenamen toon berispt, over vermeende tekortkomingen in de dienst. De Kolonel van Willes, Kommandant van het 7e Regiment infanterie, bijv. over Officieren die zoo als het heet, ongekleed op straat zouden zijn gezien.

Ik bezoek de audiëntie. Nadat ik ben binnen gelaten blijft de Koning mij vrij lang aanstaren zonder een woord te spreken. Die toestand wordt lastig, ik neem eindelijk het woord en zeg dat ik verheugd ben de gelegenheid te hebben mijne ingenomenheid te betuigen met de bevordering mij in het vorige jaar ten deel gevallen. De Koning blijft mij weder een poos aanstaren en barst vervolgens aldus los:

'Mijnheer de Generaal, wanneer ik had geweten wat er bij Uw regiment had plaats gehad, dan zou ik u niet hebben bevorderd. Ge zijt afgeweken van de reglementen en ge hebt daartoe het recht niet. Als ik het had geweten zou ik U gladweg hebben gepasseerd. Ik ben zeer ontevreden op U!'

Ik: 'Sire ik hoor dat met leedwezen maar ik kan er niet in berusten. Ik heb daarentegen reden mij bij U.M. te beklagen en aan U.M. recht te vragen. De zaken door U.M. bedoeld zijn lang zo ernstig niet als U.M. meent, maar de minister van Oorlog heeft mij bij U.M. als schuldig bekend gesteld zonder mij vooraf te hebben gehoord en dat is ongeoorloofd, Sire; het is een déni de justice dat in Uwer Majesteits Staten niet mag plaats hebben en waarvoor ik recht vraag aan den Koning.'

De Koning, na mij weder lang te hebben aangestaard: 'Mijnheer de Generaal, ik ben zeer ontevreden op U.'

Ik: 'Sire, ik heb nadere inlichtingen gezonden aan den minister van Oorlog en U.M. kan zich daaruit overtuigen dat het hier slechts kleinigheden betreft; maar de minister van Oorlog mag mij niet veroordeelen zonder mij te hebben gehoord; ik ben behandeld zoo als ik het nimmer den geringsten tamboer heb gedaan en deswegens vraag ik recht aan U.M. Wanneer men gelijk ik, als soldaat het geweer voor U.M. heeft gepresenteerd en vervolgens na een lange Carrière als Generaal-Majoor voor U staat dan heeft men een andere bejegening verdiend dan die welke ik thans onderga, al heeft men wellicht ook in kleinigheden gefaald.'

De Koning, na een nieuwe poos van stilte:

'Ik dank u Mijnheer de Generaal.'

Ik: ‘Heeft U.M. mij ook nog bevelen te geven met betrekking tot hare aanstaande komst in mijn Kommando?’

De Koning: ‘Ik zal U die zenden.’

Ik geef de plechtige verzekering dat het bovenstaande onderhoud schier woordelijk heeft plaats gehad gelijk het wordt medegedeeld. De Generaal-Majoor van Mansfeld, 's Konings adjudant, was er bij tegenwoordig, en daar de deur van de kamer waar de Koning mij ontving niet geheel was gesloten, kon men het gesprek gedeeltelijk ook in de antichambre hooren. De Koning toch - gelijk altijd wanneer hij boos is - sprak met groote verheffing van stem en de verontwaardiging die zich van mij meester maakte had ten gevolge dat ik bijna even luid sprak als Zijne Majesteit.

De Prins van Oranje, die zich steeds ergerde over de onaangename houding die Z.M. meer en meer tegen over de landmacht begon aan te nemen, liet mij later weten met genoegen te hebben vernomen ‘dat ik den Koning zoo goed had te woord gestaan.’ Dit was de uitdrukking door hem gebezigd.*

Dit hoofdstuk is samengesteld uit Weitzel 6 (1873) en Weitzel 8 (1874-1875). Weitzel 7 bevat gegevens over zijn tegenstanders bij de behandeling van de Vestingwet, De Roo, Stieltjes en Storm van 's Gravesanae. Weitzel 9 gaat diep in op de parlementaire behandeling van dit wetsontwerp, waarvan in de Inleiding het belangrijkste gezegd is.

13 september 1873: *Bij Weitzels entree als minister in het liberale kabinet De Vries - Fransen van de Putte was de wens van de koning meer invloed te krijgen op benoeming, promotie en ontslag van officieren een der hete hangijzers. De koning wilde de Raden van Onderzoek, die er bij betrokken moesten worden, opheffen. Het kabinet was er fel tegen*.

18 juni 1874: *Het kabinet De Vries - Fransen van de Putte trad af op 27 augustus 1874 nadat een plan tot uitbreiding van het kiesrecht was verworpen. De kabinetscrisis duurde van 13 juni tot eind augustus doordat de koning met vakantie was en niet benaderd kon worden. Bij de kabinetsformatie was de onderwijskwestie belangrijk. Liberalen waren voorstanders van neutraal, openbaar onderwijs. Katholieken (‘ultramontanen’) en antirevolutionairen bepleitten steun aan het bijzonder onderwijs. Weitzel nam een middenpositie in. Een echte verzoening kwam pas tot stand na de grondwetsherziening van 1887.*

Hoofdstuk 2

MIJN BENOEMING TOT MINISTER. TUSSEN CONSERVATIEF EN GEMATIGD LIBERAAL WEINIG VERSCHIL. DE SCHOOLSTRIJD. WAAROM DE VICE-ADMIRAAL GEEN MINISTER WERD. EEN WANDELING OP HET VOORHOUT. ONTSLAG ALS MINISTER; GEEN PROMOTIE TOT LUITENANT-GENERAAL.

13 september 1873.

Er bleef niets meer te doen over dan mijne benoeming tot minister aan den Koning voor te stellen en volgens de gebruiken zou dat aanvankelijk mondeling geschieden. De taak was uit den aard der zaak opgedragen aan den Heer de Vries, hoofd van het kabinet, maar deze schreef mij nog in den loop van den 30e September dat zijn Conferentie van dien dag met Z.M. niet naar wensch was afgeloopen: ‘Z.M. was in zoodanige stemming dat ik het niet geraden heb geacht Uw naam voor als nog te noemen, te minder omdat Z.M. aan den Ministerraad eischen stelt, die ik eerst aan de overweging mijner ambtgenoten moet onderwerpen. Welke die eischen zijn kunt ge uit de mededeelingen gisteren door den Minister van Koloniën gedaan wel gissen.’

Die eischen golden natuurlijk het afschaffen van de Raden van Onderzoek en als de Hr. de Vries ze nog aan de overweging zijner ambtgenoten meende te moeten onderwerpen dan was het niet om ze zoo mogelijk in te willigen maar veeleer om de te volgen gedragslijn te bespreken wanneer de Koning bleef vasthouden.

Z.M. bleef evenwel niet vasthouden; doch eerst op den 3e October gaf hij toe.

In den namiddag van dien dag ontving ik per telegraaf de uitnoodiging onverwijld naar 's-Gravenhage te komen en bij den Hr. Fransen van de Putte af te stappen. Daar werd nog dien eigen avond een Ministerraad gehouden waarin ik werd toegelaten. Ik vernam dat de Koning tegen mijnen persoon hoegenaamd geene bedenkingen had gemaakt en Zijnen eisch had laten varen.

Men besloot nu mij officieel aan den Koning voor te dragen; de voordracht werd terstond opgemaakt en den volgenden morgen aan Z.M.

toegezonden. Het ontwerp Koninklijk Besluit was er bijgevoegd; de Koning teekende het terstond en des namiddags ten 5½ uur werd ik door Z.M. in zijn paleis beëdigd.*

Het Kabinet-De Vries had na de verwerping van de kiesrechtuitbreiding, al op 13 juni 1874 zijn ontslag ingediend. Vijf dagen later verscheen de nieuwe formateur Heemskerk ten departemente om Weitzel te vragen aan te blijven.

18 juni 1874.

Ik gevoelde in mij de lust, de kracht en de geschiktheid om in mijne betrekking nog veel nut te stichten; ik wilde dus wel minister van Oorlog blijven, zelfs in een zoogenaamd Conservatief Kabinet. Ik wist reeds lang dat de politieke inzichten der Conservatieven, en die der gematigde liberalen in het wezen der zaken weinig of niet verschilden, maar ik wist ook dat er tusschen het kleine hoopje eigenlijke Conservatieven en de liberalen, als een gevolg van vroegere toestanden, een nog al felle partijhaat bestond en deze wenschte ik niet te dienen; voorts wilde ik de zekerheid hebben slechts met Conservatieven en niet met reactionairen te zullen optreden.

Het voorname verschil tusschen Conservatieven en liberalen liep over de koloniale politiek en ik kon er mij zeer goed mede vereenigen in Indië wat meer behoudend te zijn dan men daar in de laatste jaren was geweest. Daar men echter een krachtigen stroom soms wel kan leiden doch niet kan tegenhouden en nog minder kan doen teruggaan, was ik er zeer tegen om opzettelijk te gaan reageeren tegen hetgeen in liberalen zin in Indië was tot stand gebracht.

Ik was niet onvoorwaardelijk ingenomen met alles wat door de Nederlandsche regeering, voor mijn optreden was verricht in onze verwikkelingen met Atjeh, maar ik was overtuigd dat er thans niets anders overbleef dan ons degelijk en krachtig aldaar te vestigen en ik wilde de zekerheid hebben dat men daartoe het mogelijke zou doen.*

[26 juli 1874]

In den morgen van den 26e Juli en derhalve daags na mijn laatste onderhoud met Mr. Heemskerk ontving ik van hem een schrijven van den volgenden inhoud:

‘Ik vrees dat ik gisteren verzuimd heb U te zeggen dat het aanblij-

ven van Uwe Excellentie, niet alleen door de Heeren aanstaande Collega's en mij maar bovendien en allereerst door Z.M. den Koning wordt gewenscht.

Bij deze kwijt ik mij van den plicht om dit verzuim te herstellen.

Met de meeste Hoogachting enz.’

Hoe vleiend een dergelijk schrijven ook voor menigeen zou zijn geweest, zoo maakte het toch op mij geen bijzonder grooten indruk. Ik kende den Koning te goed om niet te weten dat ik er volstrekt niet in kon zien een blijk van vertrouwen, waardoor mij later de taak gemakkelijk zou worden gemaakt en dat derhalve in 's lands belang moest worden gewaardeerd en zelfs geëxploiteerd. Het bewees alleen dat hij mij, voor den oogenblik en zoolang het zou duren niet ongenegen was. De eerbied evenwel die ieder onderdaan verschuldigd is aan het Hoofd van den Staat en de plicht die op hem rust om zooveel doenlijk gevolg te geven aan de wenschen der Kroon, brachten voor mij mede om met 's Konings verlangen ernstig rekening te houden. Dit werd ook gevorderd door mijne persoonlijke belangen of liever door die van mijn gezin. Was ik er toch zeker van dat zelfs een concessie, door den Koning eenvoudig als plichtbetrachting beschouwd en zonder de minste erkentelijkheid aanvaard zou worden, dan was ik even zeker dat een weigering mij zijn ongenoegen op den hals zou halen. Ik zag in dat mij daarna niet veel anders zou overblijven dan het nemen van mijn pensioen waartoe ik recht had, of de kans te loopen dat het mij weldra ongevraagd werd gegeven, waartoe de regeering evenzeer zou zijn gerechtigd. Ik zou dus in de kracht des levens en terwijl de zorg voor een talrijk gezin nog op mij rustte tot werkeloosheid en tot een belangrijke reductie van inkomsten zijn gedoemd. Een flink en krachtig opvolger zou mij wellicht tegenover den Koning steunen wanneer ik niet uit eigen beweging de gelederen verliet, maar... kon ik op een zoodanigen rekenen?

Tegenover dit alles stond echter de vraag: ‘Waar wil het nieuwe kabinet heen; wat zullen Uwe aanstaande ambtgenoten van U eischen; en zult ge als eerlijk en rechtschapen man aan die eischen gevolg kunnen geven?’ Na rijp beraad kwam ik tot het besluit dat het laatste gedeelte dier vraag onbewimpeld toestemmend moest kunnen worden beantwoord of dat de

wensch des Konings door mij zou behooren te worden beschouwd als niet te zijn geuit.

Ik antwoordde nog denzelfden dag aan Mr Heemskerk het navolgende:

'De inhoud uwer geëerde letteren van heden moet noodwendig van grooten invloed zijn op mijn besluit. Niettemin heeft men overtuigingen waarmede een eerlijk man niet transigeert. Wat u zelven aangaat ben ik ten deze gerust gesteld en in het vertrouwen dat de overige H.H. uwe meening zullen deelen vooral ten aanzien van het in hoofdzaak ongerept blijven der neutrale school, verklaar ik mij thans bereid morgen avond ter Conférentie te verschijnen. Overleg met den aanstaanden minister van Financiën zal aldaar nog zeer noodig zijn alvorens over en weer een beslissing te kunnen nemen. Reeds bij ons eerste onderhoud had ik de Eer U mede te deelen dat de begrooting van Oorlog onmogelijk laag zou kunnen zijn.

Ontvang enz.'*

[27 juli 1874]

De eerste vergadering van de kandidaat-ministers, werd op 27 juli 1874 ten huize van Heemskerk gehouden. Weitzel bracht daar zijn eis ter tafel, die de kern van de toenmalige schoolstrijd raakte: 'het in hoofdzaak ongerept blijven van de neutrale school'.

Nu waren wij in ééns op het ware terrein. De H.H. van der Does de Willebois en van der Heim schaarden zich terstond aan mijne zijde en van Goltstein volgde. De Hr van Lynden bleef zwijgen en de vice-admiraal Pels Rijken was, geloof ik, ingedommeld; alleen Mr Heemskerk spartelde tegen. Hij achtte herziening van de wet op het lager onderwijs noodzakelijk; ik antwoordde dat ik mij daartegen niet zou verzetten mits slechts geene enkele concessie werd gedaan aan Ultramontanen en antirevolutionairen. Hij vroeg mij of ik het dan billijk vond dat een hulponderwijzer wel mocht staan aan het hoofd eener openbare - maar niet aan dat eener bijzondere school. Mijn antwoord was dat ik dit zeer onbillijk oordeelde; dat de beide categorieën van scholen dezelfde rechten behoorden te hebben, maar dat dit, voorzooveel het dit stuk betrof, hierin moest bestaan dat de eene zoomin als de andere hulponderwijzers aan hun hoofd mochten hebben. Men moest bovendien vóóruit maar niet achteruit gaan. Als men in 1858 gemeend had zich te moeten behelpen dan was de tijd daartoe

thans reeds lang voorbij. Doch er was nog veel meer. Liet men hulponderwijzers toe aan het hoofd van bijzondere scholen dan zou het lager onderwijs in de provinciën Limburg en Noord-Brabant, benevens in nog vele andere gedeelten van het land spoedig geheel en al in handen zijn van Roomsch Katholijke geestelijke broeders en zusters of in dat eener soort van Orthodox protestantsche Katechiseermeesters; daartoe wilde ik niet medewerken.

Mr van der Does de Willebois stemde volmondig in met alles wat ik ten aanzien der provinciën Limburg en Noord-Brabant had gezegd en dit maakte indruk op Mr Heemskerk.

Eindelijk werd conform mijne inzichten besloten. Ik betuigde daarover mijne voldoening, maar nam de vrijheid nog te verklaren dat ik mij van de H.H. zou scheiden wanneer er immer questie mocht wezen van tegemoet te komen aan de verlangens der Ultramontanen en antirevolutionairen. Ik was nog niet volkomen gerust want eigenlijk stonden wij met *vier* tegenover *drie* daar ik op de H.H. van Lynden en Pels Rijken niet met zekerheid durfde rekenen; mocht een der vier vroeg of laat aan het kabinet komen te ontvallen dan kon ik in de minderheid geraken. Er kwam echter spoedig verandering in mijn voordeel.

Wij scheidden eerst laat en ik was zeer voldaan over den afloop der conferentie. Er was niets vastgesteld en bepaald dat ook niet tot het programma van een liberaal kabinet had kunnen behooren.

Een zaak nochthans bleef mij tegenstaan, namelijk het optreden van den vice-admiraal Pels Rijken als minister van Marine. Deze overigens achtingswaardige man had zulk een diepen indruk van onbeduidendheid op mij gemaakt dat ik het als een fout beschouwde hem als ambtgenoot in ons midden op te nemen. In de bijeenkomst, en dus in zijne tegenwoordigheid, had ik mij daarover natuurlijk niet kunnen uitlaten en de tijd drong want reeds den volgenden morgen ten tien uur zouden wij ten huize van den Hr van der Heim andermaal bijeen komen om de laatste besprekingen te houden die nog aan Mr Heemkerks rapport aan den Koning dienden vooraf te gaan en die nog slechts eenige punten van vorm zouden betreffen.

Ik moest dus van de laatste gunstige oogenblikken die beschikbaar waren gebruik maken.

Het was een schoone, zoele zomernacht en de H.H. van Goltstein, van der Heim en van Lynden die alle te voet naar huis gingen moesten, met mij, voor een groot deel denzelfden weg volgen. Toen wij door het nauwe Heulstraatje in het ruime Voorhout waren gekomen, hield ik hen staande en deed ik hen de vraag welken indruk de aanstaande minister van Marine op hen had gemaakt. Als uit een mond antwoordden zij mij, ‘Een allertreurigsten!’ Aan hunne oplettendheid was het evenmin ontgaan als aan de mijne dat zijn aandeel aan de discussiën schier nul kon worden genoemd. Hij had bijna den ganschen avond, naar het scheen, zitten suffen; zelfs over zaken waarin hij later als hoofdpersoon betrokken zou zijn, had hij, hoezeer daartoe aangezocht, geene opinie geuit; met een onbeduidend praatje had hij er zich afgemaakt. Zij die hem vroeger hadden gekend en met een zeker genoegen hadden vernomen dat hij deel van ons kabinet zou uitmaken, waren over hem verwonderd. Zij spraken van een ziekte die zijne geestvermogens scheen te hebben verminderd. Het bevreemdde ons allen dat Mr Heemskerk wiens ambtgenoot de admiraal in zijn eerste ministerie was geweest en die hem in de laatste dagen herhaaldelijk had ontmoet niet tot soortgelijke opmerkingen en bedenkingen was gekomen als wij. Maar Mr Heemskerk heeft een goed hart voor zijn oude politieke vrienden en het was niet de eenige keer dat hij mij gelegenheid gaf om waar te nemen dat zijn oordeel over hen daardoor in hooge mate wordt gepraejudicieerd.

Wij bleven vrij lang in den maneschijn op en en neder wandelen en kwamen overeen onze bezwaren aan de overige a.s. collega's mede te deelen eer een onherroepelijk besluit zou zijn genomen.*

[27 augustus 1874]

Heemskerk geeft na enige aarzeling toe.

Het gevolg was dat de Hr van Erp Taalman Kip als minister van Marine met mij in het tweede ministerie Heemskerk overging. Hij was mijne denkbeelden ten aanzien van het onderwijs geheel toegedaan.

Het duurde nog tot den 27e Augustus eer er een einde kwam aan de ministerieele crisis van 1874. De Koning die zich voor zijn genoegen te Montreux ophield, maakt geen voortgang. De Graaf Dumonceau, Zijn adjudant, correspondeerde namens hem met den Directeur van zijn kabi-

net over staatszaken. Er werden inlichtingen gevraagd die een reis van Mr Heemskerk naar Montreux noodig maakte; de zaak der jaarlijksche staatsbegrootingen, die zooveel tijd aan overleg vordert, bleef hangende; het oogenblik waarin de Kamers weder zouden bijeenkomen naderde, maar dit alles scheen niets ter zake te doen; Nederland is echter aan zulke vertooningen reeds lang gewoon; men pruttelde nog al niet al te sterk.*

Na de parlementaire moeilijkheden bij de behandeling van de eerste begroting van uitgaven voor de nieuwe vestingwet - zie Inleiding - vroeg Weitzel op 17 april 1875 ontslag. Zijn pogingen in een en hetzelfde Koninklijk Besluit ontslag te krijgen als minister en bevorderd te worden tot luitenant-generaal, leden schipbreuk. Het kabinet = Kabinet des Konings.

[25 april 1875]

Den 25e April ontving ik van Mr Heemskerk een schrijven van onderstaanden inhoud:

'Het Kon. Besl. met bepaling van aftreding en vervanging op den 29e is gisteren geteekend en heden gecontrasigneerd. Het bevat evenwel niet Uwen benoeming tot Luitenant-Generaal. - De Clausule door U geformuleerd, is bij het kabinet geoordeeld, niet in dit besluit te behooren, maar in een afzonderlijk besluit te contrasigneeren door een opvolgend minister van Oorlog. De Directeur deelde mij dit gisteren mede; hoewel hij in den vorm misschien gelijk heeft, beviel mij dit toch niet recht. Hij heeft een kabinetsschrijven aangevraagd om 's Konings begeerte dienaangaande kenbaar te maken. Daar Z.M. evenwel laatstleden vrijdag heeft doen telegraferen dat Hij zich met het geheele rapport vereenigde, twijfel ik niet of het zal komen.'

Men ziet uit dezen brief dat er thans niet alleen nieuwe informaliteiten maar zelfs inconstitutioneele handelingen hadden plaats gehad.

Het ontwerp Kon. Besl. aan Z.M. door den tijdelijken voorzitter van den Raad van Ministers, namens dien Raad, ter bekrachtiging aangeboden, hield in, én mijn eervol ontslag als minister én mijne bevordering tot Luitenant-Generaal. De Clausule, hierboven door Mr Heemskerk bedoeld, was die mijner bevordering. Zij was op zijn verzoek en dewijl hij vreesde daarin vergissingen te zullen begaan, aan het departement van oorlog geredigeerd. Zij bevatte behalve mijne aanstelling tot Luitenant-

Generaal ook de regeling van het tractement en de fouragegelden door mij, als zoodanig te genieten. Nu moge het, wat den vorm betreft, eigenaardig hebben geschenen dat het laatst bedoelde plaats had onder het contrasein van een minister van Oorlog en dus onder dat van mijn opvolger, maar dan had de Directeur van het Kabinet des Konings er zich mede moeten vergenoegen deze zienswijze te doen kennen aan den minister die zijne tusschenkomst had ingeroepen om het stuk aan den Koning voor te leggen. Hij had geen recht er eigenmachtig wijzigingen in te maken en den Koning een stuk te laten teekenen dat heette aangeboden te zijn door een minister die nochthans met den inhoud onbekend was.*

A.W.P. Weitzel als Generaal-Majoor

Dit hoofdstuk is geheel getrokken uit Weitzel 10: 'De leden onzer dynastie 1873-1875.' In zijn eigen inleiding op dit zeer uitvoerige stuk geeft Weitzel de werkwijze weer die voor al zijn Merkwaardigheden geldt: eerst als dagboek opgeschreven, daarna - in dit geval in 1875 - uitgewerkt, ten slotte 1889-1891 van verklarende noten voorzien. 'De leden onzer dynastie' is in zijn oorspronkelijke vorm ongeveer drie maal langer dan de hier volgende selectie, die echter de meest saillante delen bevat.

Hoofdstuk 3

EEN KARAKTERSCHETS VAN DE KONING. MINISTER JOLLES HEEFT SLAPELOZE NACHTEN. ONVOLLEDIGE NOTULEN: MAJESTEIT MAG NIETS WETEN. DUITSERS DOODSCHIETEN. KONINGIN SOPHIE EN HAAR ZOONS. ANGST VOOR ROVERS. WILHELMUS EN WIEN NEERLANDS BLOED. GEEN GELDGESCHENK VAN DE NATIE. BOOS OP ZWITSERLAND; MARINIERS NAAR MONTREUX?

Terwijl ik minister van Oorlog was ging ik, ingevolge mijne gewoonte, voort met het houden van aanteekeningen betreffende alles wat mij daartoe belangrijk genoeg toescheen. Het spreekt van zelf dat in die aanteekeningen veel voorkwam over mijne aanrakingen en ervaringen met den Koning. Onmiddellijk na mijn aftreden op 24 April 1875 en dus nog in den zomer van genoemd jaar ging ik over tot het ordenen en uitwerken van alles wat ik, vaak in der haast, met weinig woorden en in groote trekken had op het papier gebracht. Zóó kwam ook tot stand de karakterschets van Koning Willem III die ik hieronder laat volgen. Naderhand ben ik in de gelegenheid geweest nog veel meer bijzonderheden aangaande zijnen persoon op te merken en te verzamelen. Door het lezen van goede schrijvers over de ziekten der ziel en door het beschouwen van 's Konings eigenaardigheden in het licht dat zij voor mij deden opgaan, werden mij de psychologische drijfveeren van Zijn doen en laten meer en meer duidelijk. Als ik derhalve hieronder slechts verschijnselen kan verhalen, zal ik later, althans tot zekere hoogte, ook op de oorzaken daarvan kunnen wijzen. Ik hecht er evenwel aan mijne indrukken en meeningen weder te geven zoo als ze in den loop der tijden, door waarneming en nadenken bij mij zijn gerezen.

Januari 1889.

Er heerscht gewis verwarring en gebrek aan evenwicht in zijne geestvermogens. Hij denkt niet altijd geregeld, vooral niet over min of meer ingewikkelde zaken. Het verband tusschen oorzaken en gevolgen ontsnapt hem veelal, ten minste als de gevolgen niet onmiddellijk voor de hand liggen. Het consequent toepassen van beginselen is hem volkomen

onbekend. Hij handelt naar invallen, naar luimen; hij wil of hij wil niet. Redenen waarom hij wil of niet wil geeft hij nimmer. Vraagt men hem naar redenen dan vindt hij dat zeer ongepast, hij wordt boos, beweert dat men hem de hand wil forceeren en zweert bij hoog en bij laag dat hij dit nimmer zal toelaten. Nochthans, als de minister het noodzakelijk acht, zwicht hij ten slotte toch, en helaas soms onder klaarblijkelijk vertoon van gebrek aan waardigheid, en nog veelal om er later over te wrokken. Vaak evenwel is er veel tijd noodig om hem tot toegeven te brengen en er zijn zaken die óf niet óf op een bepaald tijdstip moeten worden gedaan. Van de laatsten heeft hij er veel, en daaronder zeer nuttige, verhinderd; andere heeft hij doen plaats hebben op een wijze waarover de betrokken minister zelf slechts middelmatig tevreden was. Het is niet altijd mogelijk de ultima ratio van een minister - het vragen van ontslag wanneer het voorstel niet wordt ingewilligd - in praktijk te brengen. Dit moet voor groote gelegenheden bewaard blijven of men stelt zich bloot aan de kans om hoogst gewichtige aangelegenheden in gevaar te brengen door minder ernstige tot het uiterst te willen behartigen.

Wanneer men eindelijk - en vaak niet zonder moeite - zijne toestemming heeft verkregen tot het nemen van dezen of geenen maatregel waartegen hij aanvankelijk bezwaren had, dan wane men niet dat hij zich daarom ook heeft vereenigd met de beginselen waarop die maatregel rust, hoe duidelijk ze hem ook mogen zijn uitgelegd, en met de gevolgen die ze noodwendig moeten hebben. Zoo als reeds is gezegd ontsnapt het verband tusschen oorzaak en gevolg hem doorgaans volkomen en moet men bij hem niet op consequentie rekenen. Bij ieder gelijksoortig geval, stoot men opnieuw op dezelfde tegenkantingen tenzij een luim het anders wil, maar van overtuiging is geen sprake.

De aanhoudende moeilijkheden die vooral de Minister van Oorlog met hem heeft, zijn onuitstaanbaar en alleszins geschikt om een Jobs geduld uit te putten. Wanneer hij niet wil beroept men zich even vruchteloos op zijn hart als op zijn verstand. Eens beet hij mij plat weg toe ‘Ik heb in deze geen hart!’ en hij sprak waarheid.

Hoewel hij sedert zes en twintig jaren Constitutioneel Koning is, heeft hij nog steeds de meest autocratische begrippen en neigingen. Te midden van al de verwarring zijns geestes, te midden van zijn luimen, van zijn

schijnbaar onredelijk willen of niet willen is één *idée fixe* altijd heerschende bij hem en deze verklaart veel van zijne zonderlinge handelingen en uitingen. Hij is steeds beducht dat men de hand zal uitsteken naar zijne prérogatieven en hiertegen waakt hij met de meest angstvallige volharding maar dikwerf ook op de meest kleingeestige wijze. Hij geraakt zelfs reeds in toorn bij den schijn dat men zijne Koninklijke rechten zou miskennen of niet genoeg zou eeren.

Wat een inderdaad Constitutioneel denkend Koning niet zou hinderen krenkt den autocratisch gezinden Willem III.

Zijne prerogatieven en in verband daarmede den eerbied dien men hem is verschuldigd liggen hem vooral aan het hart. Met dezen sleutel doorgrondt men soms - maar niet altijd - de reden van zijn willen of niet willen en met dezen sleutel kan men een enkele keer bewerken dat hij wil of niet wil gelijk 's lands belang het eischt. Zijne ziekelijke gevoeligheid, zijne lichtgeraaktheid ten aanzien van den eerbied dien hij voor zich eischt, gaan echter zóóver dat het met de meeste oplettendheid en omzichtigheid niet gelukt hem niet nu en dan te kwetsen.

Heeft men dien tegenspoed in een gesprek, tijdens een Conferentie, dan ontwaart men terstond aan zijn gelaat dat men heeft gezondigd, want zijn menigvuldige vlagen van toorn kondigen zich aan door verschijnselen die geen twijfel over laten aan hetgeen er zal volgen. In zijne houding komt geen verandering. Hij zit of liever ligt half in een leunstoel, het eene been achteloos over het andere geslagen met den enkel ongeveer op de knie; zijne ellebogen rusten op de armen van den stoel; zijne handen zijn met de toppen der vingers saêmgevouwen. Zóó blijft hij, maar het bloed stijgt hem plotseling naar het hoofd; zijne wenkbrauwen fronzen zich; de aderen van zijn voorhoofd zwellen; zijne neusvleugels zetten zich uit, en hij krijgt soms een voorkomen geschikt om vrees aan te jagen aan wien hem niet kent. Ik zou ministers kunnen noemen die de nachten vóór hunne Conferentiën uit angst, schier slapeloos doorbrachten wanneer zij moeilijkheden met hem voorzagen.[1] Kent men hem voldoende dan blijft men hem in dien toestand rustig in de oogen zien en gaat men voort alsof er niets gebeurd was. Soms lost het onweder zich eenvoudig op in een

1 O.a. Mr. Jolles, minister van Hervormde en andere Eerediensten en later van Justitie.

norsche afwijzing van het voorgestelde, maar soms ook volgt er een storm die men wel doet in kalmte aan te hooren en te laten uitbulderen om er vervolgens zoo noodig op te antwoorden.

De aanvallen van toorn worden vaak met verbazende snelheid opgevolgd door opwellingen van goede luim, maar dan moet de toorn niet opgewekt zijn geweest door vermeende krenking van het *Ik* des Konings. De prikkelbaarheid van Zijn oploopend karakter en Zijne autocratische neigingen schijnen met de jaren toe te nemen en het staat te vrezen dat hij vroeg of laat een even oploopend en niet zeer onderdanig karakter ontmoet dat hem antwoorden geeft waarmede de justitie geen vrede kan hebben, want ook in het openbaar en vooral ten aanzien van hooger of lager geplaatste Officieren hebben nu en dan ergerlijke toneelen plaats. Die toneelen worden door de pers wel met den mantel der liefde bedekt maar zijn toch in het leger te zeer bekend om aldaar niet velen te verbitteren en van hem te vervreemden.*

Alle eenigszins belangrijke zaken worden door de ministers met den Koning van meet af aan schriftelijk behandeld. Men is daartoe ook daarom verplicht dewijl hij, bij een mondelinge behandeling, den betrokken minister, vaak reeds na het spreken der eerste woorden in de rede valt met een: ‘Daar wil ik niets van weten’ en dan moeilijk tot andere gedachten is te brengen. Iemand die zóó hoog staat als hij meent te staan erkent niet gemakkelijk dat hij zich vergiste of dat hij ongelijk had. Ontvangt hij echter de voorstellen schriftelijk dan is hij wel verplicht ze in haar geheel te lezen; hij kan er bovendien over nadenken en er zijn geen getuigen geweest van een aanvankelijk besluit tot weigeren.*

Ik heb nimmer gehoord dat de Koning ooit een minister-raad - kabinets-raad - heeft gepresideerd, maar hij laat zich geregeld afschriften geven van de notulen der gehouden vergaderingen. Er scheelt nochthans veel aan dat in die notulen alles voorkomt wat in de vergaderingen wordt besproken en besloten. En geschiedde dit dan zou de gang van zaken maar al te dikwerf worden belemmerd en opgehouden door 's Konings onhandige en vaak kleingeestige inmenging; ja men kan als zeker aannemen dat menige moeilijkheid zou zijn ontstaan zoowel in de buitenlandsche

als in de binnenlandsche politiek. De Koning krijgt in de gezegde notulen maar zelden iets bijzonders te lezen, en als dit een enkelen keer het geval is, bestaat het in de schijnbaar niet opzettelijke mededeeling van eenig verlangen of van eenige meening der gezamenlijke ministers die zij niettemin meenen op ernstige wijze onder zijne aandacht te moeten brengen.

Zóó werd o.a. in 1874 toen de ministeriële crisis onmatig lang werd gerekt door zijn werkeloos verblijf in Zwitserland in de notulen vermeld dat de ministers hadden beraadslaagd over de vraag of het geen tijd werd den Koning eerbiedig te verzoeken toch een beslissing te nemen op de aanvrage om ontslag uit hun ambt door hen aan Z.M. ingediend, maar dat besloten was daartoe nog niet onmiddellijk over te gaan. Hoewel de zeer overwegende redenen die tot de bedoelde beraadslaging hadden geleid, werden medegedeeld, was toch de uitwerking nul.

Van de soms hoog ernstige en belangrijke overwegingen die in den ministerraad plaats hebben zoowel over den inhoud van de ontwerpen van wet of van maatregelen van algemeen bestuur als over de gronden die hunne samenstelling en uitvaardiging doen noodig achten, en die vaak over verscheidene zittingen loopen wordt nimmer iets in de notulen vermeld. Als de ministers het eens zijn geworden wordt eindelijk slechts in de notulen opgenomen, dat de betrokken minister het ontwerp van wet of van koninklijk besluit in beraadslaging heeft gebracht en dat hij wordt gemachtigd het den Koning aan te bieden met verzoek aan Z.M. de overweging ervan, bij den Raad van State aanhangig te maken. De Koning ontvangt dan het voorstel van den minister doorgaans eerder dan het afschrift der notulen.*

Is het niet mogelijk den Koning geheel buiten de zaak te laten tot zij ver genoeg is gevorderd, dan onderhoudt de Minister er Z.M. met behoedzaamheid over in zijne wekelijksche Conferentie. Dikwerf heeft dit moeilijkheden ten gevolge die slechts met overleg kunnen worden overwonnen en tot vertraging aanleiding geven.*

De notulen van den Nederlandschen Ministerraad zijn door dat alles betreurenswaardig dor en onbeduidend en het nageslacht dat er uit zal willen putten om de geschiedenis te leeren kennen zal zich jammerlijk

bedrogen vinden. Niet alleen zijn de mededeelingen die zij bevatten hoogst beknopt en oppervlakkig, maar zij zwijgen bovendien geheel over een aantal hoogst gewichtige zaken in de ministerraden behandeld en over belangrijke besluiten daar genomen. Er zijn zaken gebeurd en er zullen er wellicht nog gebeuren waarover tijdgenoot en nageslacht zeer verkeerd zullen oordeelen omdat zij niet volledig zijn ingelicht over de beweegredenen die hebben gegolden. Aan een onjuist oordeel van den tijdgenoot moet een regeering zich soms in 's lands belang onderwerpen, maar zij mag er aanspraak op maken bij het nageslacht rechtvaardiging te zullen vinden. Dit zal menige Nederlandsche regeering niet te beurt vallen, dewijl de notulen van den Ministerraad zwijgen, daar waar zij hadden *moeten* maar helaas niet *konden* spreken.

De Koning heeft de overtuiging - al zijn doen en laten bewijst het - dat zijne ministers eigenlijk niets zijn, dan zijne dienaren. De praktijk leert het hem wel anders, hij wordt nog al eens herinnerd aan de Wet op de Verantwoordelijkheid der ministers, die hij zeer ongaarne hoort noemen, maar dat heeft er hem niet toe kunnen brengen de ministers te erkennen en te beschouwen als zelfstandige raadslieden der Kroon. Hij acht het onwil wanneer zij niet handelen gelijk hij begeert dat gehandeld zal worden en beschouwt hen als opgedrongen dienaren niet *naast* maar *tegenover* hem gesteld. Zijn staatkundig leven is eigenlijk niets dan een voortdurend vechten met Zijne ministers.*

Een uitdrukking waarvan hij zich bij plechtige of feestelijke gelegenheden, in aanspraken of toosten gaarne bedient, is ‘Nederland en Oranje zijn een’. Wanneer men echter wat meer let op zijne daden dan op zijne woorden, dan ziet men dat de zin dier kernspreuk bij hem hierop neder komt dat Nederland in Oranje opgaat. Het zou ook al zeer vreemd zijn dat iemand die zoo voortdurend met zich zelven bezig is, die zoo aanhoudend in de weer is om zijne ware of vermeende rechten te doen gelden en alle wezenlijke of schijnbare aanvallen daarop af te weeren, niet eindigde met een volslagen egoïst te worden; dit was onvermijdelijk.

Gedurende den tijd dien ik lid was van de regeering heeft hij wel veel voor zich zelven geëischt - maar daarom niet verkregen - doch hoe ik mijn geheugen ook raadpleeg zoo weet ik geen geval te noemen waarin

hij iets voor anderen heeft opgeofferd. Niettemin had hij er bijv. in Mei 1874 volop gelegenheid toe alleen door allerlei kleine Concessiën te doen die het feestvierende volk genoegen zouden hebben gedaan en die hem niets hadden behoeven te kosten dan het prijs geven van een weinig rust en gemak. Bij alle feesten moest alles naar zijn zin worden geregeld en menige hem toegedachte ovatie bleef achterwege dewijl ze hem wat tijd, moeite en inspanning zou hebben gekost. Wat men voor hem doet of wil doen, is plicht, men is hem dat schuldig, en acht hij niet de moeite waard het te aanvaarden dan moet men niettemin tevreden, ja dankbaar zijn.*

Van nog veel meer bedenkelijken aard zijn de onverholen uitingen van sympathie of antipathie des Konings ten aanzien van buitenlandsche mogendheden of regeeringen. Zonder de minste terughouding laat hij tegenwoordig - Juli 1875 - blijken dat hij een afkeer heeft van Duitschland, van Pruisen in 't bizonder en van Prins Bismarck boven alles. Daarentegen is hij ingenomen met Rusland en met den Maarschalk Mac Mahon; de Napoleons hebben bij hem afgedaan. Dit alles blijft in den vreemde niet onbekend en werkt vooral zeer nadeelig in Duitschland waar het publiek nog geen voldoend helder begrip heeft van het wezen eener zuiver Constitutionele monarchie om overtuigd te zijn dat de persoonlijke inzichten en meeningen des Konings niet afdoende zijn zoolang ze niet worden gedeeld door zijne ministers. De uitingen des Konings worden dan ook in Duitschland vaak geëxploiteerd om de publieke opinie tegen ons in het harnas te jagen. In 1870 was hij zeer opgewonden tegen Pruisen en de ministers van dien tijd hebben veel moeite gehad om nadeelige uitbarstingen voor te komen.*

Hoewel ik menigmaal in aanraking ben geweest met de Koningin en zelfs nu en dan een vertrouwelijk gesprek met haar heb gehad, zoo vond ik toch minder gelegenheid haar te bestudeeren dan den Koning. Zij zal ook wel hare gebreken hebben, en men mag aannemen dat bij de verwikkelingen die tusschen de echtelieden plaats hadden het ongelijk ook wel eens aan hare zijde is geweest, maar al ware zij volmaakt, goede verstandhouding was hier op den duur onmogelijk. Als men nu overweegt dat een Koning en een Koningin schier in het openbaar leven en dat den Koning

alle zelfbeheersching ontbreekt, dan is er veel grond om te beweren dat men haar grooten dank is verschuldigd dewijl de goede verstandhouding althans schijnbaar en in voorzooveel het gros der natie kan beoordeelen, bleef behouden.

Zeer zeker is de Koningin - met al de gebreken die zij dan ook moge hebben - een voortreffelijke, een buitengewone Vrouw. Zij paart een uitgebreide wetenschappelijke kennis aan veel smaak en kunstgevoel en zij is nederig genoeg om nog altijd te willen leeren van personen die zij in het een of ander bijzonder kundig of ervaren acht.*

De Prins van Oranje staat tegenwoordig al op een zeer slechten voet met den Koning. Hij vertoont zich zoo weinig doenlijk in zijne nabijheid en kan hij er niet buiten dan doet hij het zoo kort mogelijk. Thans - Juli 1875 - is hij te Karlsbad zoo als het heet tot herstel zijner gezondheid en toen hij daartoe verlof noodig had vroeg hij dat, als een gewoon Generaal aan den Minister van Oorlog in een verzoekschrift op gezegeld papier.

Niet alleen de liefde maar ook de achting voor zijn vader schijnt bij den Prins geheel te zijn uitgestorven. Over het eerste zal ik zwijgen maar het tweede is alles behalven onnatuurlijk. In menig vertrouwelijk gesprek dat ik als Minister van Oorlog met hem had in zijne hoedanigheid van Inspecteur der Kavalerie gaf hij onverholen zijn misnoegen te kennen over handelingen en uitingen des Konings die tegen hem moesten innemen en in vrolijke buien kon hij op geestige wijze den draak steken met diens luimen en bekrompenheden.

De Prins is overigens een man met een helder hoofd en van groote ontwikkeling. Men kan met hem redeneeren en hij is voor overtuiging vatbaar. Reeds sedert jaren staat hij aan het hoofd onzer ruiterij, vier zwakke regimenten die hij nooit vereenigd heeft gezien en die hem al zeer weinig bezigheid verschaffen. Hij heeft te veel ledigen tijd. 't Is jammer dat hij geen uitgebreider geen meer belangrijken werkkring heeft, maar de ijverzucht des vaders jegens den zoon verzet er zich tegen.*

Prins Alexander heeft zich gunstiger ontwikkeld dan men algemeen verwachtte. Hij betoont weinig ingenomenheid met militaire zaken, zoodat het zijne schuld niet zal wezen wanneer hij eenmaal, in weerwil van zijn

weinig militair voorkomen met eenig bevel in het leger wordt belast. Hij neemt met ijver en tot nog toe met nauwgezetheid deel aan de werkzaamheden van den Raad van State.

Ook hij ontwijkt zijn vader zooveel hij kan, maar toont een groote aanhankelijkheid aan zijne moeder.

Met Prins Hendrik ben ik weinig of niet in aanraking geweest. Deze prins betoont aan de Landmacht van den Staat een in het oog vallende koelheid om niet te zeggen klein-achting. Gelijk het gebruik dat eischt heb ik hem telkens wanneer ik mij te 's-Gravenhage moest vestigen en bij iedere bevordering, een audiëntie gevraagd zonder immer eenig antwoord te bekomen. Zóó handelt hij met iedereen, enkele Officieren der landmacht die hij door omstandigheden meer bizonder leerde kennen, misschien uitgezonderd. Nadat ik minister was geworden werd ik voor het eerst door hem ontvangen met al de andere ministers tegelijk toen wij hem, kort na het nieuwe jaar (1874) gezamenlijk een beleefdheidsbezoek brachten.

Zoo als bekend is bemoeit de Prins zich in Nederland hoegenaamd niet met de zaken van den Staat, en dat is hem ook alleszins geraden, want zijn Koninklijken broeder, die zoo naijverig is op zijn gezag, zou het hem spoedig afleeren. Z.K.H. leeft in een zeer heilzame (?) vrees voor Z.M. en die vrees is nog onlangs weder opgescherpt toen de Koning zeer verbolgen was dewijl men den Prins een zijtak van den Oosterspoorweg naar Soestdijk had beloofd terwijl nog niemand er aan had gedacht des Konings buitenverblijf het Loo op dezelfde wijze met een spoorweg in verbinding te brengen. De arme Prins moet toen un mauvais quart d'heure hebben doorgebracht. Van hem is geen gunstige invloed op den Koning te wachten.

De Prins poogt op zeer loffelijke wijze bij te dragen tot de bevordering der belangen van handel, nijverheid en scheepvaart in den lande. Hij moet zich daarbij echter zeer in acht nemen om den naijver van zijn broeder niet gaande te maken. Het verdient dan ook opmerking hoezeer hij in zijne aanspraken en toasten steeds zijn best doet om den Koning in de zaken te betrekken en op den voorgrond te brengen, hoezeer het vaak gansch niet onbekend is dat Z.M. eer tegen dan mede heeft gewerkt.

Prins Frederik der Nederlanden slaat het doen en laten van zijn Koninklijken neef met bezorgdheid gade doch is volgens zijne eigene bekentenis niet bij machte er een gunstige verandering in te brengen.

Vroeger was de Prins belast met het toezicht over de zaken van het Departement van Oorlog en moesten alle eenigzins belangrijke voorstellen aan zijn oordeel worden onderworpen eer zij bij den Koning kwamen. Deze regeling was in strijd met de ministerieele verantwoordelijkheid en ik kon weleer niet begrijpen hoe de ministers van Oorlog er zich aan onderwierpen. De Prins werd op zijn eigen verzoek van alle bemoeiingen met de militaire zaken ontslagen. Nadat ik eenigen tijd minister was geweest zag ik den toestand geheel anders in, en betreurde ik dat ontslag. Ik meende dat wij in den kundigen, ervaringrijken, bejaarden en bezadigden Prins een zeer invloedrijk en nuttig tusschenpersoon tusschen den Koning en den minister van Oorlog hadden verloren. De Prins zelf echter verzekerde mij van het tegendeel. In een zeer vertrouwelijk gesprek dat ik met hem had, weidde ik zonder veel omwegen uit over de zonderlingheden des Konings, over zijne luimen, zijne vlagen van toorn, zijne verkeerde inzichten enz. De vragen van den Prins en de wijze waarop hij mijne mededeelingen ontving, moedigden mij aan om meer en meer openhartig met hem te zijn. Ten slotte zeide ik dat het mij voorkwam een groot nadeel te zijn dat Z.K.H. niet meer tusschen den Minister van Oorlog en den Koning was geplaatst. Het antwoord van den Prins was bijna woordelijk als volgt:

'Ge vergist U zeer; ik ga den gang van zaken dien ge me schetst en die mij gansch niet onbekend was, met leedwezen en bezorgdheid na, maar ik vermag of *vermocht niets*. Men sloeg hoegenaamd geen acht meer op mijne voorstellen en vertoogen, en het kwam zelfs zóóver dat ik ten laatsten uit de Staats Courant of het Recueil Militair moest vernemen dat de Koning juist in tegengestelden zin van mijne adviezen had beslist. Dit geschiedde dus zonder dat Z.M. mij nog eens de Eer had gedaan mij te laten weten dat en waarom mijne zienswijze geen ingang had gevonden. Ge zult begrijpen dat ik op die wijze niet kon voortgaan, dat ik wel verplicht was mijn ontslag te vragen, en mij buiten alles te houden.'[1]

1 Men zal beweren dat dan toch de Ministers van Oorlog den Prins ten minsten hadden kunnen bekend maken met de redenen waarom van zijne adviezen geene notitie werd genomen, maar als de Koning nu niets anders zegt, dan, ik wil of ik wil niet, hoe dan? De ministers konden gewis des Konings ongemotiveerde weigeringen aan den Prins overbrengen, en hebben dat wellicht in gesprekken ook wel gedaan, maar dit was ook alles wat zij vermochten en daarmede was niet tegemoet gekomen aan de officieele onbetamelijkheden door den Prins ondervonden. -

Ik onthield mij van de opmerking dat de Koning er al meer en meer afkeerig van werd het waarom te doen kennen van hetgeen hij wilde of niet wilde, maar diep was ik getroffen door te vernemen dat hij indertijd zelfs tegenover zijn eerbiedwaardigen oom geene uitzondering had gemaakt.

Het eenige wat de Prins nog vermag en ook doet - en hierin trekt hij een lijn met de Koningin - is zoveel mogelijk het kwaad te leenigen door den Koning gesticht, en te zorgen dat de liefde voor het Koningschap in het Huis van Oranje niet verloren ga met de liefde voor den persoon des regeerenden Konings.

De Koningin en Prins Frederik dragen elkander wederkeerig hoogachting en toegenegenheid toe, maar de Koning heeft een afkeer van zijn oom die hem wellicht te dikwerf de waarheid heeft gezegd. Die afkeer uit zich in vlagen van toorn soms op hoogst onbetamelijke wijze; hij heeft dan wel eens gesproken van: ‘Mijnheer Frederik, in het Voorhout.’*

De Koning heeft op zijne wijze veel orde in zijn particuliere zaken; hij houdt niet van schulden en ik heb dan ook nimmer gehoord dat hij die zou hebben of zou hebben gehad. Hij doet echter zeer groote en soms verbazend groote uitgaven voor liefhebberijen en *vermaken* die hij zich behoorde te ontzeggen en om nu het evenwicht in zijne financiën te bewaren bezuinigt hij waar hij dit als Koning niet zou moeten doen. Van daar Zijne stille en teruggetrokken levenswijze te 's-Gravenhage, van daar den erbarmelijken toestand van zijn paleis, van daar het verschijnsel dat hij nimmer vreemde vorsten tot gast heeft. Verandering te brengen in dit alles zou hem veel geld kosten en hierover kan hij niet beschikken zonder zich genietingen te ontzeggen waaraan hij naar het schijnt maar al te zeer verslaafd is.*

De koning hield om voor Weitzel onverklaarbare redenen eens een reeks promoties tegen.

Eindelijk veroorloofde ik mij den Koning te vragen waarom Z.M. zich niet met mijne voorstellen kon vereenigen op dat ik mij in staat mocht zien wellicht zijne bezwaren uit den weg te ruimen. Toen stoof hij op; hij sprong zelfs overeind uit zijn zetel; zijn gelaat betrok zich op een vreeselijke wijze, en hij duwde mij toe:

'Dát geloof ik wél; je zoudt me gaarne de hand willen forceren, maar dat gebeurt in der eeuwigheid niet. *Ik* heb het oppergezag over de vloten en legers en *ik* geef avancement wanneer *ik* wil!'

'Sire, niemand wil Uwer Majesteits hand forceeren, maar de zaak kan niet blijven gelijk zij is. Ik heb niet alleen getracht tot Uwer Majesteits overtuiging te spreken, maar ik heb ook een beroep gedaan op Uw hart.'

'Ik heb hier geen hart en zal eerst weder een hart voor het leger hebben wanneer die ellendige Raden van Onderzoek zijn afgeschaft.'

'Ik ben bereid U.M. met mijn bloed te dienen, maar aan dezen eisch kan ik niet voldoen en U.M. zal nimmer een Minister van Oorlog vinden die er aan voldoet; het is in strijd met de Grondwet.'

'Ah! Mijnheer de Generaal, ge beroept U op de Grondwet? Welnu ik ook; ik heb het oppergezag over de vloten en legers en geef avancement als ik wil.'

Na deze woorden op min of meer sarcastischen toon te hebben gesproken, keerde hij zich van mij af en begaf hij zich, zonder mij te groeten, naar de deur. Ik zei nog:

'Sire, maar hiermede is de zaak niet uit, zij moet toch afgedaan worden.'

Onderwijl was hij aan de deur gekomen; hij bleef staan, wendde zich weder tot mij, bedacht zich een oogenblik, zag mij nog even met toornigen blik aan, maar vervolgde zijnen weg zonder verder een woord te spreken.

Onze Conferentie was uit en ik bleef even onwetend als te voren ten aanzien des redenen van 's Konings hardnekkige weigering.*

Op een onzer Conferentiën opende de Koning het gesprek aldus:

'Je laat me dien vent dood schieten!'

Ik zag den Koning met een paar groote oogen aan doch wachtte af wat er zou volgen. Ik begreep eindelijk dat het een Officier gold die eenige dagen geleden was gedeserteerd en sprak toen:

'Zeer goed Sire maar we moeten hem eerst hebben.'

'Dat spreekt van zelf, maar je zult hem wel krijgen.'

'Maar dan is er ook nog een krijgsraad, Sire.'

'Oh, die condemneert hem en dan geen gratie hoor!'

De Koning vergat in zijn kwade luim o.a. twee kleinigheden; ten eersten was de doodstraf ook voor militairen, in tijd van vrede, afgeschaft, en ten tweeden was die straf nimmer bedreigd geweest tegen desertie in vredestijd. Hem hieraan te herinneren zou zijn luim niet hebben verbeterd.

In een andere Conferentie had ik hem te spreken over de instructie te geven aan onze afgevaardigden bij de Conferentie die te Brussel zou worden gehouden, zoo mogelijk ter regeling en Codificeering van het internationale Oorlogs-recht. 'Oh' - viel hij mij in de rede - 'die instructie kan kort zijn, ik ken maar een ding.'

'En dat is Sire?'

'Je laat ze eenvoudig doodschieten.'

Ik achtte het gevaarlijk te vragen wie, en wachtte dus maar weder op hetgeen er verder zou komen. Er volgde toen een lang verhaal van allerlei akeligheden door de Duitschers, en vooral door de Pruisen, in Frankrijk ten aanzien van de weerloze bevolking gepleegd. Ik begon te begrijpen dat er van niets minder sprake was dan van het fusilleren van al de Duitschers die eventueel in onze handen mochten vallen, doch zorgde dat het gesprek langzamerhand op een ander onderwerp kwam.*

De Generaal-majoor B. kommandeerde in 1874 het kamp bij Milligen en liet er de wachten voor zich in 't geweer komen zoo dikwerf zijn weg hem daar langs voerde. Hoewel nu de wachten - behalve in 's Konings residentie - overal aan iederen Generaal-majoor die eer bewijzen, werd het te Milligen door Z.M., zonder tusschenkomst van den Minister van Oorlog, verboden. De Generaal-majoors, beweerde de Koning, hadden daarop geen recht, en de Generaal B. had zich Koninklijk eerbewijs aangematigd. Z.M. was zeer op hem vertoornd.

Op mijne eerste Conferentie na 's Konings terugkomen van het Loo kwam het kamp bij Milligen ter sprake, waar nog veel meer was gebeurd dan het zoo even medegedeelde.

Ik bracht den Koning onder het oog dat de Generaal B. niets voor zich had geëischt wat hem niet overal gewerd waar Z.M. zich niet bevond, maar hij snauwde mij toe:

'Je weet er niets van, dat heb ik allang afgeschaft.'

'Uwe Majesteit heeft dat niet afgeschaft, en' - voegde ik er met eenigen nadruk bij - 'dat zou ook niet goed zijn geweest.' - Ik vreesde dat hij het intrekken van het desbetreffende voorschrift van mij zou vorderen en ik wilde hem dus al dadelijk doen weten dat ik mij daarmede niet zou kunnen vereenigen. Hij had ook reeds doen afschaffen dat de schildwachten de geweren presenteerden voor alle Opper- en Hoofd Officieren en dat eerbewijs alleen voor zich en voor de leden van zijn Huis behouden.

De Koning was ook zeer ontevreden op den Generaal B. dewijl hij zich Opperbevelhebber van de troepen in het kamp had genoemd. Er kon maar een Opperbevelhebber bestaan en dat was de Koning; de Generaal had zich Kommandant en ten hoogsten Bevelhebber moeten tituleeren. Het hielp niets dat ik Z.M. onder het oog bracht dat de Generaal slechts een bestaand gebruik had gevolgd zoodat hem onmogelijk kon worden verweten het Koninklijk prérogatief te hebben willen aantasten. Z.M. was niet te overtuigen.*

Men zou zich sterk vergissen als men waande dat Koning Willem III de H.H. aan zijnen persoon verbonden nu ook werkelijk als groote heeren beschouwde en meende dat hij zelf hen eenige Consideratie schuldig was. Zij zijn slechts *iets* omdat hij hen heeft onderscheiden en zoolang hij hen onderscheidt.

Op den 2e Januari 1875 werd ik des morgens onverwachts bij den Koning ontboden en vond in er de wachtkamer den minister van Buitenlandsche Zaken. Beide waren we eenigszins verwonderd te zamen bij den Koning te zijn geroepen maar spoedig bleek het dat er een vergissing had plaats gehad; de Koning had bedoeld den minister van Binnenlandschemaar niet dien van Buitenlandsche Zaken. De laatste vertrok terstond, stapte in zijn rijtuig en ging onzen ambtgenoot halen.

Onderwijl bleef ik met den Koning alleen en betuigde ik hem zijn leedwezen over dat oponthoud. ‘Ah’ - zeide hij - ‘ce n'est rien, asseyons nous; ces domestiques sont tous comme cela.’ De domestique die de fout of de vergissing had begaan was een hoogadelijk heer, adjudant van Z.M. in gewone dienst en sedert 20 jaren aan zijn persoon verbonden.*

Een ander zeer sterk sprekend feit dat m.i. eveneens verband houdt met 's Konings gemis aan gevoel van waardigheid is het volgende.

In den winter van 1872 op '73 heerschte er te 's-Gravenhage een algemeene paniek ten gevolge van den afschuwelijken moord gepleegd op de Weduwe Verkouwen en hare dienstbode. Men zag overal inbrekers, dieven en doodslagers. De algemeene bezorgdheid maakte zich ook meester van den Koning. Hij gaf bevel de verschillende schildwachten des avonds met geladen geweren te doen optrekken, en hij liet het getal schildwachten, bij de paleizen - hetzij bewoond of onbewoond - even als die bij zijne persoonlijke thesaurie, vermeerderen. Hij wapende bovendien de lakeijen die in zijn paleis met de nachtdienst waren belast met revolvers!

Dit alles werd verkondigd door het *Dagblad* (van Zuid-Holland), een zeer koningsgezinde maar zeer onhandige Courant.

Ik kon het niet gelooven, maar toen ik eenige maanden later te 's-Gravenhage gevestigd was vond ik gelegenheid den Hr Schermbeek, Hoofd Commissaris van Politie naar de waarheid er van te vragen. Zijn antwoord was letterlijk: ‘Zeer zeker, volkomen waar.’*

Op den 8e Februari 1875 werd te Leiden in de Hooglandsche Kerk op zeer plechtige wijze het derde eeuwfeest gevierd der stichting van de Leidsche Hooge School. De Koning, het geheele Koninklijke Huis, de ministers enz. enz. waren in de Kerk tegenwoordig; de plechtigheid werd door muziek en zang opgeluisterd. Op eens liet het ‘Wien Neerlandsch bloed’ zich hooren; alle Nederlanders rezen op, de talrijke vreemde uitgenoodigden volgden; de duizenden aanwezigen luisterden met ontblooten hoofde naar de aan ons volk zoo dierbare melodie, maar de Koning bleef zitten en vertoonde het mij welbekende toornige gelaat. Dewijl hij bleef zitten handelde het geheele Koninklijke gezin, de ministers enz.

eveneens. De ministers hadden hunne plaatsen onmiddellijk achter de rei zetels van de vorstelijke familie; ik bevond mij dus vrij dicht en eenigszins terzijde van het Koninklijk echtpaar, Ik zag hoe de Koningin zich tot hem wendde en een korte, maar van Zijne zijde blijkbaar heftige woordenwisseling met hem had, waarvan ik nochthans niets verstond. Hij schudde onwillig het hoofd, fronste de wenkbrauwen meer en meer en eindigde met strak voor zich heen te zien.

Het ‘Wilhelmus van Nassauwen’ was nog niet gespeeld.

't Is wel zonderling maar 't is niettemin waar dat men volstrekt geen. voornemen had dit lied te doen hooren bij het herdenken eener gebeurtenis die men te danken had aan den onsterfelijken Zwijger, ter wiens eere het lied was gedicht. De Hr Jhr. van der Heijm, minister van Financiën, en ik, die naast elkander waren gezeten, vernamen het van den Burgemeester van Leiden toen wij hem vroegen waarom men het niet aan het ‘Wien Neerlandsch bloed’ had laten voorafgaan. Op onze dringende aansporing begaf de Burgemeester zich naar het Orchest, en kwam, door de dichte menigte heen, niet zonder moeite, nog tijdig genoeg om het ‘Wilhelmus’ te doen aanheffen bij het verlaten der Kerk.

De eerste woorden die de Koning, na het eindigen der plechtigheid, sprak waren gericht tot den President-Curator en luidden op stuggen toon: ‘Cela a duré assez longtemps, savez vous!’

Men kan niet ontkennen dat het ‘Wilhelmus van Nassauwen’ meer en meer verdrongen en op den achtergrond gebracht wordt, door het, naar mijne opvatting, flaauwe en wekelijke volkslied van Tollens. Het eerste is onaangenaam aan de Ultramontanen en onder hunnen invloed wordt het langzamerhand terzijde gesteld door onze Katholijke landgenoten. Veel liberale Nederlanders bovendien geven aan het lied van Tollens de voorkeur zonder van het andere afkeerig te zijn; maar zeer veel invloedrijke mannen in den lande die door Willem III onaangenaam zijn bejegend, willen hem wel eens doen gevoelen dat *Vorst en Vaderland* behoort te worden afgewisseld door *Vaderland en Vorst*.

Intusschen door wrevel te toonen tegen het ‘Wien Neerlandsch bloed’ maakt de Koning de zaak nog erger.*

Reeds in het late najaar van 1873 was de toenmalige regeering tot de overtuiging gekomen dat de dag - 12 Mei - waarop de Koning, voor vijfentwintig jaren, den troon had beklommen, te Amsterdam van Staatswege plechtig en feestelijk herdacht behoorde te worden. De kosten dienden dan ook, zooveel noodig, door den Staat te worden gedragen, en de ministers waren bereid daartoe een wetsvoorstel aan de goedkeuring der Staten-Generaal te onderwerpen. Zij hadden verwacht dat de Koning zich zonder aarzelen en zelfs met eenige ingenomenheid met dat denkbeeld zou hebben vereenigd want het was reeds ten volle gebleken dat het volk van Nederland hem tegen dien dag talrijke ovatiën voorbereidde. Nochthans ontving men tot aller verwondering een weigerend antwoord. Koning Willem I had eveneens 25 jaren geregeerd, voor hem had men indertijd geene feesten aangericht, hij kon in de schaduw van zijn grootvader niet staan en het kwam dus niet te pas voor hem te doen wat voor dezen was verzuimd geworden. Men bracht hem onder het oog het groote verschil dat er bestond tusschen den toenmaligen bloei van het land en den tegenwoordigen; men verontschuldigde daarmede het zoogenaamde verzuim, door een vroeger geslacht jegens zijn grootvader gepleegd, en drong er bij hem op aan, de regeering in staat te stellen zich aan het hoofd te plaatsen der algemeene feestbeweging, die zonder twijfel kon worden verwacht; maar te vergeefs.

Daar men niet gewoon was zooveel nederigheid bij Z.M. te vinden wist men niet wat te denken of waaraan zich te houden. Spoedig echter werd het raadsel opgelost.

Het was juist in dien tijd dat ook het vraagstuk van de verhooging der tractementen van sommige Categorieën van Ambtenaren aan de orde was en dat de ministers daarover nu en dan met den Koning spraken. Een en ander maal had hij dan reeds gezegd zeer goed te begrijpen dat de tractementen te laag waren dewijl hij zelf moeite had om rond te komen. De ministers hadden daarin nimmer een bepaald verlangen gezien om meer te bekomen, maar eens toen de Minister van Buitenlandsche Zaken Bn Gericke van Herwijnen weder bij hem aandrong op het toegeven aan den wensch der gezamenlijke ministers ten aanzien der feestviering op den 12e Mei en toen hij dienaangaande zelfs eenige denkbeelden te berde bracht, viel de Koning hem eensklaps in de rede en zeide:

‘Ah oui! Mais moi, que deviendrai-je; est-ce que je resterai toujours avec mes Cinq Sous?’[1]

Toen was de zaak duidelijk; Z.M. wilde wel feestvieren, maar zou daartoe gaarne een meer tastbare aanleiding hebben dan zijn Vijfentwintig jarig Koningschap.

's Konings verlangen werd in den Ministerraad overwogen maar het tweede lid van art. 27 der Grondwet was een onoverkomelijk beletzel tot het verhoogen van zijn inkomen. Men kon den Koning op 12 Mei 1874 een nieuw Paleis of een schoon landgoed aanbieden, maar... daar was het niet om te doen. Uit de klacht zoo herhaaldelijk door hem gedaan dat hij zooveel moeite had om rond te komen, was duidelijk op te maken dat er klinkende munt moest zijn. Er schoot niets anders over dan een don gratuit. Men besloot dus aan den Koning te antwoorden:

dat een verhooging van zijn inkomen, naar aanleiding van de bepalingen der Grondwet, onmogelijk was;

dat men den Koning een don gratuit zou kunnen aanbieden;

dat daartoe nochthans een wet noodig was;

dat het niet aanging dat Z.M. zelf het daartoe vereischte voorstel aan de Staten-Generaal zou doen;

dat het derhalve wenschelijk ware dat het initiatief tot een dergelijke wet van de Tweede Kamer uitging;

dat de ministers bereid waren in stilte pogingen te doen om zoodanig initiatief uit te lokken;

dat zij daartoe evenwel met de Voorzitters der beide Kamers zouden moeten spreken en aan deze dienden te kunnen zeggen dat zij met goedvinden des Konings handelden.

Dit voorstel werd door den Koning gaaf weg, goedgekeurd en de ministers gingen aan den arbeid wel met goede trouw, maar toch met weinig hoop op goeden uitslag. De Koning had zich, vooral bij de Tweede Kamer, al zeer weinig bemind weten te maken en de wijze waarop hij zijn geld verteerde was veel te goed bekend en vond een veel te geringen bijval, om op instemming te durven rekenen.

Er werd een bespreking gehouden tusschen twee ministers - Mr de

1 Toespeling op een Fransch liedje dat toen nog al in zwang was. *Cinq sous, cinq sous, Pour monter notre ménage. Cinq sous, cinq sous, Femme comment ferons nous*? etc.

Vries, Minister van Justitie en hoofd van het Kabinet en de Hr van Delden, Minister van Financiën - en de voorzitters van de beide Kamers der Staten Generaal, de H.H. Graaf van Bijlandt en Mr Dullert. Deze onderhielden zich over de zaak met de invloedrijkste leden behoorende zoowel tot de partij der regeering als tot de oppositie, maar het gevolg was minder dan onbevredigend. Men zag zich verplicht aan den Koning te rapporteeren dat aan de verwezenlijking van het plan niet viel te denken. De tegenstand was in de Eerste Kamer al even sterk als in de Tweede.*

In het Journal des Débats van 2 Augustus 1875 las men een bericht dat op het volgende neerkwam. De Koning bevond zich incognito te Montreux, had moeilijkheden met de Zwitsersche politie en de zaak zou voor den Raad van State worden gebracht. Het betrof zekere punten van betamelijkheid. De Koning hield stijf en strak staande dat hij zich in niets had te ontzien wegens de vele reizigers die iederen dag per stoomboot voorbij zijn ramen gingen. Men hield er zich ter plaatse veel mede bezig maar op vrolijke, spottende wijze.

Volgens bericht van onzen Consul Generaal, mij door een mijner vroegere ambtgenoten medegedeeld, had de zaak zich aldus toegedragen.

Des Konings vertrekken hadden uitzicht op het Meer van Genève; dagelijks voeren er stoomboten voorbij, onder en langs het balcon van een der kamers van Z.M. Tijdens dat voorbij varen zou zich op gezegd balcon bij herhaling *iemand* hebben vertoond die over het bloote lijf *niets* aan had dan een in geenen deele goed dicht geknoopte ‘redingote’.

Een feit is dat de Koning ter zelfder tijd plotseling aan den minister van Marine liet telegrafeeren hem per grande vitesse te zenden een Nederlandsche vlag met een oranje wimpel.

Toen Z.M. weder in Nederland was teruggekeerd vroeg hij in een zijner eerste Conferentiën met den minister van Marine aan deze hoe de mariniers, die zich des tijds te Atjeh bevonden, het maakten. Het antwoord was:

‘Goed Sire, maar de sterfte onder hen is groot geweest, wij hebben er 25% van verloren.’ Dit scheen den Koning onverschillig te zijn, hij nam er geen de minste notitie van maar zeide: ‘Nu, ge zorgt maar dat ze in het volgende voorjaar allen weder thuis zijn. Ik neem er een paar honderd mede naar Zwitserland met eenige getrokken 30 ponders.’

In een Conferentie, kort daarna met den minister van Buitenlandsche Zaken gehouden, zeide hij dat men hem in Zwitserland 'un peu trop familièrement' begon te behandelen en dat hij daar orde op dacht te stellen. Hij zou tot dat einde, bij een volgende reis, den Koninklijken Standaard, een paar honderd mariniers en eenige stukken geschut medenemen. De minister zette groote oogen op, doch vroeg slechts:

'En tegen wanneer denkt U.M. weder naar Zwitserland te gaan?'

De Koning: 'In den volgenden zomer.'

De Minister: 'Oh, dan hebben wij nog tijd om de noodige voorbereidingen te treffen.'

De Koning: 'Welke?'

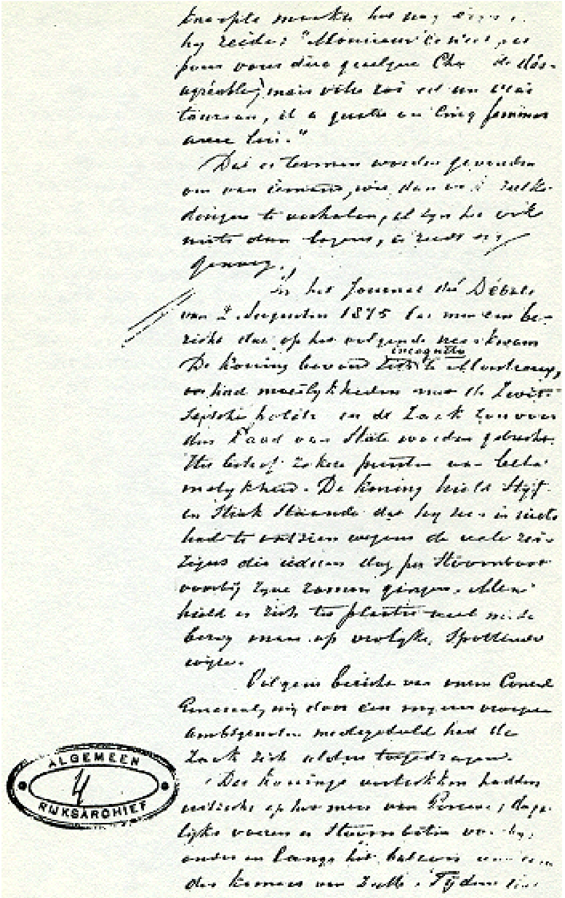
De Minister: 'U.M. zal zich herinneren dat geen vreemd krijgsvolk, in vollen vrede, een voet op Nederlandsch grondgebied mag zetten zonder 's Konings vergunning?'

De Koning (op hoogen toon): 'Dat spreekt van zelf.'

De Minister: 'Misschien zullen de Zwitsers ook iets dergelijks eischen' - nu zette de Koning groote oogen op - 'maar' - vervolgde de minister - 'Wij hebben nog een schat van tijd voor ons, en zouden als U.M. het goed vindt later op de zaak kunnen terug komen.'

De Koning stapte van de zaak af en kwam er nimmer weder op terug, maar Z.M. was blijkbaar zeer verbolgen op dat arme Zwitserland.[1]*

1 Ik vrees bijna dat men mij hier zal verdenken van sprookjes te vertellen en toch verhaal ik zuiver waarheid, mij door de beide betrokken ministers zelf medegedeeld.

Handschrift uit *Merkwaardigheden uit mijn leven*

Dit dagboek uit de jaren 1876-1883 (Weitzel 11) beslaat Weitzels ambtloze periode. Na de datum 8 september 1877 heb ik terwille van de chronologie een deel ingelast uit Weitzel 12, nl. de passages over het morganatisch huwelijk met mademoiselle d'Ambre. Weitzel heeft de gegevens na zijn rentree als minister uit officiële bron kunnen putten. Toch was hij niet volledig. Zo noemt hij onder de stappen die naar aanleiding van de affaire-Ambre in september 1877 bij de koning werden ondernomen, niet het bezoek van een deputatie 'aanzienlijken' uit den lande. Onder leiding van het oud-lid van de Raad van State en van de Tweede Kamer, jhr. P.J. Elout, kwam dit gezelschap bij de koning om hem te bezweren van het huwelijk af te zien. De koning was tot tranen toe geroerd en schonk Elout later een marmeren vaas als aandenken. (Zie C.W. de Vries: Overgrootvader koning Willem, en J.J. Bouman: Op en om Oranje's troon.)

Hoofdstuk 4

AMSTEL HOTEL OF PALEIS? GEVAREN IN HET HAAGSCHE BOSCH EN UTRECHT. VERSPIJCK BEVOORDEELD. MAJESTEIT IS MATIG. MADEMOISELLE D'AMBRE; HET KABINET IN OPSCHUDDING. HET HUWELIJK GAAT NIET DOOR. SCHANDAAL IN FRANSE EN NEDERLANDSE KRANTEN. DE KONING BEDROEFD. PRINSES EMMA VAN WALDECK-PYRMONT. DE WATERHELD VAN 'T LOO.

5 October.

De Koning is zeer verstoord naar aanleiding der ongeregeldheden die in de helft der vorige maand te Amsterdam wegens het afschaffen der Kennis hebben plaats gehad. Zr. Ms. '*Sentiment personnel excessif*' is in hooge mate gekwetst geworden door dien de Bevelhebber in de Militaire Afdeeling, de Generaal-Majoor Camp, niet rechtstreeks naar het Loo, en aan den Koning, zijne rapporten heeft gezonden aangaande hetgeen er te Amsterdam voorviel. Hij heeft aan den Hr Taalman Kip, intérimair Minister van Oorlog, gelast dien Generaal, wegens het beweerde verzuim, met arrest zonder accès te straffen. De Minister heeft op zeer eerbiedige maar zeer stellige wijze geweigerd aan dien last gevolg te geven, dewijl de Generaal geheel en al had gehandeld naar zijne - door den Koning zelf vastgestelde - instructie, waarin hem wordt voorgeschreven, in dergelijke gevallen zijne rapporten te zenden aan den Minister van Oorlog. Thans is Z.M. woedend op den minister; hij heeft hem door den minister van Justitie doen weten, dat hij hem niet meer wil zien, en dat hij hem ook uit zijn ambt van minister van Marine zal ontslaan, zoodra een définitive minister van Oorlog zal zijn opgetreden. Hij dreigde bij die gelegenheid den minister van Justitie dat hij de Conférentie terstond zou afbreken als deze den naam van *dien vent* - Taalman Kip - nogmaals durfde noemen.

Den 23e September heeft er in Amsterdam een internationale Zangwedstrijd plaats gehad, waarbij de Koning beloofd had tegenwoordig te zullen zijn en waartoe, op zijn verlangen, eenige beroemde vreemde toonkunstenaars waren uitgenoodigd. De rust was in Amsterdam volkomen hersteld, en was gelijk van achteren bleek eigenlijk slechts verstoord ge-

worden door eenig schuim van volk en benden straatjongens die met geweld kermis hadden willen vieren. Mochten er bij de optochten die bij gelegenheid van den zangwedstrijd zouden plaats hebben op nieuw rust verstoringen worden beproefd dan waren er troepen genoeg aanwezig om die te keer te kunnen gaan. Men vreesde dan ook te Amsterdam niets en rekende op 's Konings komst.

Z.M. aarzelde lang en zeide eindelijk tot den directeur van zijn kabinet: ‘Welnu, ik zal gaan, maar ik zal mij militairement inrichten; ik neem mijn intrek in het Amstel Hotel, dan heb ik den Amstel op mijn rechter en het Station van den Rijn-Spoorweg op mijn linker flank.’ De bedoeling was duidelijk, een veilige aftocht zou op die wijze zooveel mogelijk zijn verzekerd.

De Directeur van het Kabinet beweerde echter dat de Koning onmogelijk anders kon doen dan zich vestigen in zijn Paleis op den Dam en dus in het Centrum van de Stad. Hierop antwoordde hij: ‘Welnu dan ga ik niet.’

En hierbij is het gebleven.

De Minister van Marine Taalman Kip had na het optreden van den definitieven Minister van Oorlog - op 30 September - weder een Conférentie met Z.M. Dit was de eerste na het schrijven van den brief waarin op stellige wijze het straffen van den Generaal-Majoor Camp was geweigerd geworden; de Koning repte met geen enkel woord over het gebeurde; hij deed, in weerwil zijner bedreigingen, alsof er niets was voorgevallen!

Al het bovenstaande is mij door den Hr Taalman Kip medegedeeld.

14 October.

Heden sprak ik den gep. Generaal-Majoor Mansfeld, oud Adjudant des Konings. De houding door Z.M., in September j.l., tegen over Amsterdam aangenomen, tengevolge der ongeregeldheden aldaar, gaven hem aanleiding mij het navolgende mede te deelen.

Vroeger ging de Koning dikwerf wandelen en deed zich dan verzellen door zijn adjudant van dienst. Meestal ging het naar het Haagsche Bosch en wel naar het oude en stille gedeelte, ten einde minder last te hebben van eerbewijzingen. Eens dat Mansfeld hem weder vergezelde, haalde men een man in die een geweer onder den arm droeg en die zijnen weg ver-

volgde in dezelfde richting als de Koning en dus achter hem aan. Z.M. keek aanhoudend om en sprak eindelijk: 'Quel est cet homme avec son fusil, que me veut-il?' Mansfeld antwoordde dat het wellicht de knecht was van een der vele buitenverblijven in den omtrek, die een geweer had laten repareren, maar de onrust was eerst voorbij toen men buiten schot was.

De Generaal Schönstedt, eveneens oud adjudant van Z.M., had mij reeds vroeger verhaald dat hij op een dergelijke wandeling in hetzelfde stille gedeelte van het Haagsche Bosch, met den Koning herhaaldelijk een man was tegengekomen met een bijzonder ongunstig uiterlijk. Ook deze man wekte zijn argwaan: 'Que me veut donc cet homme' - zeide hij eens op zeer ongeduldigen toon - 'que je le trouve toujours sur mon chemin.'

Mansfeld en Schönstedt, beide tot mijne goede oude Kameraden behoorende, hebben mij, ieder afzonderlijk, in substantie, het navolgende verhaald.

Van 16 Augustus tot half September 1853 was er een legerkamp bij Zeist waarin de Koning zich een geruimen tijd ophield. Uit dat Kamp zou hij de stad Utrecht bezoeken. Nadat zijn bezoek reeds was aangekondigd en nadat de toebereidselen om hem te ontvangen reeds waren gemaakt, gewerden hem, gedeeltelijk van anonijme schrijvers, gedeeltelijk van onhandige en zwaartillende Oranje-vrienden, berichten dat er in Utrecht, ten zijnen aanzien, een zeer slechten geest heerschte. De talrijke Roomsch Catholieke bevolking, heette het, was tegen hem opgewonden wegens de houding door hem aangenomen tijdens de April-beweging van hetzelfde jaar. Een koele ontvangst, zoo niet erger stond hem te wachten. Die insinuatiën, slechts herkomstig van onbekenden en onbevoegden, maakten een diepen indruk en werden gevolgd door de zonderlinge intocht van Z.M. te Utrecht, die door duizenden is gezien.

De Generaals droegen destijds een militaire hoed met witte vederen, maar Z.M. was dien dag niet gekleed als generaal; hij droeg de uniform van kolonel der infanterie; hij had dus een schakot op gelijk al de Officieren van Zijn Hof, en was daardoor op eenigen afstand, niet van hen te onderscheiden. Aan de Bildt verliet hij zijn rijtuig en steeg hij, met zijn militair gevolg, te paard; hij reed niet vooruit, zoo als gebruikelijk is, maar liet zich geheel omringen door den zwerm van zijne adjudanten en ordon-

nance officieren; hij ging in één gestrekten draf, van de Bildt naar de Neude, waar het garnizoen onder de wapenen stond; dáárgekomen sprak hij: 'Nous y voilà, à la fin,' en liet hij zijn paard stappen.

Het gemeentebestuur, dat hem buiten de stad opwachtte, was niet te woord gestaan. In en vóór de destijds nog bestaande Wittevrouwenpoort, was groot gedrang; de geheele drom van ruiters kon er moeilijk tegelijk door; ook om ongelukken voor te komen wilden de H.H. van zijn gevolg hem laten vóórgaan en hielden zij derhalve hunne paarden in, maar hij schreeuwde hen toe: 'Sacré bleu, que faites vous; je vous ai ordonné de rester à coté de moi!'*

21 April.

De Koning heeft zijn jaarlijksch bezoek gebracht aan Amsterdam.

De Graaf van Heijden Reinestein, Kommissaris des Konings in Groningen, verhaalde mij het navolgende.

Aan een diner waartoe de Graaf voornoemd was genoodigd richtte de Koning het woord tot hem en zeide: 'Ik hoop dat ge in Uwe provincie de belangen dier merkwaardige expeditie, naar vermogen zult bevorderen.'

Hier zij vooraf aangemerkt dat er, in deze dagen hier te lande, bijval wordt gezocht en geld wordt verzameld ten behoeve van twee expeditiën. De eene zal gaan naar Nova Zembla om er een gedenkteeken op te richten voor Barendsz; de andere is die welke de Koning der Belgen naar Centraal Afrika wenscht te doen vertrekken. Aan het hoofd der beweging voor de eerste staat Prins Alexander, aan het hoofd van die voor de tweede Prins Hendrik. De Koning bedoelde de tweede doch spreekt maar al te vaak alsof de persoon met wien hij zich onderhoudt volkomen bekend is met den gang zijner gedachten.

De Graaf v.H.R. antwoordde: 'O ja Sire; de Prins Alexander heeft er mij reeds van gesproken.'

'Neen' - hernam de Koning - 'het is niet die welke ik thans bedoel, het is de expeditie wier belangen door Prins Hendrik worden behartigd.'

'Ah Sire!' - sprak de hoffelijke v.H.R. - 'van het oogenblik dat Prins Hendrik, die zooveel voor het welzijn van Nederland doet, zich aan het hoofd eener zaak stelt, is haar goeden uitslag gewaarborgd.'

De Koning, die meer en meer ijverzuchtig wordt op de geringste populariteit die de leden van Zijn huis zich weten te verwerven, ontstak

hierop in toom, zijne wenkbraauwen fronsten zich en hij antwoordde met forsche stem zoodat er een algemeene stilte ontstond:

'Weet, mijnheer de Kommissaris dat *ik* het ben die den Prins aan het hoofd dezer zaak heeft gesteld en dat alles wat de Prins doet geschiedt uit *mijn* naam, het is dus niet de Prins maar de Koning die hier handelt.'

[15 april 1877]

Op Zondag den 15e April gaf de Koning een diner aan al de in Amsterdam aanwezige Officieren die versierd waren met de Atjeh-medaille. Ook de Generaal van Swieten en diens vroegere onderbevelhebber de Generaal Verspijck behoorden tot de gasten.

Na afloop van het feestmaal schonk hij aan den bedoelden onderbevelhebber het Grootkruis zijner Huis-orde van den Gouden Leeuw van Nassau, en de grijze van Swieten bekwam *niets*.

Om deze stuitende handeling toe te lichten zij herinnerd dat de Koning jegens den Generaal van Swieten een wrok koestert die zelfs door de meest belangrijke en schitterende diensten aan den lande bewezen, niet schijnt teniet gedaan te kunnen worden. Als legt de Koning het er op toe om hem te kwetsen wordt de Generaal Verspijck bij iedere gelegenheid openlijk aan hem voorgetrokken en dat die handelwijze inderdaad kwetsend is moge blijken uit het volgende.

De Generaal Verspijck had zich gevleid het bevel te zullen voeren over de tweede expeditie naar Atjeh. Dit was hem zelfs voorgespiegeld op een tijdstip waar in men nog niet had ingezien dat het noodzakelijk was het politiek en militair beleid der onderneming in een en dezelfde hand te leggen. Men had goede redenen om den Generaal Verspijck wel geschikt te achten voor de zuiver militaire taak die men hem aanvankelijk had willen opdragen maar niet tevens voor de politieke die er thans mede moest worden verbonden. Men koos tot Opperbevelhebber den Luitenant-Generaal van Swieten, zijn hoogere en meerdere in rang onder wien hij weleer vele jaren had gediend. De Generaal-Majoor Verspijck achtte zich hierdoor te kort gedaan en vroeg na de benoeming van den Generaal van Swieten terstond ontslag uit de dienst met pensioen, niet tegenstaande hij te gelijkertijd tot tweeden bevelhebber der expeditie was aangewezen geworden. Hij wilde dus de dienst verlaten op een oogenblik waarin hij tegen den

vijand zou worden gezonden. Deze daad werd vrij algemeen afgekeurd.

Verspijck bekwam zijn ontslag niet en ging naar Atjeh, maar had geene gelegenheid daar iets bijzonders te verrichten. Onmiddellijk, of althans zeer kort, na het nemen van den Kraton herhaalde hij zijn verzoek dat toen werd ingewilligd. Hij bekwam den titulairen rang van Luitenant-Generaal en het Kommandeurs Kruis der Militaire Willemsorde. In Nederland terug gekeerd zijnde, verklaarde hij openlijk dat hij het krijgsbeleid door den Generaal van Swieten te Atjeh gevoerd afkeurde en gaf daardoor den eersten stoot tot het jammerlijk twistgeschrijf dat sedert over den Atjeh oorlog plaats had, en nog heeft.

Dat de Koning te midden van dat alles vrij duidelijk en op ergerlijke wijze partij kiest is niet te ontkennen.[1]

8 September.

Bij het vele dat ik reeds over Koning Willem III heb aangeteekend, verzuimde ik steeds melding te maken van een beschuldiging die maar al te vaak tegen hem wordt geuit. Het is die, dat hij aan dronkenschap zou zijn overgegeven. Zeker is het dat zijne excentriciteiten, moeilijk anders dan door dronkenschap zijn te verklaren door hen die nimmer op het denkbeeld kwamen dat zijn brein wel eens in verwarring kon wezen. Ik evenwel heb reden om hem met overtuiging van dat euvel vrij te spreken. Er zijn wel is waar, bewijzen aan te voeren dat hij zich bij vrolijke gelegenheden wel eens een roes heeft gedronken maar dat staaft nog geen verslaafdheid aan den drank. Sedert het voorjaar van 1873 tijdens zijn oponthoud in de drie noordelijke provinciën - waar ter zijner eere dagelijks feest werd gevierd - tot op heden, heb ik mij bij tal van gelegenheden in zijne onmiddellijke nabijheid bevonden, telkens heb ik hem opzettelijk gadegeslagen, maar nimmer heb ik gezien dat hij meer dronk dan betamelijk was. Bij geene dier gelegenheden heb ik hem den lof van matigheid kunnen onthouden. Ik geloof dan ook dat die beschuldiging alleen het gevolg is van zijne zonderlinge en vaak geheel ongemotiveerde handelingen.

1 De Generaal Verspijck is later door Z.M. nog benoemd tot zijn Adjudant-Generaal en in den Nederlandschen adelstand opgenomen, terwijl Z.M. zich niet eens liet vertegenwoordigen bij de begrafenis van den Generaal van Swieten, de éénige Nederlander bekleed met de waardigheid van Ridder Groot Kruis der Militaire Willemsorde. 1887.

Er zijn overigens kenteekenen die hoop geven dat 's Konings kwade luim ten aanzien van het leger is geweken. Hij heeft aan de 'Vereeniging van gepensioneerde Officieren' in 4 pcts. inschrijvingen op het Grootboek een nominaal bedrag van f 187.000 geschonken en aan die Vereeniging vergund zich 'Koninklijke' te noemen, terwijl hij er zich tevens 'Beschermheer' van heeft verklaard. Men beweert wel dat die som niet uit zijne eigene fondsen is geschonken, doch slechts een gedeelte uitmaakt van het nationaal geschenk in 1874 door hem aanvaard en toen openlijk door hem bestemd tot leeniging van het lot van oude krijgslieden, maar dat doet niets ter zake. Bij voortdurende onwil jegens de landmacht had hij het geld nog langer zonder bestemming kunnen laten of het aan andere oude militairen hetzij van de zeemacht, hetzij van het Oostindisch leger kunnen schenken.

Z.M. is overigens, over het algemeen - slechts niet jegens mij - sedert den dood der Koningin in een uitstekend goede luim. Men brengt dit in verband met zekere plannen door hem gevormd ter veraangenaming van zijne toekomst en die bij het leven zijner gemalin onbestaanbaar zouden zijn geweest. Er loopen namelijk geruchten van een morganatisch huwelijk doch helaas met een persoon die schier niet genoemd mag worden.

Op 3 juni 1877 was koningin Sophie overleden. Hier volgt, met onderbreking van Weitzels dagboek, eerst het stuk uit Weitzel 11 over het morganatisch huwelijksplan van de koning.

[29 juni 1877]

Den 29e Juni verliet de Koning zijn residentie om buitenslands zijn genoegen te gaan zoeken met M.lle Ambre, nog kort geleden zangeres aan de Opéra te 's-Gravenhage. Deze dame die moeite zou hebben het getal harer vroegere minnaars met juistheid op te geven, wist zich zoodanig van het hart en van de zinnen des Konings meester te maken dat hij haar - hoewel zonder medewerking van een Nederlandsch minister - een adelbrief gaf als Comtesse d'Ambroise en een morganatisch huwelijk met haar wilde sluiten. Het voornemen daartoe was bij hem reeds tot stand gekomen op het laatste van Juli of in het begin van Augustus 1877. Het vond echter zooveel tegenstand dat hij wel verplicht was het te laten varen. De ministers kwamen er tegen in verzet.

Zij vonden er aanleiding toe in een mededeeling van den Directeur van het Kabinet des Konings behelzende dat Z.M. zich op den 25e Augustus naar Parijs zou begeven, ten einde eenige dagen in de omstreken dier hoofdstad door te brengen. Het gerucht liep en bleek uit verschillende kenteekenen waarschijnlijk te zijn, dat deze reis in verband stond met 's Konings huwelijksplan. Zij schreven hem op den 22e Augustus den navolgenden brief:

[22 augustus 1877]

Sire!

Van den Hr Directeur van U.M. Kabinet vernamen wij H.D. intentiën aangaande eene ophanden zijnde buitenlandsche reis ten doel hebbende, verblijf van U.M. gedurende eenigen tijd nabij Parijs en de beraamde schikkingen omtrent de behandeling van 's lands zaken te Parijs, gedurende dat verblijf. Hoewel ongaarne U.M. deswegens bemoeilijkende zouden wij meenen aan onzen plicht als raadslieden der Kroon te kort te doen wanneer wij niet eerbiedig waarschuwden tegen de uitvoering der bedoelde plannen. U.M. zal zich gelieven te herinneren de bezwaren die niet lang geleden, met H.D. goedkeuring, werden geopperd tegen het verblijf van Z.K.H. den Prins van Oranje te Parijs. Deze bezwaren uit het belang van de Dynastie geput (hetwelk onafscheidelijk met dat van het land is verbonden) wegen in dubbele mate wanneer het geëerbiedigde Hoofd van den Staat bij de zaak is betrokken. Vooral zou het bedoelde verblijf voet geven aan geruchten die, zoo zij bij het volk meer ingang vonden, met de waardigheid van den Koning der Nederlanden niet bestaanbaar zijn. Wij zouden onze verantwoordelijkheid niet gedekt achten zoo wij U.M.S aandacht niet vestigden op de hoogst noodlottige gevolgen die daarvan zouden te voorzien zijn.

Wij noemen ons met den diepsten Eerbied
Van U.M. de gehoorzame en getrouwe onderdanen
Hoogst Deszelfs Ministers

Dezen ernstigen en waardigen brief, die door al de ministers was onderteekend maakte op den Koning den gewenschten indruk. Reeds den volgenden dag (23 Augustus) onderhield hij er zich over met den Hr Alting Mees, minister van Koloniën, die zijne gewone wekelijksche Conferentie

met Z.M. had. De Koning was zeer kalm en scheen aan zijne Ministers hun verzet tegen zijne plannen niet euvel te duiden. Het onderhoud liep daarmede af dat hij aan den Hr Mees opdroeg aan zijne ambtgenoten de verzekering te geven dat de geruchten aan het einde van den brief van daags te voren bedoeld geen grond hadden en dat bij niet in het huwelijk zou treden. Over de buitenlandsche reis werd niet eens meer gesproken en daar ook de 25e Augustus verstreek zonder dat men iets meer van die reis vernam, hielden de ministers het er voor dat het een zoowel als het andere tot de afgedane zaken behoorde.

In het laatste vergiste men zich nogthans. Slechts van zijn voorgenomen huwelijk had de Koning afgezien; de tegenstand die hij hierin ondervonden had was hem te krachtig geweest. Niet alleen toch hadden zich de ministers doen gelden maar ongeveer te gelijkertijd bespraken de dagbladen de zaak meer of min onomwonden en keurden zij haar eenparig en gestreng af; Prins Frederik eindelijk deed den Koning een brief geworden waarvan hij afschrift zond aan den Raad van Ministers, aan den Prins van Oranje en aan Prins Alexander en waarin, in substantie o.a. het navolgende voorkwam: ‘Toen Uwe Majesteit in 1849, na den dood Haar's vaders uit Engeland terugkeerde, was zij niet gezind de kroon te aanvaarden. Ik heb mij toen zoowel in het belang van Vaderland als in dat der dynastie beijverd, en ik ben er ook in geslaagd, U.M. te bewegen dit niettemin te doen. Thans echter moet ik U.M. toeroepen: leg de kroon neder alvorens dit huwelijk te sluiten.’[1]

Nadat de Koning evenwel zijn huwelijksplan had moeten opgeven wilde hij ten minsten gedurende eenigen rijd het ongestoorde bijzijn gaan genieten van ‘la Comtesse d'Ambroise’ die zich te Parijs bevond waar hij haar op grooten voet had geïnstalleerd. Maar ook hierin ondervond hij moeilijkheden. De Directeur van het Kabinet des Konings die hem zou hebben moeten vergezellen verzocht eervol zijn ontslag; hij wilde hem

1 Het afschrift van dezen brief dat door den Prins aan den Raad van Ministers werd gezonden is in het archief van dien Raad niet voorhanden. Naar mij door den Hr Taalman Kip wordt verzekerd is het door den Hr Bn van Lijnden van Sandenburg bij zijn aftreden mede genomen en is het hun bekend dat het zich nog in diens nalatenschap bevindt, *februari 1891*.
Aan den Hr Weitzel medegedeeld door den toenmaligen Minister van Marine Taalman Kip.

onder zóódanige omstandigheden niet blijven dienen. Groot was de verbolgenheid van Z.M. deswegens, maar hij ontwaarde spoedig dat Zijne Ministers de zienswijze van den directeur geheel deelden en zag zich daardoor verplicht andermaal te wijken.

De minister van Koloniën had op zijn gewone Conferentie van den 6e September 1877, over deze verwikkeling, met den Koning de navolgende woordenwisseling:

De Koning: 'Ik moet U zeggen dat ik van den directeur van het Kabinet een verzoek om ontslag ontvangen heb en dat ik dit aan den ministerraad zal zenden. Ik behoef U niet te zeggen dat ik hem dat ontslag dadelijk geven zal. De Heer van Heeckeren wil mij dwarsboomen en ik duld niet l'ombre d'une entrave, als men mij daaraan wil blootgesteld zien dan zal ik het voorbeeld volgen van mijn grootvader in 1839. De Heer van Heeckeren wil van inférieur worden supérieur, je ne le tolérerai pas!!!' etc. etc. (vrij bulderend).

De minister: 'Sire! dat de Heer van Heeckeren zijn ontslag had gevraagd wist ik, hij heeft hiervan aan de ministers mededeeling gedaan; ook de redenen welke hem daartoe hebben bewogen zijn mij bekend. De ministerraad is over deze zaak nog niet vergaderd geweest aangezien het adres nog niet om C(onsideratie) en A(dvies) is ontvangen; maar mag ik mij veroorloven met U.M. te spreken, openhartig, zeggende waarheid, zoo als ik gewoon ben, dan moet ik U.M. verklaren dat ik, sprekende voor mij zelven en daartoe niet geautoriseerd door mijne ambtgenoten, van gevoelen ben dat het gevraagde ontslag niet dient te worden toegestaan. Ik houd mij overtuigd dat mijne Collega's daarover evenzoo zullen denken en ik moet U.M. ten sterksten de reis naar Parijs afraden. De Heer van Heeckeren handelt in het belang van U.M. en het is de pligt van de ministers hetzelfde belang te behartigen.'

De Koning (niet bulderend): 'Maar, ik kan de Comtesse d'Ambroise niet hier laten komen; maar... dan zal dit maar moeten gebeuren.'

De minister: 'Qu'elle vienne.'

De Koning: 'Alors tout est arrangé.'

De minister: 'Sire nog een opmerking; - 14 dagen (op 23 Augustus) geleden hebt U.M. mij gezegd, niet te denken aan een huwelijk, maar de wijze waarop U heden morgen hebt gesproken in verband met la parole

d'honneur, dat U vroeger zeide haar gegeven te hebben doet mij bevreesd zijn voor dat huwelijk.'

De Koning: 'Il n'y-a pas de doute, je ne me marierai pas.'[1]

De 'Comtesse', zoo als de Koning haar steeds noemde, zou dan naar den Haag komen; de ministers hadden daar vrede mede, en moesten er vrede mede hebben, want zij hadden geen recht zich te bemoeien met het bijzondere leven van den Koning. Zij hielden het er natuurlijk voor dat er, althans openlijk, geen aanstoot zou worden gegeven en dat alle aanleiding tot opspraak zou worden vermeden. Maar ook hierin vergisten zij zich.

Weldra bleek het dat de vertrekken die in het Koninklijk paleis bewoond waren geweest door de pas onlangs overledene Koningin der Nederlanden, in gereedheid werden gebracht om 'la Comtesse d'Ambroise' te ontvangen.

Dit was te erg, en de ministers zagen zich verplicht nogmaals tusschenbeiden te komen. De minister van Justitie Bn. van Lijnden van Sandenburg aanvaardde daartoe de opdracht en maakte omtrent den uitslag in den ministerraad van den 21e September het navolgende rapport: 'Hij was in zijne jongste Conferentie met den Koning teruggekomen op het onderwerp behandeld in 's Raads vergadering van den 22 Augustus l.l. en het eerbiedig adres van de gezamenlijke ministers van denzelfden dag aan Z.M. Zijne ingenomenheid betuigende dat Z.M. de ministers had gemachtigd de onrustbarende geruchten tegen te spreken die aan H.D. het voornemen toeschreven, eerst tot het aangaan van een huwelijk, nader en in verband daarmede, het langdurige verblijven te Parijs, had hij echter tevens gemeend Z.M. eerbiedig te moeten opmerkzaam maken op het voortbestaan van nog andere geruchten terzelfder zake, waaronder de Eer des Konings en het prestige van het Koninklijk Huis dreigden te lijden en waaronder de Ministers als Raadslieden der Kroon, zich niet verantwoord zouden achten lijdelijk te blijven, waarom zij zich dan ook verplicht rekenden Z.M. in kennis te stellen (gelijk hij, na overleg met de overige ministers, thans de Eer had te doen) met de eerbiedige bede en de ernstige verwachting, te mogen vernemen, dat ook die geruchten niet zouden worden bewaarheid.'

1 Letterlijk overgenomen uit een schriftelijk relaas van het gebeurde door den minister van Koloniën Mr Alting Mees gegeven aan dien van Marine Taalman Kip.

De Koning had die eerbiedige bede en de uiting dier ernstige verwachting aangehoord maar hij had niet goedgevonden de duidelijke en stellige verzekering te geven dat 'ook die geruchten niet zouden worden bewaarheid'. Ook het tegendeel was door Z.M. niet gezegd; hij had de mededeeling hem door den minister van Justitie gedaan, voor kennisgeving aangenomen.[1] Een nadere poging was derhalve noodig en deze werd in het werkgesteld door den Minister van Buitenlandsche Zaken de Hr van der Does de Willebois in zijne Conferentie met den Koning van den 25e September. Hij rapporteerde daarover in den Ministerraad van denzelfden dag aan zijne ambtgenoten als volgt:

'De Minister van Buitenlandsche Zaken doet verslag van een nader onderhoud hetwelk hij de Eer had met den Koning te hebben naar aanleiding der geruchten welke hier ter Stede aanhoudend en welke sedert de jongste vergadering van den Raad van Ministers hun weg gevonden hebben in meerdere Nieuwsbladen. Hij is eerbiedig teruggekomen op de in die vergadering behandelde Zaak en werd ten slotte door Z.M. gemachtigd aan de overige Ministers mede te deelen dat de van hunnentwege aan H.D. bekend gemaakte geruchten, welke hunne zorg gaande houden, geen grond hebben.'

Het had den Hr van der Does de Willebois nogthans moeite gekost het zóóver te brengen. Toen hij begon het onderwerp aan te roeren viel de Koning hem al dadelijk in de reden met de woorden: 'Dáár wil ik niets van hooren!' De minister haalde toen zeer bedaard een kleinen bundel bescheiden voor den dag, legde dien voor den Koning op tafel en sprak: 'Dan moet ik U.M. ten minsten verzoeken kennis te willen nemen van den inhoud dezer papieren.'

De Koning: 'Papieren? Wat voor papieren?'

De Minister: 'O.a. Fransche dagbladen.'

De Koning: 'Wat kunnen mij alle mogelijke Fransche dagbladen scheelen!'

1 De Baron van Lijnden, de 'Christen Staatsman' die in den Koning nog altijd zag 'den gezalfden des Heeren' had blijkbaar niet op een stellig antwoord durven aandringen. Hij had zeer opgezien tegen het volbrengen der opdracht aan hem door zijne ambtgenoten gedaan, en die hij niet had kunnen afwijzen. Nog des avonds te voren had hij getracht haar over te doen aan den Hr Alting Mees, minister van Koloniën, maar deze had geweigerd. *Medegedeeld door Mr Alting Mees*.

De Minister: 'Maar er zijn ook Nederlandsche bij, Sire!'

De Koning: 'Welke?'

Hierop noemde de minister de voornaamste Nederlandsche Couranten en voegde er bij dat zij alle op afkeurenden toon melding maakten van Zijne plannen met 'Cette dame'. (Hij wilde haar niet Comtesse noemen.)

De Koning zweeg, hij had telkens schuine blikken geworpen naar het bundeltje papieren dat voor hem op tafel lag, maar had het niet aangeraakt. De minister vervolgde: 'Er zijn ook geschreven stukken bij Sire!' De Koning hief het hoofd op en zag hem vragende aan. 'Ja Sire' - zei de minister - 'O.a. een rapport van den prefect van politie te Parijs, over het verleden der dame.' Hierop barstte Z.M. los met een: 'Mais que me veut on donc à la fin?!'

Nu sprak de Hr van der Does de Willebois verder zonder omwegen; hij zeide dat de ministers nóch bevoegd, nóch gezind waren zich te mengen in zijn bijzonder leven; dat zij hem dus ook niet wilden bemoeilijken in zijne verhoudingen tot cette dame, maar dat die verhoudingen met een gepast decorum dienden omgeven te blijven, dat het dus ook niet aanging haar te installeren in het Koninklijk paleis en nog wel in de vertrekken der overledene Koningin en dat de ministers tegen het volbrengen van een zoo noodlottig plan ten ernstigste in verzet moesten komen. Dit alles werd weliswaar met zeer eerbiedige en zelfs met onderdanige bewoordingen maar toch zakelijk gelijk het hier wordt medegedeeld onder des Konings aandacht gebracht.

Z.M. had eindelijk niets meer te zeggen en zag zich teruggedreven tot in zijne laatste verschansing. En wat was die verschansing?

Hij zeide: 'Maar de Koning kan toch niet bespottelijk zijn, hij kan geen dwaas figuur maken en dit zou onvermijdelijk het geval zijn wanneer ik van mijn voornemen afzag, na alles wat reeds in het paleis is verricht, na alles wat door mij besteld, bevolen en gezegd is.' Doch ook dien drinkbeker moest hij ledigen. Men bracht hem onder het oog dat al het opgenoemde zeer goed op rekening kon worden gesteld van een reeds te lang uitgestelde schoonmaak en van een restauratie der bedoelde vertrekken die daarmede noodwendig diende gepaard te gaan. Eindelijk gaf hij geheel en al toe; hij machtigde den Minister van Buitenlandsche Zaken aan zijne ambtgenoten de verzekering over te brengen dat 'la Comtesse' niet in het

paleis zou komen wonen, maar voegde hij er, opstaande, met verheffing van stem en dreigende met den vinger bij: ‘Rien de plus!’[1]

De Comtesse kwam en nam haren intrek op Welgelegen, een buitengoed nabij Rijswijk door den Koning voor grof geld aangekocht en haar ten verblijve ingericht. Toen konden de ingezetenen van 's-Gravenhage hun Koning dagelijks, in vliegende vaart, tusschen zijn Paleis en Welgelegen zien heen en weer ijlen. Men verbaasde, men ergerde en men verontrustte zich over dergelijke abnormale verschijnselen bij een ruim 60-jarigen grijsaard, maar gelukkig duurde de roes niet lang. Plotseling vernam men dat de Comtesse was verdwenen, in stilte verdwenen met al hare kostbaarheden. Het Schoone Welgelegen, dat door den ijverzuchtigen minnaar, van alle zijden, door een hooge schutting was omgeven geworden, schijnt haar, zelfs met dien minnaar, geene voldoend behagelijke existentie te hebben opgeleverd. Zij was naar Parijs teruggekeerd waar zij, dank zij des Konings reeds aan haar betoonde milddadigheid een onafhankelijk en aangenaam leven kon leiden.

Hier vervolgt het dagboek van 1877: 23 September.

Het antirevolutionaire blad de ‘Standaard’ hield een bericht in dat veel sensatie maakte. De inhoud kwam in substantie hierop neder dat de Nederlandsche natie volgens berichten bij de ‘Standaard’ ontvangen en volgens mededeelingen in buitenlandsche dagbladen, zou worden bedreigd door een groote ramp, een ramp die het aanzien van het Huis van Oranje zou verminderen en welligt de banden zou verscheuren waardoor dat Huis aan het Nederlandsche Volks is verbonden.

25 September.

Eenige dagbladen, o.a. het ‘Amsterdamsch Handelsblad’ en de ‘Arnhemsche Courant’ hebben de mededeeling van de ‘Standaard’ overgenomen. Zij zeggen ronduit dat hier sprake is van een huwelijk door den Koning aan te gaan en laten er zich op gestreng afkeurenden toon over uit.

Het ‘Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage’ zegt heden dat het in de gelegenheid is gesteld het gerucht voor onwaar te verklaren. Het

1 Mededeelingen van den Heer van der Does de Willebois.

spreekt deze keer evenwel niet van *logen* en *laster* gelijk het gewoon is te doen als zijne politieke tegenstanders, waartoe alle drie de genoemde Couranten behooren, iets van zijne vrienden vermelden dat het onwaar kan verklaren.

29 September.

Het ‘Dagblad’ zegt heden dat de ‘Standaard’ en het ‘Handelsblad’ hunne beweringen ‘die eene zekere opgewondenheid bij het volk zouden kunnen veroorzaken’ blijven volhouden maar dat het eveneens in zijne tegenspraak volhardt. Al weder geene vermelding van logen of laster.

Intusschen waren de ministers bij den Koning ernstig in verzet gekomen tegen zijn voornemen om Mademoiselle Ambre in zijn paleis te huisvesten zoo dat hij ten slotte - op 25 September - ook hierop terug kwam.

De Comtesse d'Ambroise zoo als de Koning haar steeds noemde, bekwam tot verblijf het buitengoed Welgelegen onder Rijswijk en sedert dien tijd hielden de dagbladen op zich met 's Konings huwelijksplannen bezig te houden.

6 November.

Zaterdag den 3e dezer is het Ministerie Kappeijne van de Coppello in functie getreden. De Hr de Roo van Alderwerelt is eindelijk minister van Oorlog. Hoewel hij jegens mij met goede procédés is begonnen blijf ik hem toch wantrouwen. Op Vrijdag den 9 dezer zullen al de te 's-Gravenhage aanwezige Generaals met hunne Staven door den oudsten hunner - de Luitenant-Generaal Macleod - aan hem worden voorgesteld. Hij heeft mij zijn adjudant gezonden om mij te doen weten dat hij het onvoegzaam achtte dat ik als oud' minister en zijn voorganger aan die formaliteit zou deelnemen. Hij zou mij later wel zien.

26 December.

Heden krijg ik toevallig in handen het Parijsche geïllustreerde Weekblad Le Voleur van 12 October j.l. Het onderhoudt zijne lezers op vermakelijke wijze over het aanstaande (?) huwelijk ‘d'un vieux roi, connu par ses frédaines’ met ‘une jeune Cantatrice qui, pour le Chant, peut être comparée à une rosé, et pour la beauté à un rossignol.’ Het verhaalt dat toen de gemalin des Konings stierf ‘le roi ne s'attarda pas à des sensibleries inutiles,’ maar terstond besloot het het huwelijk aan te gaan

waarvan thans sprake is. Het deelt mede dat de zangeres 'fut proclamée comtesse de St A' en het vermeldt de schitterende buitensporigheden die de oude dwaas voor zijne jeugdige schoone zoo al doet en gedaan heeft.

Dit alles moet een Nederlander lezen en verkroppen.*

4 Februari.

Heden ontvang ik van den Minister van Oorlog de kennisgeving dat hij mij aan den Koning ter pensionering wil voordragen tenzij ik zelf het initiatief verlang te nemen ten einde *op mijn verzoek* te worden op pensioen gesteld.

Het spreekt vanzelf dat ik die komedie niet zal spelen.

Als ik pensioen had willen vragen dan zou het geschikte oogenblik daartoe, geweest zijn dát waarin ik aftrad als minister of uiterlijk dát waarin de Hr de Roo van Alderwerelt als zoodanig optradt. Op beide deze tijdstippen heb ik de zaak rijpelijk overwogen maar ik kwam telkens tot het besluit dat ik dezen stap nog niet mocht doen. Ik heb een talrijk gezin; nog geen mijner kinderen is verzorgd en zonder onbemiddeld te zijn leven wij gansch niet in overvloed. Hoewel ik sedert geruimen tijd en om meer dan een reden naar mijne vrijheid haakte, zou die vrijheid mij een vervroegde en niet onbelangrijke vermindering van inkomsten moeten kosten en ik was aan vrouw en kinderen verschuldigd dit offer niet te brengen. Thans is de knoop doorgehakt; de brief van den Hr de Roo van Alderwerelt - die ik trouwens *van hem* wachtende was, deed mij een zucht van verligting slaken en ik antwoordde hem dat ik eerbiedig de beschikkingen zou afwachten die de Koning goed zal vinden op zijne voorstellen te nemen.

8 Februari.

Heden ontvang ik van den Minister van Oorlog het bericht dat de Koning mij heeft gepensioneerd.

15 Februari.

De Koning moet sedert eenigen tijd - na het vertrek van Mademoiselle Ambre - worden gekweld door vlagen van droefgeestigheid. Hij schept geen behagen meer in iets. Hij heeft bevolen dat de gewone feestelijkheden op zijn verjaardag (parade, assaut, enz.) niet mogen plaats hebben.

Het 'Dagblad' heeft heden de onbeschaamdheid te verkondigen dat het

laatste een gevolg is van 's Konings bestendige droefheid wegens het overlijden zijner gemalin.

24 April.

Eenige Fransche nieuwsbladen vermeldden gisteren dat Mademoiselle Emilie Ambre in de Italiaansche Opéra te Parijs had gedebuteerd in de Traviata. Zij spraken met lof over hare bescheiden toiletten en moesten daar te meer op wijzen dewijl het van algemeene bekendheid was dat zij, door Koning Willem III, onder den naam van Comtesse d'Ambroise was ingeschreven in ‘le livre d'or de la noblesse Neerlandaise’, dat zij de bezitster was van een hotel te Parijs, een kasteel te Meudon en van een millioen aan diamanten.

16 Mei.

Het Fransche tijdschrift ‘La Vie Parisienne’ van den 4e dezer N 18, behelst een artikel geheten ‘Comtesse et Diva’, dat beweert de geschiedenis te verhalen van het voorgevallene tusschen Koning Willem III en Mademoiselle Ambre. De laatstgenoemde heeft daarin de schoone rol, zij is de onbaatzuchtigheid zelf hoewel het maar al te goed bekend is dat zij haren koninklijken aanbidder niet weinig heeft afgezet. Dit is echter van minder belang, erger is het dat wij Nederlanders in den persoon van onzen Koning zoo jammerlijk worden aan de kaak gesteld en belachelijk gemaakt.

1 Juni.

Het is opmerkelijk hoe 's Konings ‘sentiment personnel excessif’ zich meer en meer openbaart door allerlei kleingeestige uitingen. Hij verklaart zich tegenwoordig *Beschermheer* van al wat maar kan, zelfs van Rijksinstellingen die hij uit den aard der zaak beschermen moet, bijv. van de Pupillenschool; hij geeft den titel van *Koninklijke* aan instellingen die het niet meer of minder kunnen zijn dan soortgelijke, bijv. aan de Stafmuziek van het Regiment Grenadiers en Jagers. Reeds voor jaren heeft hij verboden de verblijven van den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië *paleizen* te noemen; slechts *Hij* en de *Zijnen* wonen in paleizen. Eveneens heeft hij reeds voor lang afgeschaft dat - gelijk in al de legers van Europa gebruikelijk is - de schildwachten hunne geweren presenteeren voor alle Generaals en Hoofd-Officieren. Dit eerbewijs komt slechts toe aan *Hem* en de *Zijnen*. - Toen de Academie van Beeldende Kunsten

bij de wet werd gereorganiseerd, onttrok hij haar zijne gunst volkomen; Kwekelingen van die Academie kunnen uit zijne bijzondere fondsen nog altijd toelagen bekomen tot voortzetting hunner studiën doch onder uitdrukkelijke voorwaarde dat zij de instelling terstond verlaten en zich elders gaan oefenen. Het Bestuur der Academie wordt niet eens gehoord over de verdiensten der jongelieden die op deze wijze door Z.M. worden begunstigd. De Koning dwarsboomt zoodoende den Staat, en waarom? Vroeger heette de instelling *Koninklijke* - doch na hare reorganisatie bij de wet heet zij *Rijks*-academie van Beeldende Kunsten.

Het blijkt helaas dat de titel van *Koninklijk* door Z.M. soms zeer lichtvaardig aan enkele établissementen van handel of nijverheid wordt geschonken. Het ‘Koninklijk magazijn van bronzen enz.’ van Abercrombie en Co dat te 's-Gravenhage op den hoek van de Kneuterdijk en den Vijverberg een groot en prachtig huis in neemt, maar van den aanvang af als een weinig solide zaak bekend stond, is in staat van faillissement verklaard en de Chef der firma is naar de gevangenis gebracht. Het Magazijn is gesloten maar voert in zijn gevel, met reusachtige letters nog altijd het opschrift ‘Koninklijk Magazijn!’*

Weitzel heeft in September 1878 de eerste geruchten vernomen over prinses Emma van Waldeck-Pyrmont, ‘een tweede huwelijk, ditmaal niet met een Comtesse de Contrabande, maar met een prinses uit een regeerend vorstengeslacht.’

9 Januari.

Eergisteren, den 7e dezer, werd te Arolsen 's Konings huwelijk voltrokken. De vlag woei hier van alle publieke gebouwen; aan de uitnoodiging des Burgemeesters aan de ingezetenen, om uit hunne woningen hetzelfde te doen plaats hebben, was slechts een matig gevolg gegeven.

Aan den voorgevel van het paleis des Prinsen van Oranje, die zich te Parijs op houdt, waren dien dag de gordijnen voor de ramen weg genomen en de blinden gesloten, als bij een sterfgeval. Den dag vóór en den dag ná de voltrekking van zijns vaders huwelijk, zag men er alles in normalen toestand.

Prins Alexander had reeds op den 6e de residentie verlaten.

Prins Hendrik is ziek geworden, hij heeft in lichten graad de mazelen

en is met zijne gemalin niet tegenwoordig kunnen zijn bij de huwelijksplechtigheid te Arolsen.

Er zijn er die niet aan die ziekte gelooven; de Koning schijnt dat wel te doen, want hij heeft zijn broeder verheven tot *Admiraal der Vloot* een waardigheid die gelijk staat met die van Veldmaarschalk; hij heeft hem bovendien den *Maarschalks-staf* vereerd, door Koning Willem II nagelaten met het recht dien te voeren.

Die goede Prins Hendrik heeft nimmer in zijn leven ook maar aan het geringste Krijgsbedrijf deelgenomen.

Prins Frederik is mede niet te Arolsen geweest; hij heeft zich verontschuldigd wegens zijn hoogen leeftijd. Ook de Prinses zijne dochter was er niet, slechts haar gemaal de Prins Zu Wied.*

30 Januari.

De Koning heeft het stoffelijk overschot zijns broeder *(Prins Hendrik)* niet meer gezien.

Den 25e heeft de begrafenis plechtigheid plaats gehad. Prins Alexander was om haar bij te wonen uit Frankrijk teruggekomen.

De Prins van Oranje is afwezig gebleven en laat niets van zich hooren en Zijn gedrag wordt algemeen afgekeurd. De prins heeft vele warme vrienden, personen van beteekenis in den lande die hem hebben leeren kennen als een vorst met een helder hoofd met wien men kan redeneren en overleggen, iets dat met zijn vader onmogelijk is. Zij hopen nog altijd op hem voor de toekomst, want zij weten hoe weinig een telg uit het Huis van Oranje in Nederland behoeft te doen, zelfs om een verloren populariteit te herwinnen en door den volke op de handen te worden gedragen. Zij meenen evenwel dat het voor hem hoog tijd wordt om te doen wat Koning Hendrik den ve van Engeland deed onmiddellijk na zijne troonsbestijging. Zij zouden wenschen dat hij den lustigen maar weinig achtingswaardigen Falstaff uit zijne nabijheid verbande. En als zij spreken van een Falstaff dan doen zij dit in figuurlijken zin en bedoelen zij er mede alle neigingen en aanvechtingen die hem brengen tot een levenswijze en tot handelingen die moeilijk zijn te verzoenen met zijne waardigheid en met de plaats die hij meer dan waarschijnlijk eenmaal zal moeten innemen in ons volksbestaan en in de wereld in 't algemeen.

Er is veel te zeggen ter verontschuldiging van 's Prinsen doen en laten.

Elders, en bij het bespreken van zijn voorgenomen huwelijk, heb ik dit in het breede ontvouwd. *(Zie hoofdstuk 5.)* Hier mag ik echter niet verzuimen melding te maken van den indruk, door zijne wijze van zijn in deze dagen op de publieke opinie te weeg gebracht.

De Koning en de Koningin blijven voorloopig te 's-Gravenhage maar zijn daar in een min of meer valsche positie.

De feestelijkheden hen toegedacht blijven slechts uitgesteld; de Koning wil niets schenken van hetgeen hem werd aangeboden en door hem reeds als zijn wettig deel wordt beschouwd. Vermoedelijk zal hij worden bevredigd bij zijn gewoon Paasch-bezoek aan Amsterdam en bij zijnen terugkeer van daar in de residentie.

Intusschen blijven de gewone en gebruikelijke plechtige voorstellingen aan de Koningin, achterwege en dient H.M. zich op den achtergrond te houden; Zij is, zoo als men in andere kringen zou zeggen, in Nederland nog niet gepresenteerd.

Door het uitstellen van alle ovatiën toegedacht aan den Koning en aan de Koningin hoort men weinig of niet meer van het zoogen. 'Nationale huldeblijk' dat hen zou worden aangeboden. De drijvers der zaak schijnen een zoo geschikt voorwendsel om er over te kunnen zwijgen gaarne te benuttigen. Zij schijnen dan ook maar tamelijk te zijn geslaagd. De eenige Courant die ten deze stellige mededeelingen heeft gedaan is de *Overijsselsche* en haar bericht werd door de overige wel niet gretig overgenomen, maar toch ook door geen harer tegengesproken. Zij meldde, kort voor het overlijden van Prins Hendrik, dat was ingeschreven, door het geheele land, tot een bedrag van f 32.000, maar dat men nog bijdragen verwachtte, uit enkele rijke bronnen, zoodat de uitvoerende Commissie een parure voor de Koningin had besteld ter waarde van f 45.000,-.

Voor een huwelijksgeschenk aan Prins Hendrik werd bijeengebracht een som van f 67.000 door Commissiën die zich uit eigen beweging in alle oorden des lands hadden gevormd en die het maximum van iedere bijdrage hadden gesteld op slechts f 10,-.

Het geld voor het huldeblijk aan den Koning wordt verzameld door de

burgemeesters zijne vertegenwoordigers in de gemeenten en een ieder kan geven zooveel hij verkiest.

Mij dunkt zoo ooit, dan heeft men hier welsprekende cijfers.*

15 Februari.

Terugkomende van een wandeling tevoet, ging Z.M. door den zuilengang, aan de noordzijde, naar den hoofdingang van het Paleis. Een der Schildwachten die hem niet spoedig genoeg gezien, of wellicht niet terstond herkend, had verzuimd tijdig het geweer voor hem te prezenteeren. Dit doet hem zoodanig in woede opvliegen dat hij tegen den armen soldaat, met zijne bulderende stem, zoo te zeggen in het openbaar op de meest heftige en onzinnige wijze uitvaart. Of de Schildwacht nog bovendien disciplinair gestraft is weet ik niet, maar het toneel voor het Paleis had teveel getuigen gehad om niet van algemeene bekendheid te zijn geworden.

Op Maandag den 10e dezer reed de Koning in een zoogen. Coupé over het Buitenhof. Koetsier en lakeij of lakeijen hadden hunne overjassen aan en noch aan hen, noch aan het rijtuig viel iets op te merken dat 's Konings tegenwoordigheid verried. De Schildwacht die voor de hoofdwacht stond riep die wacht dan ook niet in het geweer. De Koning bleef dus verstoken van het eerbewijs dat hem toekwam en dat hem ook zou zijn geworden als men slechts had geweten dat hij dáár was. Z.M. vloog weder op in toorn; hij ontbood den Gouverneur der residentie; gaf aan dezen op ergerlijke wijze zijn ongenoegen te kennen en beval hem zoowel den Kommandant der wacht als den schildwacht te straffen. De eerste bekwam acht dagen kamer-arrest, zonder accès, en de tweede acht dagen cachot om den anderen dag te water en brood en krom gesloten.

Van de tusschenkomst van den Minister van Oorlog in deze verfoeilijke zaak heeft men tot heden niets vernomen.

Den volgenden dag zou de beëediging van den reeds benoemden nieuwen Minister van Oorlog, den Hr den Beer Poortugael[1] plaats hebben. Des namiddags aan het diner bracht Z.M. - in het bijzijn van de Koningin en hare dames - het gebeurde met de hoofdwacht ter sprake; hij wond zich weder meer en meer op tegen het leger en beging de kinderachtigheid om te verzekeren dat hij den genoemden minister niet zou be-

1 Opvolger van den Heer de Roo van Alderwerelt, inmiddels overleden.

eedigen alvorens diens conduite-lijst nog eens te hebben geraadpleegd(!?). De vereischte bevelen werden gegeven en de beëediging bleef uitgesteld tot den 14en.*

De behandeling die den Kommandant der Hoofdwacht en zijn Schildwacht van wege den Koning onderging is op krassen toon openlijk besproken geworden eerst in de ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’ en naderhand ook in andere dagbladen; de Arnhemmer voegde er zelfs bij dat hij van harte wenschte dat het feit mocht worden gelogenstraft, want dat het anders voor de militairen een ware verademing zou wezen wanneer de Koning zich buiten de residentie bevond.

Zonderlinge samenloop. De gestrafte Officier heet Bloijs van Treslong en is een naneef van den beroemden watergeus die den Briel hielp nemen voor den grooten Zwijger, de voorzaat van Willem III.*

21 Februari.

Het straffen van den kommandant der hoofdwacht door den Koning wordt niet alleen nog bestendig in de dagbladen besproken maar bovendien in die dagbladen langzamerhand gevolgd door zeer opmerkelijke beschouwingen. Het ‘Zondagsblad van het Nieuws van den Dag’ heeft er op gewezen dat de Koning reeds 62 jaren telt en dat 's menschen geestvermogens op dien leeftijd wel eens beginnen te verzwakken. Een regentschap zou dus eerlang noodig kunnen worden en het ware dan ook wenschelijk dat de Prins van Oranje, die door de Grondwet tot regent is aangewezen, niet voortdurend buitenslands bleef en zich geheel van de Nederlandsche natie vervreemdde.*

2 Juni.

Bij de openlijke beraadslagingen in de Tweede Kamer over de definitieve begrooting van Oorlog zijn door het lid van Kerkwijk de straffen ter sprake gebracht, door den Koning zelf opgelegd naar aanleiding van het niet in 't geweer komen der hoofdwacht te 's-Gravenhage op den 10e Februari j.l. De Hr van Kerkwijk beweerde op gronden aan onze Constitutie ontleend, met het volste recht, dat het opleggen van straffen aan militairen, door den Koning zelf, hier te lande onbestaanbaar was. Waren er dus tengevolge van het algemeen bekende feit op 10 Februari, inderdaad militairen gestraft geworden, dan kon dit niet door den Koning zijn gedaan en dan had de strafoplegger, als er onrecht was gepleegd, zoo

als werd beweerd, door den minister ter verantwoording moeten zijn geroepen. Hij wenschte dus te vernemen: 1e of er werkelijk onrechtvaardig was gestraft geworden, en 2e, zooja of het onrecht hersteld en hij, door wien het was begaan, daarvoor ingevolge de wetten zijn loon had ontvangen.

De Minister maakte er zich af door, in substantie, te antwoorden dat de bedoelde zaak vóór zijn optreden had plaats gehad en dat zich bij hem niemand voor eenige onrechtvaardige straf had beklaagd. Ware dit geschied, hij zou ongetwijfeld aan de klacht gevolg hebben gegeven door haar in handen te stellen van den bevoegden rechter.

Het is reeds dikwerf gebeurd dat ministers van Oorlog in de Tweede Kamer worden ondervraagd over rechtstreeksche bemoeiingen van den Koning met het leger, over bemoeiingen waarbij door Z.M. was gehandeld alsof er geen minister van Oorlog bestond. Het is duidelijk dat die ministers zich alsdan in een hoogstmoeilijken toestand bevinden. Een ontwijkend antwoord mag hen dan ook zoo euvel niet worden geduid, maar een waardig antwoord mag worden verwacht. Dit gaf de minister den Beer Poortugael echter niet. Zijn antwoord was in hoofdzaak bezijden de waarheid en dit wist de Hr van Kerkwijk toen hij het ontving zeer goed, even als vele zijner medeleden dat wisten.

Het feit had plaats gehad op den 10e Februari en dus vóór 's ministers beëediging op den 14e dier maand; maar de straffen waren zoo als men zien zal op laatstgenoemden dag nog niet verstreken. De Kommandant van het regiment Grenadiers-Jagers, de Kolonel van Bel, was voor zijne ondergeschikten in de bres gesprongen. Hij had den schildwacht in het hospitaal doen opnemen en hem zoodoende voorloopig behoed voor het cachot, voor het Water en brood en voor de ijzeren boeien. De luitenant had in 's hemels naam zijn kamer-arrest moeten houden. Verder had de regiments Kommandant de tusschenkomst ingeroepen, eerst van den interimairen en naderhand van den definitiven minister van oorlog om de straffen die werkelijk onrechtvaardig waren opgeheven te krijgen. Hij had nochthans niets kunnen verwerven dan de vergunning over de aangelegenheid rechtstreeks aan den Koning te schrijven, hetgeen geschiedde en eindelijk het teniet doen der straffen ten gevolge had.[1]

1 Mij door den Kolonel zelf medegedeeld. -

Geen wonder dat de minister meer dan een die ooit in zijn geval verkeerde, verlegen was met zijn antwoord. Dit antwoord men ziet het was niet waardig.

Niettemin bleef de Heer van Kerkwijk zwijgen; hij, en de overige leden der Kamer met hem, achtten het voldoende den Koning te hebben doen zien dat zijne willekeurige en inconstitutioneele handelingen niet zonder tegenspraak van bevoegde zijde waren gebleven.

Helaas! Men zal den Koning niets hebben doen zien; hij neemt volstrekt geen notitie van hetgeen er in de Kamers voorvalt en wie zal er in het bestaande geval zijne aandacht op vestigen? Zijne omgeving zeker niet en Zijne tegenwoordige ministers ziet hij nimmer. En hoe zou ook de Heer den Beer Poortugael hem kunnen onderhouden over inconstitutionele handelingen, hij die aan den Kommandant van het regiment Grenadiers en Jagers toestond zich rechtstreeks en dus op zeer inconstitutionele wijze voor militaire dienst zaken tot den Koning te wenden?*

19 Januari.

Tot nog toe is het in de residentie doodstil. De Koning die na het ontvangen der adressen van antwoord van de beide Kamers weder naar het Loo was vertrokken is slechts tijdig genoeg terug gekeerd om de gebruikelijke nieuwjaarsreceptie te houden, bals of andere feesten heeft hij nog niet gegeven. Hij schijnt geheel vervuld te zijn van den watersnood die in December over Noord-Brabant en Gelderland losbrak. Die watersnood is in vergelijking van hetgeen er sedert een jaar in andere landen van Europa plaats had een kleinigheid. Zeer zeker hebben velen daarbij geleden, zonder twijfel moet er geholpen en spoedig geholpen worden, maar er is geene levende ziel zelfs geen stuk vee bij omgekomen. Wij mogen God danken dat alles zoo is afgeloopen; niettemin wordt er een ophef van gemaakt alsof geheel Nederland door een groote ramp is getroffen geworden. De Koning die het zijne roeping acht zich vooral bij watersnooden te doen gelden, heeft zich met de Koningin aan het hoofd eener watersnoodsloterij gesteld. De Commissie van beheer is door hem benoemd, en de bekende Gothische zaal aangewezen om er al de in te zenden voorwerpen ten toon te stellen.

Zijn vader werd door het volk genoemd: *de Held van Waterloo;* hij thans: *de Waterheld van 't Loo*.

31 October.

Er is dit najaar weder een kleine troepen vereeniging te Milligen geweest en de Koning heeft er op de bekende wijze huisgehouden. In de plaats van te manoeuvreren moest men handgrepen met het geweer uitvoeren, iets wat het geheele jaar door op de binnenplaatsen van de kazernes kan geschieden. Niet zij die werkelijk uitblonken of fouten maakten, maar wel de Officieren van alle rangen die het den Koning al dan niet naar den zin deden, werden geprezen zelfs met décoratiën beloond, of op grove wijze bejegend en zelfs voor het front hunner troepen weggejaagd.

Als er een handgreep was gekommandeerd hoorde men hem telkens bulderen: ''t Deugt niet, overdoen!' Toen er op zijn bevel een zoogenaamde oorlogs-marsch werd gemaakt die voor jonge soldaten, meestal miliciens van het loopende jaar, wel wat zwaar was gingen de vermoeide manschappen eindelijk in stilte huns weegs. Een vrolijke borst laat zich niettemin hooren en zegt: 'Het d.nd.rt niet; ik roep toch Leve de Koning!' 'Neen' - was het antwoord in het gelid - ''t deugt niet, overdoen!' en een luid hoerah ging op.

Arm Koningschap.

26 December.

De zonderlinge en zelfs inconstitutioneele handelingen des Konings in het Kamp bij Milligen en tijdens de daarop gevolgde groote manoeuvres zijn in de pers veelvuldig besproken geworden en algemeen liet men zich daarover in afkeurenden zin uit. Men heeft daarbij niet geschroomd den persoon des Konings zonder omwegen te noemen of hem zóó duidelijk aan te duiden dat geene vergissing mogelijk was. Tot dusverre was dit bij soortgelijke gelegenheden nog niet geschied; uit eerbied voor de Koninklijke waardigheid had men slechts te verstaan gegeven wat men bedoelde maar het nimmer ronduit gezegd. In de avondzitting nochtans van de Tweede Kamer van 20 December j.l. werd door den Hr Viruly zelfs openlijk en onomwonden de vraag gesteld en besproken of de Koning rechtstreeks bevelen mocht en kon geven aan de krijgsmacht.*

Dit hoofdstuk en het volgende bevatten, onverkort, twee nota's uit de map Weitzel 12 over de huwelijksplannen van prins Willem met jonkvrouwe Anna Mathilde van Limburg Stirum, genaamd Mattie. Door de weigering van de koning dit huwelijk goed te keuren en de intensieve bemoeiingen van de opeenvolgende kabinetten tussen 1874 en 1879 werd deze ongelukkige liefde een politieke kwestie van de eerste orde die niet geheel binnenskamers bleef.

Mattie was in 1874 twintig jaar oud. Bij de familie berust een aantal brieven die de prins haar tussen mei 1874 en oktober 1878 heeft geschreven. En haar brieven aan hem? Toen de executeurs-testamentair van de prins in juni 1879 zijn paleis aan de Kneuterdijk in Den Haag betraden, bleek zijn bureau te zijn opengebroken, de collectie brieven verdwenen. Twee jaar na de dood van de kroonprins trouwde Anna Mathilde met een Nederlandse diplomaat. Zij overleed in 1932.

Als bij hoofdstuk 4 aangegeven, is het deel uit Weitzels memorandum dat betrekking heeft op mademoiselle d'Ambre, daarheen overgebracht.

De hier en elders genoemde met-feesten van 1874 betroffen het 25-jarig regeringsjubileum van koning Willem III.

Hoofdstuk 5

HET HUWELIJK VAN PRINS WILLEM. DE KONING WEIGERT. JONKVROUW MATTIE VAN LIMBURG STIRUM. OVERLEG IN DE REGERING. FRANSEN VAN DE PUTTE ALS PLEITBEZORGER. WAAROM DE PRINS IN PARIJS BLEEF. NIEUWE ORANJE-HUWELIJKEN. BRIEVEN AAN EN VAN DE KROONPRINS.

Memorandum betreffende de pogingen door het Kabinet de Vries - Fransen van de Putte in het werk gesteld om den Prins van Oranje in den echt te doen treden.

In het najaar van 1872 werd, in den Nederlandschen Ministerraad, door zijn tijdelijken voorzitter, den Hr Fransen van de Putte, Minister van Koloniën, ter sprake gebragt de hooge wenschelijkheid van een huwelijk, aan te gaan, door Z.K.H. den Prins van Oranje.

De gronden die hij voor die wenschelijkheid aanvoerde waren in substantie de volgende.

Het is voor het Nederlandsche, nog meer dan voor eenig ander volk, van groot belang dat de troonsopvolging tot in een meer of min verwijderde toekomst verzekerd zij. In weinig andere landen is de geschiedenis der dynastie zoo innig zaâmgeweven met die der Natie, en kunnen de ingezetenen zich zo moeijelijk voegen onder Vreemde Vorsten als in Nederland. Moge dan ook de grondwet, bij ons, al toelaten dat een vreemd vorst op den troon plaats neme, de sympathie van het volk, die aan een telg uit het Huis van Oranje reeds te voren verzekerd is, zal een vreemdeling zich nog altijd moeten verwerven en welligt niet zonder veel moeite bekomen. - Hierin reeds zijn redenen genoeg gelegen, om aan onze vorsten een ruim getal van mannelijke afstammelingen toe te wenschen, gezwegen nog van het nadeel dat ontstaan kan uit anti-Nederlandsche neigingen en inzigten die vreemdelingen mede op den troon kunnen brengen.

Het staatsbelang, het welzijn van het land en de tevredenheid van het volk, zijn dus regtstreeks en in hooge mate betrokken bij het, in regte lijn, bestendigen der troonsopvolging in het Huis van Oranje.

Wanneer men echter een blik slaat op dat huis dan ziet men: dat de Prins van Oranje zijn 32e jaar reeds heeft bereikt en zich voortdurend ongenegen betoont tot het aangaan van een huwelijk; dat 's Konings tweede en jongste zoon een zwak jongeling is, op wien men zijne hoop tot voortplanting van het geslacht niet mag vestigen; dat 's Konings eenige broeder weduwnaar is en kinderloos, en dat 's Konings hoogebejaarde en eenige oom geen zoons heeft. Het blijkt dus dat de troonsopvolging slechts tot in de naaste toekomst - in de regte lijn - is verzekerd en dat hier een toestand aanwezig is, die schade dreigt te doen zoowel aan het Koninklijk Huis als aan den Nederlandschen staat.

De tijd. voorzitter concludeerde dat het hier derhalve een Staatsbelang, en niet uitsluitend een familiebelang van het Huis van Oranje, gold, en dat de Ministers zich niet verantwoord konden achten wanneer zij den bestaanden staat van zaken lijdelijk bleven aanzien. Het was hun pligt een poging te doen om den Prins van Oranje tot een huwelijk te bewegen.

De raad was terstond van gevoelen dat men hier inderdaad met een regeeringszaak had te doen en besloot, na deliberatie, eenstemmig, zich tot den Koning te wenden met een eerbiedig schrijven, waarin men Z.M. de wenschelijkheid zou aantoonen dat de Prins van Oranje zich in den echt begaf en waarin vergunning werd gevraagd, door tusschenkomst van een of meer leden van den Ministerraad, met Z.K.H. over de zaak in overleg te treden. -

De brief werd eigenhandig door een der leden geschreven en door allen geteekend.

De Koning begon met schriftelijke bezwaren te maken en sprak vervolgens over het onderwerp met de H.H. ministers Bn Gericke van Herwijnen (Buitenl. Zaken) en de Vries, ieder afzonderlijk. Z.M. vond een hoofdbezwaar in de groote financiëele moeijelijkheden waarin de Prins was gewikkeld, hij beweerde onder die omstandigheden, niet om de hand eener Prinses, voor zijn zoon, te kunnen vragen.

De ministers gaven den Koning ten antwoord dat een huwelijk van den Prins van Oranje een gebeurtenis zou wezen die de natie zóódanig zou verheugen en die van zóó groot nationaal belang zou zijn, dat zij er niet tegen op zouden zien bij die gelegenheid een dotatiewet bij de vertegenwoordiging in te dienen en te verdedigen.

Deze gesprekken gaven aanleiding dat de Ministerraad de zaak andermaal in deliberatie nam. Men ging er toe over de bezwaren des Konings schriftelijk te wederleggen en bij Z.M. nader aan te dringen op het bekomen der vergunning om met den Prins in overleg te treden.

Die vergunning werd daarop verleend en de Koning wees aan om, met Z.K.H. te gaan spreken, den intusschen nieuw opgetreden tijdelijken voorzitter van den Ministerraad Bn Gericke van Herwijnen en Mr de Vries, Minister van Justitie, tevens formateur van het Kabinet. -

Deze H.H. werden door den Prins met groote beleefdheid en bijzondere welwillendheid ontvangen. Zij hadden een zeer langdurig onderhoud met hem, waarin hij de wenschelijkheid van een door hem te sluiten huwelijk geheel erkende en ook niets had in te brengen tegen de aan 's lands belang ontleende motieven die voor die wenschelijkheid pleitten. Z.K.H. beweerde echter dat het een zaak was die geheel en al over zijn levenslot zou beslissen en die hem dus in de allereerste plaats aanging. De prins bleef huiverig om tot een huwelijk over te gaan en de beide onderhandelaars konden hem niet tot een beslissing brengen. Het onderhoud eindigde daarmede dat de twee Ministers den Prins dringend verzochten, de zaak nog niet als afgedaan te beschouwen maar haar nog nader te willen overwegen. Hiermede nam Z.K.H. genoegen. -

Er verliep ruim een jaar gedurende hetwelk er in den Ministerraad meermalen over het onderwerp werd gesproken en waarin meer dan eenmaal de wenschelijkheid werd betoogd eener hernieuwde poging bij den Prins. Men kwam echter niet tot eenig besluit.

In de maand Maart van 1874 werden evenwel de Ministers Bn Gericke van Herwijnen en Fransen van de Putte, ieder afzonderlijk bij Z.K.H. ontboden.

De Prins deelde hen mede door den Koning gemagtigd te zijn met hen over een huwelijk te spreken. Hij was daartoe niet meer zoo volstrekt ongenegen als vroeger mits de regeering de voorwaarden aannam door hem te stellen.

Het scheen wel dat Z.K.H. met die voorwaarden eenigszins verlegen was, want, eerst na lange besprekingen kwam men te weten ‘dat hij volkomen vrij wilde blijven in de keuze zijner aanstaande gemalin’.

De geheelen omvang van dien eisch werd niet eens dadelijk begrepen want toen de beide Ministers - zonder van elkander te weten - verklaarden dat zij daartegen hoegenaamd geen bezwaar hadden, in de overtuiging dat Z.K.H. geene prinses zou kiezen uit een huis, waarmede 's lands belang niet gedoogde dat het huis van Oranje zich verbond, antwoordde de Prins ‘dat hij geheel en al vrij wilde blijven en zich niet kon verbinden tot het kiezen eener prinses’.

Hiermede liepen deze Conferentiën af.

Vooral dewijl de Hr Fransen van de Putte, die het laatst met Z.K.H. had gesproken beloofd had eerlang bij den prins te zullen terugkomen, riepen de beide genoemde ministers hunne Collega's ten spoedigsten tot het houden van een zeer vertrouwelijk overleg te zamen.

De bijeenkomst had plaats in den avond van den 8e Maart 1874 ten huize van den Bn Gericke van Herwijnen, minister van Buitenlandsche Zaken, en duurde tot laat in den nacht.

Hoewel het door Z.K.H. niet duidelijk was gezegd, hadden de beide ministers, met wie hij in overleg was getreden, van hem den indruk medegenomen dat hij zijn oog had laten vallen op een Nederlandsche jonkvrouw. Er werd dus voornamelijk overwogen wat de Ministers te doen zouden hebben indien deze veronderstelling bleek waar te zijn.

De hooge wenschelijkheid om tot gemalin van den Prins van Oranje te kiezen een Prinses werd door iedereen boven allen twijfel verheven geacht.

Moge er ook, op grond der ondervinding in de laatste jaren opgedaan, al geen groote waarde meer zijn te hechten aan het denkbeeld dat het sluiten van huwelijken, door prinsen en prinsessen, tevens kan zijn het sluiten van politieke alliantiën, die den Staat kracht geven naar buiten, zoo achtte men het toch, ook uit een politiek oogpunt, nog steeds wenschelijk dat, vooral de troonsopvolger, zich niet dan met een prinses verbond.

Door het sluiten van een huwelijk van den Prins van Oranje met een onderdane, konden niet worden bevorderd de - altijd zeer gewenschte - aangename en gemakkelijke relatiën tusschen ons Koninklijk huis en andere, al dan niet daarmede verwante, vorstengeslachten. Bovendien dreigde het sluiten van huwelijken door Nederlandsche prinsen en prinsessen, met buitenlandsche, er in later tijd door te worden bemoeijelijkt. Het

Nederlandsche vorstenhuis kon zoodoende geheel geïsoleerd geraken te midden der groote Europeesche vorstenfamilie en zoolang er nog magtige rijken bestaan waar de souvereinen persoonlijk een grooten invloed hebben op de regeeringszaken, behoort dit te worden vermeden.

Voorts werden de eigenaardige moeijelijkheden besproken die een gevolg konden zijn van de omstandigheid dat het juist een Nederl. dame was waarop de Prins zijne keuze scheen te hebben gevestigd. De bloedverwanten van deze konden, door hare tusschenkomst invloed hebben op haren gemaal wanneer hij eenmaal Koning zou zijn. Daden van nepotisme werden mogelijk en zeer zeker zouden verdenkingen en beschuldigingen van nepotisme niet zijn te vermijden.

Ook de moeijelijke verhouding waarin de hooggeachte en algemeen beminde Koningin zich - vooral wanneer zij weduwe mogt worden - zou bevinden, tegen over een regeerende Koningin, die eenmaal hare onderdane was geweest, werd niet uit het oog verlooren.

Eindelijk werd overwogen de indruk, die een dergelijk huwelijk op het Nederlandsch volk zou maken. Na de verschillende zienswijzen te hebben besproken, die zich ten deze in den lande konden en vermoedelijk zouden doen gelden, kwam men tot het besluit, dat die indruk over 't algemeen niet gunstig zou wezen.

Al die beschouwingen, overwegingen en gevolgtrekkingen werden echter te niet gedaan doordien men stond tegenover een man van 33 jaar die vrij stellig had te kennen gegeven: ‘Ik wil zóó of ik wil niet.’

Er werd dus ook overwogen wat zou gehooren te geschieden als de Prins onverzettelijk op zijn stuk bleef staan.

Huwde de Prins van Oranje niet, dan stond het te vrezen dat in een, niet al te verwijderde toekomst het geval aanwezig was voorzien in art 18 der Grondwet namelijk: ‘dat er geen mannelijk oir uit het Huis van Oranje Nassau meer zou overig zijn.’ De troon zou dan moeten worden bezet door een Duitsch vorst wiens naam thans naauwlijks in den lande gekend werd en die vreemd was aan onze taal, aan onze zeden, aan onze gebruiken, aan onze eigenaardigheden en aanvankelijk ook, aan onze belangen. Dit alles woog zwaar bij de vergadering en na langdurig en rijp beraad kwam men tot het besluit dat het verkieslijker ware tot troonsopvolger te hebben

een telg van den Prins van Oranje en een Nederlandsche dame, dan een Duitsch vorst.
De Ministers kwamen ten slotte overeen, door tusschenkomst van den Hr Fransen van de Putte, minister van Koloniën, aan Z.K.H. den Prins van Oranje te kennen te geven:

1e dat zij met verbazing en schrik hadden vernomen dat hij als voorwaarde tot het aangaan van een huwelijk had gesteld, een geheel vrije keuze, en dat hij had laten doorschemeren geene prinses te zullen kiezen;
2e dat het voornemen van den Prins om geene prinses te huwen, naar de mening der Ministers bij H.H.M.M. de Koning en Koningin een onoverwinnelijken tegenstand zou ontmoeten;
3e dat het te vrezen was dat een deel der natie dat voornemen niet met ingenomenheid zou begroeten;
4e dat de bezwaren tegen een huwelijk met een onderdane die familiebetrekkingen had in den lande niet gering waren te schatten;
5e dat de ministers dan ook eenparig meenden, in 's prinsen eigen belang en voor zijn toekomstig geluk hem een zoodanig huwelijk ten ernstigste te moeten ontraden.

Wanneer dat alles - zoo noodig versterkt door hetgeen de Hr Fransen van de Putte wijders nog zou kunnen ontleenen aan de hierboven vermelde beraadslagingen - niet mogt baten; wanneer de Prins bleef persisteren om de Ministers te stellen voor het dilemma: een huwelijk met een niet vorstelijke dame of geen huwelijk, dan aan Z.K.H. te verklaren:

dat wanneer de Prins, van H.H.M.M. de Koning en de Koningin toestemming kon verkrijgen tot het door hem voorgenomen huwelijk zij alsdan niet zouden weigeren een Wetsontwerp gelijk wordt gevorderd bij art 12 der grondwet aan de vertegenwoordiging in te dienen en daar con amore te verdedigen.

De Minister van Koloniën kweet zich van zijne taak in langdurige en herhaalde Conferentiën met den Prins.

Z.K.H. voerde aan, dat men bij herhaling, en in het laatst zelfs Officiëel, door tusschenkomst der ministers, bij hem had aangedrongen op het

sluiten van een huwelijk, dat hij thans aan dit verlangen wilde voldoen, maar dat hij dan ook volkomen vrij wilde zijn in de keuze eener levensgezellin. Hij kwam er nu rond voor uit dat hij zijn oog had laten vallen op een Nederlandsche jonkvrouw uit een aanzienlijk geslacht[1] en hij verklaarde herhaaldelijk en pertinent dat hij nimmer een huwelijk zou aangaan wanneer de Koning, de ministers of de wetgevende magt de door hem verlangde toestemming niet verleenden. Geen der argumenten door den Hr Fransen van de Putte in het midden gebragt ter bestrijding van 's Prinsen denkbeelden had invloed. Z.K.H. bleef onverzettelijk in zijn voornemen.

Ook de Ministers Mr de Vries en Bn Gericke van Herwijnen hadden ieder afzonderlijk, een onderhoud met den Prins over hetzelfde onderwerp. Zij putten zich eveneens uit, in het aanvoeren der meeste gegronde bedenkingen tegen 's Prinsen verlangen, maar zij waren niet gelukkiger dan hun ambtgenoot voor de Koloniën.

De Prins deed zelfs pogingen om de ministers over te halen zijne wenschen bij den Koning te ondersteunen maar deze zagen in een huwelijk van den troonsopvolger met een onderdane zóóveel bezwaren, niet alleen voor het Koninklijk huis, maar ook voor den lande dat zij op de meest stellige wijze te kennen gaven zich van alle initiatief te zullen onthouden. Eerst wanneer de aangelegenheid als familie-zaak was uitgewezen en dan, door den Koning, hunne tusschenkomst bij de vertegenwoordiging, werd verlangd, zouden zij die verleenen.

Het was aan den Minister van Koloniën dat de Koning verslag vroeg van de besprekingen die met den Prins van Oranje hadden plaats gehad. Dit verslag werd aan Z.M. gegeven en er volgde een onderhoud op dat ruim twee uren duurde.

De Koning betreurde het dat de Prins, in der tijd, geweigerd had in den echt te treden met de Russische Grootvorstin thans Hertogin van Edinburg en besprak de wenschelijkheid van een huwelijk met een andere Russische prinses die echter nog zeer jong was. Hij verklaarde niettemin zich in geenen deele tegen 's Prinsen keuze te zullen verzetten, mits zij viel op een prinses van Koninklijken bloede. Een huwelijk met een Nederlandsche jonkvrouw kon, mogt en zou hij nimmer toestaan.

1 De dochter van L. graaf van Limburg Stirum Warmondt.

De Koning meende overigens dat én de Raad van State én de beide kamers der Staten Generaal, vooral de Eerste Kamer tot een zoodanig huwelijk niet zouden willen mede werken[1] en al mogt hij derhalve ook toestemmen dat de Prins daarom niet nader bij de verwezenlijking van zijnen wensch zou zijn gekomen. -

De Minister van Koloniën beaamde in allen deele de bezwaren des Konings en hij herhaalde aan Z.M. dat hij die in persoon, herhaaldelijk, ernstig en nadrukkelijk, hoewel zonder vrucht, onder de aandacht van den Prins had gebragt. Hadden wij nu gehuwde prinsen met mannelijke afstammelingen of was de Prins van Oranje nog slechts een jongeling van 22 of 23 jaar dan zouden de Ministers, ook in het belang van den Staat, eenvoudig adviseren tot het niet toegeven aan 's prinsen verlangen. Men stond hier evenwel tegenover den uitdrukkelijk verklaarden vasten wil van een man van 33 jaar; de zwakke gezondheid van Prins Alexander maakte het twijfelachtig of hij kroost zou nalaten; Prins Hendrik was kinderloos; Prins Frederik oud en zonder zoons en bij het uitsterven der regte lijn van het huis van Oranje zou de kroon overgaan op de kinderen van 's Konings zuster, de Groothertogin van Saxen Weimar. Er was voor Nederland alles aan gelegen om dit te voorkomen en bij een toestand als de geschetste, mogten de ministers niet medewerken tot verijdeling van het eenige middel dat nog over bleef om daartoe te geraken. De minister drong er dan ook bij den Koning ernstig op aan de zaak nogmaals te overwegen. Hij nam ook nog de vrijheid den Koning te doen opmerken dat de Raad van State slechts een adviserend lichaam was en dat Zijn verzet derhalve geene afdoende beteekenis kon hebben. Een weigering der Tweede Kamer was weinig te duchten, wanneer de Ministers, na de toestemming des Konings - gelijk hun pligt zou wezen - het betrekkelijke wetsontwerp daar ernstig verdedigden; en wat de Eerste Kamer betrof, en dit gold evengoed voor de Tweede, moet Z.M. niet uit het oog verliezen dat de stemmingen in onze wetgevende vergaderingen niet in het

1 De Koning zweeg van de ministers; dit lag in zijnen aard want volgens zijne opvatting waren zij eenvoudig *zijn* dienaren en niet die van den Staat. Op de volgende blz. zal men evenwel zien dat de Hr Fr. v.d.P. hem zeer duidelijk te verstaan gaf dat ook de ministers in deze aangelegenheid mede telden. Hij zeide hem dat de 2e Kamer wel degelijk zou toestemmen als de ministers de zaak slechts verdedigden gelijk zij zeer zeker zouden doen.

geheim plaats hadden maar dat ieder lid zich openlijk en persoonlijk vóór of tégen moest verklaren; hoe velen nu zouden bij dien staat van zaken niet berekenen dat zij menschelijkerwijs gesproken, van heden af, langer onder 's Konings opvolger dan onder Z.M. zelf zouden leven, en daarna hunne stem regelen? Er bestond dus zeer hooge waarschijnlijkheid, zoo geene zekerheid dat de zaak door 's Konings toestemming of weigering geheel zou zijn beslist; tot het laatste durfde men echter niet te adviseren.

Dit betoog bleef niet zonder invloed op den Koning; vooral de opmerking dat de kroon zou kunnen overgaan op de kinderen der Groothertogin van Saxen Weimar maakte een grooten indruk op hem, even als het uiteenzetten der bezwaren en gevaren die daaraan voor Nederland konden zijn verbonden. Die indruk was zelfs zóódanig dat Z.M. zich liet ontvallen dat hij nog zou kunnen toegeven wanneer het een vreemde, bijv. een Duitsche, hertogin of gravin goldt, maar ten aanzien eener Nederlandsche jonkvrouw bleef hij bij zijn besluit; hij herhaalde: 'dat kan niet'.

Dit alles had plaats kort voor de Mei-feesten van 1874. Gedurende die feesten verwijlden de Groothertog en de Groothertogin van Saxen Weimar hier te lande. Of deze invloed hebben gehad op de zaak is niet na te gaan maar zeker is sedert dien tijd, bij verschillende gelegenheden, zelfs openlijk gebleken, dat de verhouding van den Prins van Oranje, tot den Koning, niet meer is gelijk men die zou wenschen.

Door het votum der Tweede Kamer van 13 Junij 1874 nam het toenmalige Ministerie zijn ontslag en hielden dus ook zijne bemoeijingen met deze aangelegenheid op.

Het vorenstaande relaas is in den winter van 1875/76 opgemaakt door de voormalige Ministers Fransen van de Putte (Koloniën) en Weitzel (Oorlog). Een afschrift er van berust in handen van eerstgenoemde. De noten gesteld onder de blz. van dit exemplaar zijn van den ondergeteekenden en komen niet voor op dat van den Hr F.v.d. Putte.

Weitzel

HET VOORGENOMEN HUWELIJK VAN WIJLEN Z.K.H. WILLEM PRINS VAN ORANJE

In den winter van 1875 op 1876 is door de oud-ministers Fransen van de Putte en Weitzel, resp. van Koloniën en van Oorlog, een memorandum samengesteld betrekking hebbende op de pogingen die, terwijl zij ambtgenoten waren, door de regeering zijn in het werk gesteld om den Prins van Oranje in den echt te doen treden. De oud-minister van Justitie Mr de Vries, eveneens hun toenmalige ambtgenoot, heeft van dat stuk kennis genomen en zich geheel met den inhoud vereenigd. Ook de Prins van Oranje zelf heeft het gelezen en tegen de juistheid van het relaas geene bedenkingen gemaakt. In het hieronder volgende geven de oud-ministers Fransen van de Putte en Weitzel een getrouw verslag van hetgeen er ten aanzien dier aangelegenheid verder heeft plaats gehad tot aan 's Prinsen overlijden. Dit opstel is dus te beschouwen als een vervolg op bovenbedoeld memorandum.

De H.H. Mr de Vries en Fransen van de Putte, hoofden van het liberale kabinet dat in Augustus 1874 aftrad, hadden de sympathie verworven van den Prins, door de betrekkelijke ondersteuning die zijn huwelijksplan bij hen had gevonden. Vooral was dit het geval met den laatstgenoemden, dien hij zelfs allengskens met zijne vriendschap vereerde. Beiden zijn des Prinsen trouwe raadgevers gebleven tot aan zijn einde. Beiden nochtans bleven van meening dat een huwelijk van den Nederlandschen troonsopvolger met een Prinses de voorkeur verdiende boven dát wat hij volstrekt wilde sluiten. Zij hebben hem dat nimmer verhuld en hem dus ook nimmer in zijn voornemen gestijfd, maar zij vonden hem zóó onverzettelijk en werden daardoor zóó overtuigd dat hij nimmer zou huwen wanneer hem dit huwelijk werd onmogelijk gemaakt, dat zij zich, in 's lands belang, verplicht achtten hem - zoo vaak hij daartoe aanzoek deed - behulpzaam te zijn tot het vaststellen van den modus quo der pogingen die hij tot het bereiken van zijn doel meende te moeten ondernemen.

De overleden Koningin Sophia Mathilde, bekend zijnde met de verhouding des Prinsen van Oranje tot den Hr Fransen van de Putte, heeft

met dezen herhaaldelijk over de plannen van haar oudsten zoon gesproken. Het vermelde memorandum is door haar gelezen. H.M. was het met de toenmalige ministers niet eens; Zij was aanvankelijk sterk gekant tegen 's Prinsen voornemen, maar Zij verklaarde niettemin aan den Hr Fransen van de Putte dat de ministers ‘hadden gehandeld als vaderlandslievende mannen’. Later sprak zij met denzelfden oud-minister over de algemeen gelaakte en ook door haar betreurde hardnekkige afwezigheid van den Prins uit zijn vaderland, die met het bedoelde huwelijk in rechtstreeksch verband stond.

Zij gispte daarbij de pogingen door de ministers in het voorjaar van 1877 aangewend om den Prins tot terugkeeren te bewegen, dewijl ze geheel den stempel droegen van halfheid en zwakheid, en zij eindigde met den uitroep: ‘Waart gij lieden maar weder aan het bewind!’ De Hr Fransen van de Putte antwoordde daarop: ‘Mevrouw vergis U niet in hetgeen alsdan zou geschieden; wij zijn thans drie jaar verder en uitstel wordt voor den Staat meer en meer gevaarlijk; toen meenden wij ons van initiatief te moeten onthouden, maar thans zou dat niet meer mogelijk zijn, wij zouden van het bevredigen van 's Prinsen verlangen een Kabinetsquestie moeten maken.’ De Koningin antwoordde: ‘In 's Hemels naam, dat zou ten minsten een solutie zijn.’

H.M. was dus geëindigd met te berusten in een eventueel inwilligen van 's Prinsen wensch.

Zoo als reeds is gezegd aan het slot van het memorandum in 1876 opgesteld, was het, na de Mei-Feesten van 1874, duidelijk geworden dat de verhouding van den Prins van Oranje tot den Koning niet meer was, gelijk men die zou wenschen. De Prins bleef bij zijn opzet en de Koning gaf geen blijk van toenadering. Ook de Koningin was aanvankelijk niet genegen hem tegemoet te komen en de overige leden van het Koninklijk Huis - behalve Prins Alexander - toonden zich daartoe nimmer bereid.

Alleen bij zijn broeder vonden de wenschen van den Prins weêrklank en zelfs bestendige ondersteuning. Prins Alexander volgde daarbij niet slechts de inspraak van zijn hart maar handelde daarenboven naar een gevestigde overtuiging. Hij toonde den troonsopvolger beter te kennen dan iemand het deed van de overige leden der Koninklijke familie. Hij beweer-

de al spoedig dat hij zijn opzet nimmer zou laten varen en daar hij de keuze door hem gedaan een alleszins waardige oordeelde, bepleitte hij, ten einde toe, zijn belangen met warmte.

De dagelijksche omgang van den Prins van Oranje met de groote meerderheid Zijner bloedverwanten was tengevolge hunner houding moeielijk en gedwongen geworden. Meer en meer werd hij daardoor ontstemd en zocht hij iedere aanraking met hen te vermijden. Buitenlandsche reizen waren daartoe de meest gerede middelen en tot deze nam hij dan ook zijne toevlucht.

Des Prinsen herhaalde en ten laatsten zelfs voortdurende afwezigheid uit zijn land is te dikwerf besproken en te dikwerf veroordeeld geworden om - al kan zij dan ook niet volkomen worden gerechtvaardigd - hier niet die verschoonende toelichting te vinden waarop zij zoo in allen deele aanspraak heeft. -

Men kan niet ontkennen dat aan de opvoeding van deze Prins veel zorg was besteed. Verschil van inzicht bij de ouders - door oorzaken waarop wij later zullen terugkomen - hadden nochthans moeielijkheden ten gevolge waaraan men meende op heilzame wijze een einde te zullen maken door den zoon buiten dagelijksche aanraking te brengen met beiden. Hij ging naar de toen zeer beroemde kostschool te Noortheij en zijn gouverneur vestigde zich mede te dier plaatse ten einde zijne opvoeding te blijven besturen en een wakend oog te houden op zijne studiën. Deze maatregel werd in den lande algemeen toegejuicht, men was onbekend met de beweegredenen en zag er slechts in, het verlangen der Koninklijke ouders om hun zoon, die op voet van gelijkheid ging leven onder knapen van zijne jaren, al spoedig te leeren zich naar anderen te schikken en de wrijving te overwinnen die in den omgang met menschen wordt ondervonden. Het zenden van den Prins naar een Kostschool zou op zich zelven dan ook geene afkeuring hebben verdiend maar het bleek van achteren dat de gedane keuze geene gelukkige was geweest. Uit een beminnelijken, gezelligen en volstrekt niet hoovaardigen aard moest bij den Prins, op zijn leeftijd, van zelf de behoefte voortvloeien aan min of meer gemeenzamen omgang met hen in wier midden hij verkeerde. Op iedere kostschool zou hij dan ook weldra goed kameraad zijn geworden met al zijne schoolmakkers en het gevaar hieraan verbonden zou geene

gevolgen hebben gehad wanneer hij die makkers later slechts weinig of niet meer had wedergezien, maar ongelukkigerwijs was dit geenszins het geval. Er waren knapen bij uit de hoogere standen der residentie, die hij reeds kort na het verlaten van Noortheij als jonge mannen te 's-Hage terugvond en met wie hij de oude betrekkingen gereedelijk weder aanknoopte. Door hen kwam hij in kennis met hunne vrienden en zóó had het lot hem voorbeschikt eenmaal geheel tehuis te zijn in een soort van kring, wel eens dien van ‘la jeunesse dorée’ genoemd, en die in iedere hoofd- en residentie-stad wordt aangetroffen; een kring voor het meerendeel bestaande uit oppervlakkige, rijke jongelieden zonder bezigheid en hun tijd doodende met de meest lichtzinnige genietingen.

Toen de Prins op zijn 18e jaar, volgens de Grondwet, in politieken zin, meerderjarig was geworden, werd hij, hoewel daartoe geene noodzakelijkheid bestond, tevens meerderjarig verklaard in burgerrechtelijken zin. Als ingezeten en als militair bleef hij gebonden door de landswetten, maar overigens was hij, met een afzonderlijke hofhouding en aanzienlijke inkomsten, zóó uit de handen van zijn gouverneur, en weinig meer dan een knaap, plotseling geheel zijn eigen heer en meester geworden.

Men zal toegeven dat een dergelijke toestand, voor een levenslustig jongman, onder vrienden zoo als wij hebben geschetst, nog te meer gevaarlijk en verderfelijk kan worden wanneer die jongman geene ernstige bezigheden, geen werkkring had in overeenstemming met zijne krachten, met zijne bekwaamheden en met de plaats die hij innam in de maatschappij. Een zoodanigen werkkring had de Prins van Oranje niet. Het is waar dat hij reeds vroeg werd benoemd tot Inspecteur van het Wapen der Kavalerie[1], maar dit wapen telde slechts vier zwakke regimenten die, in gewone tijden, te zamen geen 2000 paarden onder de wapenen konden brengen en die de Prins nimmer vereenigd heeft gezien of heeft kunnen zien. Behalve in het houden van inspecties - ten hoogsten één per jaar voor ieder regiment - en in het zeer spaarzaam kommandeeren of besturen van manoeuvres op eenigszins noemenswaardige schaal, hebben

1 Op zijn 18 jaar werd hij kommandant der toenmalige Reserve Brigade een kommando nog minder belangrijk dan dat van Inspecteur der Kavalerie. Hij verloor het door een reorganisatie van het leger en bleef toen drie jaren werkeloos. In Februarij 1863 werd hij Inspecteur der Kavalerie. -

zijne bezigheden, gedurende een lange reeks van vredesjaren, bestaan in een soort van administratief beheer dat, onder medewerking van een kundig hoofdofficier, aan de schrijftafel werd gevoerd en dat hem weinig meer dan een uur tijds per dag kan hebben gekost. De werkkring hem toegewezen verhief zijnen geest niet boven het alledaagsche en vormde geen tegenwicht met zijne levendige opgewekte natuur die zich aan vadsige rust niet kon onderwerpen; het was geen werkkring voor een Nederlandsch troonsopvolger, maar vooral niet voor een troonsopvolger als deze wiens uitstekende hoedanigheden en wiens helder hoofd hem voor een alleszins belangrijke post geschikt maakten. Maar de ijverzucht des vaders heeft steeds belet den zoon ook maar iets meer op den voorgrond te brengen dan onvermijdelijk was.

Was het dan een wonder dat ook hij, gebracht in omstandigheden en in verhoudingen zoo als wij hebben uiteen gezet, niet vrij bleef van het euvel waarin zoovele schatrijke jongelieden vervallen? Mag het bevreemding baren dat de verzoekingen der wereld hem vaak te sterk zijn geweest en dat hij maar al te dikwerf veroordeeld is geworden naar verschijnselen, die wel is waar afkeuring verdienden, maar waarvan men de oorzaak niet begreep of voorbij zag?

Toen zulk een jongman eindelijk een oprechte en ernstige liefde opvatte voor een vrouw die zijner waardig was; toen hij innig verlangde haar tot de zijne te maken, en toen hij het onwrikbaar voornemen aan den dag legde zich nimmer met een ander dan met haar te zullen verbinden, had toen het eenvoudigste gezond verstand niet moeten bevelen, er naar te streven het onmogelijke mogelijk te maken om zijnen wensch te bevredigen? En had dit niet zoo veel te eer moeten geschieden, nu die jongman was de troonsopvolger en de eenige Prins van ons Koninklijk Huis van wien destijds op goede gronden afstammelingen waren te wachten? Maar vooroordeelen en kortzichtigheid brachten het gezond verstand tot zwijgen en des Prinsen wensch bleef tot groote schade voor het land onvervuld.

Het was vooral en schier uitsluitend Parijs waar de Prins zich ophield nadat het verblijf te 's-Gravenhage hem, door de reeds genoemde en door nader nog te vermelden oorzaken, pijnlijk was geworden. Hij leefde er zonder hofstaat, zonder gevolg en enkel vergezeld van een kamerdienaar.

Het is licht te begrijpen hoe dáár en op die wijze, bijna onvermijdelijk, het bestaan moest worden van een man die zoo als wij gezien hebben nimmer ernstig en op menschkundige wijze, was tegengegaan in het najagen van zingenot, van een man die in den vollen, krachtigen bloei der jaren tot den ongehuwden staat was gedoemd, en die, met wrok en wrevel in het hart, aan verveling was prijs gegeven te midden van verlokkingen zoo als nergens elders worden aangetroffen. Zijn leven bleef dan ook niet ingetogen en het was soms alsof hij, ten einde aan zijne sombere en mistroostige denkbeelden te ontkomen, zich met gesloten oogen wierp in den maalstroom van genietingen die de groote stad hem aanbood. Hoemeer en hoe krachtiger men bij hem aandrong op terugkeeren naar Nederland; hoemeer zelfs de organen der openbare meening zijne afwezigheid betreurden en laakten; hoe hardnekkiger hij bleef weigeren daaraan een einde te maken tenzij men aan zijn verlangen voldeed. Door weigering tegenover weigering te blijven stellen, hoopte hij eindelijk te slagen.

Een niet twijfelachtige verwaarloozing zijner gezondheid was van dat alles een der rampzalige gevolgen en men doet geen gewaagde bewering door staande te houden dat de Prins van Oranje bij een meer kalm en bezadigd leven, en dus ook door het toestaan van het door hem gewenschte huwelijk, met zijn heerlijken aanleg en met zijne overigens voortreffelijke hoedanigheden, nog jaren lang, en misschien tot in hoogen ouderdom, voor Nederland zou zijn behouden gebleven.

Men wane niet dat het hem heeft ontbroken aan welgemeende terechtwijzingen of dat geene ernstige pogingen zijn gedaan om hem te bewegen aan zijn leven een andere richting te geven. Eerlijke vrienden hebben hem zelfs de gestrenge taal der onbewimpelde waarheid niet onthouden[1], maar het baatte niet; verstrooiing - al mocht zij hart en geest onvoldaan laten - schijnt hem, bij den ziels-toestand waarin hij verkeerde, een behoefte te zijn geweest waaraan tot elken prijs moest worden voldaan.

[10 januari 1877]

In Januari - den 10en - 1877 verzocht en bekwam de Prins eervol ontslag uit zijn ambt van Inspecteur der Kavalerie, en hiermede hielden voor hem alle officiëele aanrakingen met de regeering op. Hij bleef nog wel inge-

1 Zie: Brieven van den Hr Fransen v.d. Putte aan den Prins van Oranje resp. van 28 November 1877 en 19 Januari 1879. *(Achter hoofdstuk 6)*

schreven in de stamboeken van het leger als Generaal der Infanterie, maar deze hooge rang waarin hij geene bezoldiging genoot en waaraan geene functiën waren verbonden, was meer als een waardigheid, als een honorifieke betrekking te beschouwen. Hij was nu geheel vrij. -

In Februari daaraanvolgende droeg de Koning, die door 's Prinsen gerekte uitlandigheid meer was geërgerd dan één ander, aan Prins Alexander op, aan zijn broeder mededeeling te vragen van de redenen zijner afwezigheid. Die redenen waren den Koning waarlijk niet onbekend maar het scheen dat Z.M. ze in geschrift wilde zien vermeld. Prins Alexander gaf gevolg aan de opdracht en bekwam het rondborstig antwoord dat de Prins van Oranje zich zou beijveren naar Nederland terug te keeren, zoodra het den Koning zou behagen toestemming te geven tot de echtverbintenis die hij verlangde te sluiten. Op het bekomen dier toestemming werd tegelijkertijd met warmte aangedrongen.

Naar aanleiding hiervan werd door den Koning aan Prins Alexander bevolen den Kroonprins te doen weten:

'1e dat hij in ieder geval moest beginnen wederom naar Nederland terug te keeren;

2e dat hierdoor volstrekt niet werd bedoeld een stilzwijgende toestemming tot het huwelijk met de freule v.St.'[1]

Een eenvoudige sommatie dus tot onvoorwaardelijken terugkeer.

Zij had geene uitwerking.

Na verloop van eenige dagen en wel op den 20e Maart 1877, werd door den Raad van Ministers, aan den Prins den navolgenden brief gericht:

[20 maart 1877]

De Raad van Ministers neemt de vrijheid een eerbiedig maar openhartig woord tot U.K.H. te rigten.

Hij gaat daartoe niet over dan met magtiging en goedkeuring van Z.M. den Koning, die verleend is nadat het Z.M. had behaagd de hier aanwezige Koninklijke Prinsen te raadplegen.

Naar hetgeen ons is gebleken trekt het langdurig verblijf van U.K.H. buitenslands, toenemende aandacht hier te lande. Die belangstelling is zeer verklaarbaar. De openbare meening kan zich van de redenen van de

1 Mededeeling van Prins Alexander aan den Hr Fransen v.d. Putte dd 28 Februari 1877.

voortdurende afwezigheid van U.K.H. geen rekenschap geven, en meermalen wordt door welgezinden de vrees uitgedrukt dat H.D. daardoor aan Nederlandsche belangen eenigermate vreemd zoude worden, althans daarvan den schijn hebben.

Het innige verbond tusschen Uw hoogloffelijk stamhuis en de welvaart en onafhankelijkheid van het Vaderland is, zooals U.K.H. tenvolle bekend is, in 's Lands geschiedenis geworteld. Maar ook voor de toekomst zijn wij overtuigd dat het welzijn van Volk en Dynastie naauw te samen hangen. Wanneer zich bezorgdheid of twijfel die toekomst begint te openbaren, is dit reeds een verschijnsel waartegen moet worden gewaakt, als tegen een dreigend kwaad.

Wij laten de particuliere redenen die U.K.H. tot heden mogen hebben bewogen om buiten 's lands te vertoeven geheel onbesproken. Maar in het Landsbelang geven wij aan den vermoedelijken Troonopvolger eerbiedig in ernstige overweging, de plaats welke hem toekomt, in het midden van het Nederlandsche Volk te komen hernemen.

Uwe Koninklijke Hoogheid gelieve de betuiging onzer eerbiedige hoogachting en verknochtheid te ontvangen.

de Raad van Ministers
(get.) Heemskerk Azn.
tijdelijk voorzitter
van der Does de Willebois
tijdelijk secretaris.

De Koning was met de oproeping aan den Prins gezonden zeer ingenomen en hij gaf te kennen die te beschouwen als een eersten stap die des noods door andere zou worden gevolgd. Hij zeide aan Zijne ministers, in de gewone Conferentiën die hij in de week der verzending met hen hield in substantie het navolgende: De maatregel die gijl. met mijne machtiging ten opzichte van den Prins van Oranje hebt genomen is een zeer gewichtige en het is mijn ernstig voornemen het er niet bij te laten als de Prins aan Uwe oproeping geen gehoor geeft. Hij zal dan verkeeren in een staat van rebellie; ik zal hem vervallen verklaren van zijn recht van eerstgeboorte; ik zal zijne uitlevering eischen van het Fransche gouver-

nement, en ik zal hem doen terechtstaan voor den Hoogen Raad der Nederlanden.[1]

Het is overbodig deze wilde uiting van een niet altijd helder brein te toetsen aan de regelen van het volkenrecht en van het Nederlandsche Staatsrecht, maar er blijkt volkomen gemis uit aan welwillende gezindheid jegens den Zoon en den Prins, bij den vader en den Koning.

Opmerkelijk is het dat de brief der ministers in de zinsnede die over 'de toekomst' handelt een vrij duidelijke toespeling bevat op de wenschelijkheid van een huwelijk door den Prins van Oranje aan te gaan. Immers hoe wil 'het welzijn van Volk en Dynastie' blijven te zamen hangen, wanneer de dynastie mocht uitsterven? Niettemin laten de ministers de 'particuliere redenen' die den Prins tot nog toe hadden bewogen om buitenslands te vertoeven 'geheel onbesproken'. Die 'particuliere redenen' waren hen nochtans volkomen bekend; zij waren hen medegedeeld door de oudministers Fransen v.d. Putte en Weitzel in vertrouwelijke gesprekken gevoerd door den eersten met de H.H. Heemskerk Azn. en Graaf van Lijnden van Sandenburg en door den tweeden met den Hr Taalman Kip. Zij wisten dus ook dat juist die 'particuliere redenen' in naauw verband stonden met de mogelijkheid der vervulling van den wensch door hen in de zinsnede over de toekomst geuit. Het is klaar dat de brief was geschreven op verlangen des Konings maar dat men hem zóódanig had trachten in te richten dat de hand niet kon geraken tusschen een hamer en het aambeeld. Groote behendigheid was hierbij echter niet aan den dag gelegd.

De Prins doorgrondde de ministers terstond en gaf onder dagteekening van den 17e Maart 1877 het volgende antwoord:

[17 maart 1877]

Ik heb de Eer gehad te ontvangen den brief van den Raad van Ministers van 20 Maart. De Raad van Ministers laat geheel onbesproken de particuliere redenen die mij hebben bewogen mij buitenslands op te houden, en behandelt alleen het Landsbelang volgens hetwelk naar het oordeel van den Raad van Ministers het wenschelijk zoude zijn, ik mij naar 's-Hage

1 In zijn Conferentie met den Minister van Marine Taalman Kip schreef hij de halsstarrigheid van den Prins toe aan de inblazingen zijner moeder die nochthans niets vuriger wenschte dan hem te zien terugkeeren. De Koning wond zich zoodanig tegen haar op dat hij haar noemde 'Dat infame schepsel'.

begaf. Het Landsbelang wordt door mij niet uit het oog verloren, maar hebben de argumenten van den Raad van Ministers mij niet overtuigd, dat het in 's Landsbelang noodig zou zijn, dat ik naar 's-Hage vertrek. Aan Z.M. den Koning zijn de redenen volkomen bekend die mij verhinderen naar 's-Hage te gaan en tevens is aan Z.M. bekend, in welke omstandigheden ik mij beijveren zoude naar 's-Hage te gaan. Daar de brief van den Raad van Ministers van 20 Maart met magtiging en goedkeuring des Konings is geschreven, laat ik aan den Raad van Ministers over, te overwegen of hij vrijheid kan vinden zich te dezer zake tot Zijne Majesteit te wenden. Het zal mij aangenaam zijn van het besluit dat de Raad van Ministers in deze zal nemen, mededeeling te ontvangen.

De Raad van Ministers gelieve de verzekering aan te nemen mijner hoogachting.

(get.) Pr. v. Oranje.

De ministers werden dus verwezen naar den Koning om van Z.M. te vernemen zoowel de ‘particuliere redenen’ van 's Prinsen afwezigheid als de voorwaarden waarop hij bereid was terug te keeren. Zij verstoutten zich echter niet den Koning iets te vragen; zij durfden de zaak blijkbaar niet aan; zij bewaarden zorgvuldig hun standpunt van halfheid en schreven aan den Koning op den 1en April 1877 dezen brief:

[1 april 1877]

Wij hebben de Eer Uwe Majesteit hiernevens aan te bieden een brief onder dagteekening van den 27e Maart l.l. door Z.K.H. den Prins van Oranje aan ons uit Parijs gericht, en gister door onzen tijdelijken voorzitter ontvangen, benevens een afschrift van onze brief van den 20e Maart te voren, welke door het schrijven van den Prins beantwoord wordt.

Vermits de Prins van Oranje in H.D. brief te kennen geeft, dat de argumenten van den Raad van Ministers Z.K.H. niet hebben overtuigd, dat zijn vertrek naar 's-Hage in het Landsbelang noodig zou zijn, vinden wij daarin aanleiding om op dat punt bij den Prins eerbiedig met eenigen nadruk terug te komen.

Wij behouden ons voor nader aan Uwe Majesteit verslag te doen van den inhoud en het lot der briefwisseling welke volgen zal.

De Raad van Ministers.

De ministers zouden dus blijven strijden met het zwaard van het Landsbelang, doch met terzijde stelling van een vraagstuk dat met dat belang in knellend verband stond en dat in ieder geval oplossing eischte. Hoe zij dit deden leest men in hunnen brief aan den Prins van den 25e April 1877, die aldus luidt:

[25 april 1877]

Wij hebben de Eer gehad den brief te ontvangen welke het Uwe Koninklijke Hoogheid behaagde ons onder dagteekening van den 27e Maart l.l. in antwoord op den onzen van den 20e te voren te schrijven.

Onze teleurstelling, dat uit de Hooggeachte letteren van U.K.H. van Haar voornemen om eerlang naar het Vaderland terugtekeeren nog niet blijkt, mogen zij U.K.H. niet verbergen. Het landsbelang wordt evenwel door U.K.H., zooals Zij ons gelieft te bevestigen, geenszins uit het oog verloren, maar onze argumenten hebben U.K.H. niet mogen overtuigen, dat Haar vertrek naar 's-Hage in dat belang noodig zou zijn.

Die zinsnede van den brief van U.K.H. geeft ons aanleiding om met allen eerbied op den inhoud van den onzen terug te komen.

Zeker zal niemand aan den Prins Troonsopvolger de billijkheid van zijn wensch betwisten, dat zijne hooge bestemming geen beletsel zij om nu en dan het buitenland te bezoeken, maar dat ook Hij moge deelen in het nut en genot aan buitenlandsche reizen verbonden - doch wij zouden te kort doen aan de U.K.H. door ons verschuldigde oprechtheid zoo wij niet bij Haar onze vaste overtuiging aandrongen, dat een voortdurend verblijf in den Vreemde van den Vorst, die zeer waarschijnlijk geroepen is de Kroon der Nederlanden te dragen, het Nederlandsche Staatsbelang geenszins dienen kan.

Waar de Grondwet aan den Prins van Oranje, nadat zijn achttiende jaar is vervuld, van regtswege zitting en eene raadgevende stem in den Raad van State geeft, en, in onverhoopte omstandigheden het regentschap opdraagt, wil zij den vermoedelijken Troonsopvolger niet slechts in de gelegenheid gesteld hebben, om zich de landszaken eigen te maken en zich tot zijne hooge bestemming voor te bereiden, maar verwacht zij van den Prins dat H.D. ten allen tijde, met die zaken genoegzaam vertrouwd zal zijn, om de hooge leiding er van, des gevorderd, op zich te kunnen nemen, - en waar diezelfde Grondwet aan den vermoedelijken erfgenaam

der Kroon een vast inkomen toekent, veronderstelt zij klaarblijkelijk dat Hij te midden Zijner toekomstige onderdanen op den voet aan Zijn hoogen rang voegende, zal gevestigd zijn.

Wij mogen dan ook Uwe Koninklijke Hoogheid niet verzwijgen dat het Nederlandsche volk dat zoo gaarne in zijn midden aan den Prins van Oranje die plaats ziet innemen, welke de liefde van dat Volk en Zijne hooge bestemming Hem aanwijzen, niet zonder ernstige bezorgdheid en teleurstelling de voortdurende afwezigheid van U.K.H. gadeslaat.

Uwe Koninklijke Hoogheid wijst ons ter verklaring van die afwezigheid op omstandigheden die den Koning zouden bekend zijn en welke de terugkomst van U.K.H. zouden beletten, en geeft ons in overweging ons te dier zake tot Zijne Majesteit te wenden.

Wij moeten ons evenwel veroorloven ook nu die omstandigheden buiten behandeling te laten zoolang er omtrent het bovenbesproken landsbelang geene overeenstemming met U.K.H. bestaat, en ons bepalen tot de even nadrukkelijke als eerbiedige betuiging aan U.K.H. dat het landsbelang een langer verblijf van U.K.H. in het buitenland ontraadt, en dat, zoo als wij het in ons vorig schrijven reeds te kennen gaven, de ongunstige beoordeeling, die hier te lande aan dat verblijf te beurt valt, niet nalaat ons steeds toenemende zorg in te boezemen.

Uwe Koninklijke Hoogheid gelieve de hulde van onze eerbiedige hoogachting en verknochtheid te aanvaarden.[1]

De Raad van Ministers
get. Heemskerk Azn.
tijdelijk voorzitter
van der Does de Willebois
tijdelijk secretaris

Waren de ministers ook maar eenigzins bekend geweest met des Prinsen scherpzinnigheid en met de sceptische richting van zijnen geest dan zouden zij hebben begrepen dat een brief als deze hem moest doen glimlachen, maar hem tevens moest ergeren. Die brief moest hem doen glimlachen

1 De minister van Marine Taalman Kip het in de notulen aanteekenen dat hij had gestemd tegen het verzenden van dezen brief dewijl die van den Prins daarin niet volledig werd beantwoord.

dewijl hij getuigde van de verlegenheid der H.H. ministers die nu eenmaal in de zaak betrokken waren maar de koe niet bij de hoorns durfden aangrijpen; hij moest hem ergeren dewijl de lessen die hem hier in een soort van pathos werden gegeven hem noodwendig moesten herinneren aan Zijne school- en studiejaren.

Merkwaardig is het oordeel van den toen pas 24-jarigen Prins Alexander over dat schrijven. Hij zeide: 'Dit ernstige staatsstuk is slecht gesteld; de stijl daarvan is te gezwollen om eenigen indruk achter te laten. Het zal dan ook met een verachtelijk schouderophalen ontvangen zijn. Het gedeelte over buitenlandsche reizen brengt onwillekeurig een glimlach op de lippen; de opmerking omtrent het inkomen van den Prins van Oranje is uitstekend, maar daarentegen de zinsnede waarop gij de aandacht hebt gevestigd wordt door mij bedenkelijk genoemd en kan de eerste stap zijn om onderhandelingen tusschen den Raad van Ministers en mijnen broeder aan te knoopen omtrent het aan ons beiden bekende huwelijk. Hier wordt door Uwe ambtsopvolgers klaarblijkelijk met vuur gespeeld; het bewijs is hierdoor geleverd - voor U en mij was het geheel overbodig - dat voornoemde personen voor hunne eigene verantwoordelijkheid terugdeinzen, hetgeen niet moest kunnen verondersteld worden van verantwoordelijke raadslieden der Kroon.'[1]

De zinsnede door Prins Alexander - wel te verstaan van het standpunt der ministers - terecht bedenkelijk geheten luidde aldus: 'Wij moeten ons evenwel veroorloven ook nu die omstandigheden' - waardoor de Prins van Oranje verhinderd werd terug te keeren - 'buiten behandeling te laten *zoo lang*' (wij cursiveren) '*er omtrent het bovenbesproken Landsbelang geene overeenstemming met* U.K.H. *bestaat* enz.' Deze zinsnede kon inderdaad een eersten stap zijn tot het aanknopen van onderhandelingen met den troonsopvolger, dewijl zij zoo verstaanbaar mogelijk zeiden: 'Keer slechts in ons midden terug en wij zullen niet langer ongenegen zijn de particuliere belangen, waaromtrent ge ons naar den Koning verwijst in behandeling te nemen.'

Daar zij nu wisten dat hunne bekendheid met die particuliere belangen voor den Prins geen geheim was, speelden zij op hun standpunt werkelijk op zeer onhandige wijze met vuur. Terugdeinzende voor hunne verant-

1 Brief van Prins Alexander aan den Hr Fransen v.d. Putte.

woordelijkheid deden zij blijkbaar wat mogelijk was om buiten alle aanraking te blijven met het ware punt in questie en toch stelden zij den Prins voorwaarden onder welke zij dit punt met hem zouden willen bespreken. De Prins wantrouwde echter dit hinken op twee gedachten en ging zonder omwegen op zijn doel af; hij zond hen onder dagteekening van den 30e April 1877, eenvoudig het navolgende antwoord:

[30 april 1877]

Ik heb de Eer gehad te ontvangen den brief van den Raad van Ministers van 21 April.

De Raad moge de redenen, die mij verhinderen mij naar 's-Hage te begeven, buiten behandeling laten, voor mij zijn die overwegend en ik moet mij dus refereren aan mijn brief van 27 Maart aan den Raad van Ministers. Aan Z.M. den Koning zijn die redenen volkomen bekend, en ik zou den Raad van Ministers niet naar Z.M. verwijzen, als de brief van den Raad van Ministers van 20 Maart niet met goedkeuring des Konings was geschreven.

De Raad van Ministers gelieve de verzekering aan te nemen mijner hoogachting.

(get.)Pr. v. Oranje.

De ministers zonden des Prinsen brief op den 9e Mei 1877 met het onderstaand schrijven aan Z.M. den Koning.

[9 mei 1877]

Wij veroorloven ons bij deze aan Uwe Majesteit over te leggen afschrift van onzen brief van 21 April l.l. aan Z.K.H. den Prins van Oranje en den brief dd Parijs 30 April welke wij op den 3e Mei l.l. van Z.K.H. mogten ontvangen.

Het zal Uwer Majesteits aandacht niet ontgaan dat de Prins bij dezen brief niet terugkomt op de vraag, of 's lands belang zijn terugkeer herwaarts vordert, maar zich bepaalt tot eene verwijzing naar de redenen van Zijne voortdurende afwezigheid die, volgens de nu herhaalde betuiging van Z.K.H. ten volle aan Uwe Majesteit bekend zijn.

Wij wenschen eerbiedig afte wachten of het Uwer Majesteit zal behagen ons in de gelegenheid te stellen andere démarches bij Z.K.H. te doen.

De Raad van Ministers.

Dit schrijven bevat onmiskenbaar de voorzichtig en eerbiedig ingekleede mededeeling dat de H.H. ministers *au bout de leur latin* zijn en dat zij meenen verder niets te kunnen verrichten tenzij alvorens door Z.M. bekend gemaakt te zijn met de redenen van 's Prinsen voortdurende afwezigheid. De Koning onthield hen het gevraagde licht niet en liet hen in een kabinetsbrief van den 22e Mei mededeelen dat, naar Z.M.S veronderstelling het weigeren der vergunning tot het aangaan van een huwelijk met jonkvrouwe v.St. de reden was waarom de Prins niet naar 's-Hage wilde terugkeeren. Voorts, dat Z.M. zoodanig huwelijk, even als vroeger, nu nog strijdig acht met 's lands belang, als niet geschikt om het hooge standpunt dat het vorstelijk huis in Nederland inneemt en moet blijven innemen, zoowel ten aanzien van de betrekkingen met het buitenland, als ten opzigte van binnenlandsche verhoudingen, te kunnen blijven bewaren; dat Z.M. van gevoelen is dat particuliere redenen of belangen, aan het algemeen landsbelang, ondergeschikt moeten blijven en de Prins van Oranje in dit opzigt aan de tradities van het huis van Oranje getrouw moet zijn; dat Z.M. daarom ook nimmer tot bovenbedoeld huwelijk H.D.Z. toestemming zal geven.

De Raad van Ministers berustte in deze mededeeling.

De Prins ontving op zijn laatste schrijven aan den Raad geen het minste antwoord.

Van dwangmaatregelen jegens hem was verder bij den Koning geene sprake meer.

-

Koning Willem III

Vervolg van Weitzels (tweede) nota over Het voorgenomen huwelijk van wijlen Z.K.H. *Willem, Prins van Oranje*.

Het liberale kabinet - Kappeijne van de Coppello was aan het bewind van 3 november 1877 tot 20 augustus 1879.

De Prinses zu Wied, die aanwezig was bij het sterven van koningin Sophie, was de jongste dochter van prins Frederik, prinses Marie. Zij was in 1871 gehuwd met de Vorst van Wied.

Prins Hendrik, kinderloze weduwnaar, hertrouwde op 24 augustus 1878. Zoals prins Willem vermoedde (pag. 139) had dit huwelijk ten doel de erfopvolging van de Oranjes te verzekeren, maar het bleef kinderloos. Prins Hendrik overleed trouwens al op 13 januari 1879, zes dagen nadat koning Willem was hertrouwd met prinses Emma.

De Acte van Eerbied, waarvan Weitzel op pag. 141 spreekt, is de verklaring waarbij meerderjarigen onder de 30 jaar (in dit geval dus Mattie van Limburg Stirum) machtiging van de kantonrechter vroegen om zonder toestemming van de ouders te kunnen trouwen.

Uit Weitzel 12 niet opgenomen: een kort stuk over de begrafenis van prins Willem. Hij was op 11 juni 1879 te Parijs aan longontsteking overleden en niet - zoals de legende wil - aan een verwonding bij een duel.

Achteraan dit hoofdstuk: twee brieven van Fransen van de Putte aan de kroonprins, overgenomen uit de Bijlagen van Weitzel.

Hoofdstuk 6

HET KARAKTER DES KONINGS - EEN ZIELKUNDIGE STUDIE. KONINGIN SOPHIE OVERLIJDT. LUXEMBURG DOET VERKEERD ROUWBEKLAG. EEN VERGEEFS BEROEP OP HET VADERLIJK HART. FRANSEN VAN DE PUTTE WORDT GEEN MINISTER. DE PRINS SLUIT DE VENSTERS. MATTIES LAATSTE BRIEF. DE DOOD VAN PRINS WILLEM.

In de laatste dagen van Mei 1877 riepen moederliefde en kinderplicht den Prins plotseling terug naar 's-Hage en aan het ziekbed der Koningin Sophia Mathilde.

Zoowel bij dat ziekbed als kort na het overlijden der Vorstin hadden er toneelen plaats die den Prins onmogelijk konden stemmen tot liefde en hoogachting voor zijn vader en die derhalve de tusschen hen bestaande verwijdering alweder moesten doen toenemen.

De goede verstandhouding van het Koninklijk echtpaar was reeds sedert jaren verbroken. Er was bij hen: ‘mésalliance de coeur et d'esprit’ en nog meer ‘mésalliance d'esprit que de coeur’ want in den aanvang van hun huwelijk zijn liefde en toegenegenheid zonder den minsten twijfel waartenemen geweest.

De bekrompene intellectueele ontwikkeling des Konings gevoegd bij Zijne eigenaardige geestes-richting moet de voornaamste oorzaak worden geacht van den minder gelukkigen toestand die later in het leven trad.

De Koning heeft het Russische Czaren-bloed in zijne aderen en even als zijn overgrootvader Peter III, zijn grootvader Paul I en vele hunner afstammelingen lijdt hij aan partiëele krankzinnigheid.

Eer men het verschijnsel der krankzinnigheid zoo grondig had bestudeerd als in onze dagen, was het schier misdadig een Koning te verdenken daaraan te lijden. Volgens oude vooroordeelen toch - wier gevolgen helaas nog niet geheel zijn uitgeroeid - werd een krankzinnige geacht door den duivel te zijn bezeten, of was hij althans iemand die diep was gezonken, doordien zijne ziel in slavernij werd gehouden door de zonde. Krankzinnigen moesten ook op den duur wartaal spreken en allerlei abnormale handelingen verrichten, of werden niet als zoodanig erkend. Thans weet men

beter; krankzinnigheid is een ziekte gelijk alle andere en waaraan helaas iedereen is blootgesteld. Men neemt zelfs partiëele krankzinnigheid aan en geeft toe dat de zieke daarbij volkomen gezond kan oordeelen en volkomen rationeel kan handelen zoolang zijne manie slechts geen aanstoot ondervindt.[1]

Willem III lijdt aan monomanie, hij heeft 'un sentiment personnel excessif', anders gezegd 'grootheidswaanzin'. Wat dit in een Koning moet beteekenen is bij eenig nadenken licht te begrijpen.

Zonder er opzettelijk over te hebben nagedacht, geheel onbewust en alsof het volkomen natuurlijk ware, komt de lijder er toe, aan zichzelven, tegenover anderen, niets dan rechten, aan anderen tegenover zich, niets dan plichten toe te kennen. Wat men voor hem, of op zijn verlangen, doet is men hem schuldig; wat hij voor anderen doet is gunst. Als hoofd van den Staat en als hoofd van zijn gezin is hij volkomen ongenegen over iets, met iemand in overleg te treden; hij wil of hij wil niet. Met de jaren wordt hij meer en meer prikkelbaar en meer en meer naijverig op zijn gezag en de meest zijdelingschen en vaak volkomen schijnbare aanrandingen daarvan, duidt hij euvel.

Het is niet tegen te spreken dat met een dergelijke manie een groote mate van égoïsme onafscheidelijk moet zijn verbonden en dat een volslagen égoïst geen aanspraak kan maken op het bezit van een goed hart. Ook is het een karaktertrek van alle lijders aan monomanie dat zij van lieverlede onverschilligheid, ja eindelijk afkeer aan den dag leggen zelfs jegens hen die zij vroeger groote genegenheid toedroegen.[2]

De naijver, op gezag en prérogativen, eigen aan zijne zielsziekte strekt zich bij Willem III uit, zelfs tot de eerbewijzen, ovatiën of huldeblijken die aan de leden van zijn Huis door de bevolking worden gebracht; ze zijn hem nimmer aangenaam en hebben hem menigmaal vertoornd. De Koningin, de Koninklijke Prinsen en Prinsessen zijn slechts iets door hunne verhouding tot hem, geenszins door eigen verdienste, Hunne grootheid is slechts een afschaduwing van de Zijne. De vrouwelijke leden van Zijn Huis staan bij hem geheel op den achtergrond en zij beteekenen in Zijne

1 Zie: *Maudsleij: Le Crime est la folie*.
2 Zie: *Esquirol: Des Maladies mentales*.

oogen weinig meer dan dat zij in maatschappelijken rang verheven zijn boven vrouwen van niet vorstelijke geboorte.[1]

Het moet voor een naar den geest zoo rijk begaafde en veelzijdig ontwikkelde vrouw als de Koningin Sophia Mathilde was, een ware ramp zijn geweest zich voor immer geketend te weten aan een man als dien wij beschreven. Er zijn bewijzen aan te voeren dat zij in hare laatste levensjaren, zijn karakter en zijne geestes-richting volkomen doorzag, maar het is meer dan onwaarschijnlijk dat zij dit van den aanvang af, heeft gedaan. Meermalen moest zij hem in hare eerste huwelijksjaren, zonder eenig opzet, aanstoot hebben gegeven. Zoo als een ieder doet die dagelijks of dikwerf met hem in aanraking komt. Later bij de opvoeding en leiding hunner kinderen, moeten botsingen met een man, met wien niet te beraadslagen of te overleggen viel onvermijdelijk zijn geweest. Daarbij was de Koningin als ieder ander een menschenkind. Haar levendigen geest en haren gansch niet onderworpen aard kunnen zeer licht uitbarstingen hebben bewerkt die misschien hadden kunnen worden vermeden maar die tot verzet hebben geleid daar waar berusting mogelijk en wenschelijk ware geweest. Maar al ware Zij den volmaaktheid nabij gekomen, een goede verstandhouding was hier op den duur onmogelijk. Haar toestand werd echter ondragelijk toen de Koning zich ook niet meer ontzag de huwelijks-trouw schier onbewimpeld en op ergerlijke wijze te schenden. In den boezem der Koningin hoopten zich toen de grieven der beleedigde echtgenote op met die van het zoo menigmaal beleedigde gezond verstand der voortreffelijke en buitengewone vrouw.

Tot haar lof zij gezegd dat zij in gesprekken met personen die haar vertrouwen genoten wel eens handelingen van den Koning onverholen heeft afgekeurd maar dat zij zich nimmer op onbetamelijke wijze heeft uitgelaten nóch over den echtgenoot, nóch over het hoofd van den Staat.

De Koning daarentegen wist in zijne vlagen van toorn niet altijd het meesterschap over zijne woorden te bewaren. Treurige voorbeelden daarvan moeten hier worden aangehaald want het geldt een edele afgestorvene wier nagedachtenis nu reeds wordt prijsgegeven aan de verheerlijking van

1 Partiëel krankzinnigen, wier manie bestaat in een ‘sentiment personel excessif’, kunnen de vrouw, in het algemeen, slechts beschouwen als uitsluitend te zijn geschapen tot nut en vermaak van haar heer en meester.

een nog levenden, die nogthans niet aan het gericht der geschiedenis mag ontkomen. Bovendien zijn die voorbeelden noodig om de verhouding van den Prins van Oranje tot zijn vader met juistheid te kunnen teekenen.[1]

In den winter van 1875 op 1876 was de Koningin bedenkelijk ziek. Talrijk en treffend waren toen de blijken van deelneming die gegeven werden aan de hooge kranke. Dit geschiedde niet alleen door het zich komen inschrijven op het daartoe bestemde en gebruikelijke register en door het menigvuldig komen vragen naar den toestand van H.M., maar ook door de aanwezigheid van groepen belangstellende mindere ingezetenen, die zich den ganschen dag voor het paleis vertoonden, hunne bezorgde blikken op de vensterramen gevestigd hielden en aan ieder die de Koninklijke woning verliet om bericht vroegen. Dit verdroot en ergerde den Koning zóódanig dat hij aan den portier liet verbieden aan iemand, wien dan ook, eenig antwoord te geven op zijne vragen naar den toestand der Koningin en iedereen te verwijzen naar het bulletin dat iederen avond in de Staatscourant zou verschijnen.[2] Zelfs de President van de Eerste Kamer der Staten Generaal die, door een bode, namens dat hooge Collegie, om bericht zond werd aldus afgewezen.*

Hierboven is reeds vermeld dat de Koning, na het verzenden van den brief, door den Raad van Ministers, onder dagteekening van 20 Maart 1877, aan den Prins van Oranje geschreven, zich tegen zijne ministers zeer heftig over den Prins uitliet. Aan den Minister van Marine verzekerde hij bij die gelegenheid - maar zoo als wij reeds weten zonder eenigen grond - dat niemand dan de Koningin schuld had aan 's Prinsen verzet. Hij wond zich weder meer en meer op en ging zóóver van H.M. aan te duiden met de woorden ‘dat infame schepsel’.[3]

Deze uitingen zijn vermoedelijk nimmer ter oore gekomen van den

1 Het zou nier moeiëlijk zijn, in een opzettelijke studie, schier al de verkeerde en dwaze handelingen van Koning Willem III te verklaren uit zijn monomanie en hare eigenaardige gevolgen; maar weigert men hem te beschouwen als een ongelukkige krankzinnige, dan is men verplicht hem te beoordeelen naar de gewone wetten der moraal, en - hem een slecht mensch te noemen. Tertio non datur.

2 De Hr Weitzel o.a. bekwam dit antwoord van den portier, een oud, hem welbekend onderofficier, die het met bewogen stem gaf.

3 Als boven.

Prins van Oranje maar de Koning bezit geen de minste zelfbeheersching en kon dan ook onmogelijk voor zijne zonen verbergen hoe hij over de Koningin dacht. De Prinsen hadden niettemin mogen verwachten dat de liefde en de eerbied die zij hunne moeder toedroegen door den Koning althans bij gelegenheid van haar overlijden niet gekwetst zouden zijn geworden. Maar ook dit niet.

De Prins van Oranje was uit Parijs terstond naar het ziekbed der Koningin geijld, maar de Koning, die zich op het Loo bevond, maakte daarmede geen de minste haast. Op den 31e Mei was, naar aanleiding van een benaauwdheid waarin de Koningin inderdaad bijna was gebleven, het bericht van haar overlijden, door den telegraaf, reeds over het geheele land verspreid geworden, maar de Koning toefde nog altijd. Eerst omstreeks den middag van den 1e Juni verscheen hij op het Huis ten Bosch waar de Koningin lag te zieltogen. Hij werd bij het uitstappen uit zijn rijtuig ontvangen door Prins Frederik; de Prins van Oranje wachtte zijn vader af aan den ingang der zieken kamer. Zij hadden elkander in zeer langen tijd niet gezien en tusschen hen was onderwijl zeer veel voorgevallen. De Koning nam des Prinsen hand in de zijne, schudde die zonder een woord uit te brengen - zoo als zijne gewoonte is - zeer lang; bleef zijn zoon aanstaren en zeide eindelijk: ‘Tu as bonne mine... tu as pris de l'embonpoint...,’ en ging verder.[1]

Hij vond de Koningin doodelijk zwak en reeds bijna stervende; de hooge lijderes sprak met flaauwe stem slechts enkele woorden die evenwel geene bijzondere beteekenis hadden.[2] De Koning bleef niet meer dan enkele minuten in de ziekenkamer en begaf zich vervolgens naar een aangrenzend vertrek waar zich o.a. ook Prins Frederik en de Prinses zu Wied bevonden. Hier begon hij allengskens op zulk een ongepaste wijze over de Koningin te spreken dat de Prinses zu Wied opstond en snikkende de kamer verliet. Hij is nog wel een paar malen op het Huis ten Bosch geweest maar niet meer in de ziekenkamer. Ook was hij, bij het overlijden der Koningin, niet aan haar sterfbed.

De teraardebestelling had plaats den 20e Juni. Er waren vier Generaals

1 Aan den Hr Weitzel medegedeeld door een ooggetuige Dr. Blom Coster.

2 Het is dan ook een onwaarheid dat Zij zou hebben gezegd: ‘Nu heb ik mijne beide Willems weder bij elkander.’

aangewezen om bij de plechtigheid, twee aan twee, rechts en links van de koets des Konings te rijden. Bij het binnen treden der kerk te Delft volgden zij onmiddelijk achter den Koning en de vorstelijke personen; in de kerk stonden zij weder rechtstreeks achter zijnen persoon geschaard. Schrijver dezes was een dier Generaals en hij heeft den Koning derhalve, van den oogenblik waarin hij, uit het Huis ten Bosch in zijne koets stapte tot op dien waarin hij de Kerk te Delft verliet om naar zijn paleis terug te rijden, niet uit het oog verlooren. Wat men ook beweerd moge hebben en wat er in Zijn binnenste moge zijn omgegaan; Zijne houding was gedurende de geheele plechtigheid onberispelijk en zelfs was er een moment waarin aandoening onmiskenbaar bij hem was waar te nemen. Toen de lijkkist in den grafkelder zou worden nedergelaten, waren de Prinsen van Oranje en Alexander, vooral de laatste, hunne tranen niet meer meester. Alexander snelde voorwaarts, omvatte die kist zooveel hij kon met beide armen, en bedekte haar met kussen. Ook de Koning was toen blijkbaar geroerd; hij naderde zijne beide zonen en omhelsde hen. Het was inderdaad een indrukwekkend oogenblik, maar op den Koning was die indruk slechts voorbijgaande geweest.

Aanvankelijk had hij het voornemen geen rouw te doen dragen door leger en vloot; slechts op ernstig aandringen van den Prins van Oranje werd er toe overgegaan[1], maar de rouw bleef zoo eenvoudig mogelijk en verre beneden hetgeen gedaan was voor de gemalin van Koning Willem I, ja zelfs beneden dat wat in der tijd was verordend geworden voor de Koningin Weduwe Anna Paulowna.

De Koning achtte het gepast 's daags na de begrafenis een gala diner te geven aan de vreemde vorstelijke personen en aan de afgezondenen van buitenlandsche hoven die de plechtigheid waren komen bijwonen. Aanwezig waren o.a. de Prinsen Hendrik en Frederik der Nederlanden, de regeerende Groothertog van Saxen, des Konings zwager, Prins Albert van Pruisen, Prins Herman van Saxen-Weimar, Prins Nicolaas van Oldenburg, de Prins van Teck enz. Na afloop van het diner en nadat men weder in de receptie-vertrekken was teruggekeerd, hadden er bedroevende en ergerlijke toneelen plaats die evenmin konden ontsnappen aan de aandacht

1 Aan den Hr Weitzel medegedeeld door den minister van Financiën Jhr. van der Heijm.

der genoemde hooge gasten, als zij dit deden aan schrijver dezes die tot de genoodigden behoorde. Eerst moest de Fransche gezant de Hr Target, het ontgelden over een artikel van Ernest Renan in de Revue des Deux Mondes. In dat stuk werd een warm woord van lof gebracht aan de overledene. De Koning gaf zijne afkeuring te kennen over inhoud en strekking; hij meende dat de ontslapene daarin al te zeer werd geprezen en dat over haar gesproken werd op een wijze die den wettigen souverein van het land geheel in de schaduw stelde en derhalve te kort deed. De Hr Target wees, zonder het feit te bestrijden, op de in Frankrijk van kracht zijnde wetten die het aan de regeering onmogelijk maakten tegen dergelijke uitingen der pers op te treden. Hij deed den Koning opmerken dat hier geene sprake was van een dagblad of tijdschrift dat rechtstreeks onder den invloed stond van zijn gouvernement en dat de Koning dus geene enkele reden van ontevredenheid kon hebben jegens hem of zijne regeering. De Koning die zich reeds weder had opgewonden, wilde dat alles zoo grif niet toegeven maar de Hr Target hield vol. Z.M. bleef overigens jegens den gezant zeer beleefd en zonder de groote verheffing van stem, die hem veelal eigen is en waarin hij ook thans verviel, zou het incident wellicht niet eens zijn opgemerkt.[1]

Erger verging het den President der Luxemburgsche Kamer van Afgevaardigden die aan het hoofd eener Kommissie, den Koning een adres van rouwbeklag was komen aanbieden. Z.M. was zeer verstoord over dat adres dewijl men de Koningin daarin ‘Souveraine’ had genoemd terwijl hij van niets wilde weten dan van ‘Un Souverain’. Hij maakte ook van de gelegenheid gebruik om onbewimpeld de hulde af te keuren die in Luxemburg aan de nagedachtenis van Prins Hendrik werd bewezen. De Prins, zeide hij, was daar niets dan zijn vertegenwoordiger, het goede wat hij er deed werd eigenlijk door hun Koning Groothertog zelf gedaan en ‘les jupons’ kwamen volstrekt niet in aanmerking. Met ‘les jupons’ een uitdrukking die hij herhaaldelijk, zeer luide en met minachting bezigde, bedoelde hij de vrouwelijke leden van Zijn Huis. Ook de Hr Lofsel, de bedoelde president, bleef niet kalm, men hoorde hem met groote verheffing van stem uitroepen: ‘Sire, il s'agit d'une princesse que nous avons

1 Aan den Hr Weitzel werden al de bijzonderheden van dit onderhoud nog dien eigen avond door den Hr Target medegedeeld.

venerée!' en later: 'Ma position est ici des plus difficiles et des plus délicates,' vervolgens zag men hem een buiging maken en vertrekken.[1]

De Prinsen van Oranje en Alexander waren niet bij het diner tegenwoordig maar zij konden onmogelijk onbekend blijven met hetgeen was voorgevallen in het bijzijn van 80 à 90 gasten.*

Hier volgt in Weitzels manuscript de uitvoerige passage over mademoiselle d'Ambre, zie hoofdstuk 4.

Als de Prins van Oranje de kalme en gelatene getuige ware gebleven van al deze dwaze, onwaardige en voor de nagedachtenis zijner moeder zoo beleedigende handelingen, had men hem dan niet veel gestrenger moeten veroordeelen dan nu hij de dagelijksche aanschouwing er van ontvluchtte? Hij had geen enkel met name aan te wijzen Nederlandsch belang rechtstreeks te behartigen, en hij verliet dus andermaal het land, niettegenstaande hij, na den dood der Koningin vrij duidelijk het voornemen had aan den dag gelegd dit niet te zullen doen.

Nadat de Koning in den nazomer van 1877 was terug gekeerd van zijn buitenlandsche reis, hervatte de Prins zijne pogingen tot het bereiken van zijn doel. Onder dagteekening van 19 September zond hij aan Z.M. het navolgend adres:

[19 september 1877]

'Sinds jaren is bij mij aangedrongen op het aangaan van een huwelijk, doch die aandrang was van particulieren of officieuzen aard tot dat in Januari 1873 eene Commissie uit den toenmaligen Ministerraad de H.H. Mrs de Vries en Gericke bij mij gehoor vroegen en mij met magtiging van U.M. over deze gewichtige aangelegenheid kwamen onderhouden.

De gronden voor de wenschelijkheid dat ik een huwelijk zou aangaan, door de ministers aangevoerd zijn U.M. bekend; wenschelijkheid dat de erfopvolging in de rechte lijn van het tegenwoordig stamhuis verzekerd

1 De Hr Lofsel en zijne beide medeafgevaardigden, werden weinige dagen later benoemd tot Commandeurs en ridders der orde van den Nederl. Leeuw. De hoogst ongepaste bejegening door hen ondergaan moest worden goedgemaakt.

worde, waarvan het voortdurend onafhankelijk volksbestaan van Nederland, meer dan van wapengeweld, waaraan zooveel millioenen worden opgeofferd, afhankelijk is.

Hoewel ik voor de ministers mijne weinige geneigdheid om tot dien gewichtigen stap over te gaan niet verborgen hield, heb ik na het herhaalde betoog hunnerzijds van het groot dynastiek en volksbelang, mij bereid verklaard de zaak op nieuw in ernstige overweging te nemen en later, hen met het resultaat dier overwegingen in kennis te stellen.

In het voorjaar van 1874 heb ik mij daarop in verschillende Conferentiën die ik de Eer had met U.M. en met voorkennis van U.M. met verschillende ministers te hebben, mij bereid verklaard een huwelijk aan te gaan indien aan mij de keuze gelaten werd van haar met wie ik mij voor altijd zou verbinden.

De ministers billijkten die voorwaarde, vertrouwende dat niet alleen mijne keuze eene waardige zou zijn, maar dat zij zich bepalen zou tot eene Prinses uit een regeerend stamhuis of althans van Koninklijken bloede.

Mijne keus was echter gevallen, zoo als U.M. bekend is, op eene jonkvrouw uit een oud Nederlandsch geslacht.

Dat denkbeeld ontmoette bij de ministers grooten tegenstand, de verschillende redenen die zij aanvoerden zijn te bekend dan dat ik ze hier op nieuw behoef te herhalen.

De ministers meenden dat ik daar zeker op den duur geen vrede mede zoude hebben en drongen op nieuw en bij herhaling bij mij aan om mijne keuze op eene Prinses te vestigen.

Maar toen ik dat herhaaldelijk en op de meest stellige wijze bleef weigeren en verklaarde dat, wanneer dit door mij gewenschte huwelijk geweigerd werd, alle verdere bespreking onnoodig was, en ik bepaald ongenegen zou bevonden worden eenig ander huwelijk aan te gaan, eindigden de ministers met de verklaring:

“dat wanneer de Prins van Oranje van Z.M. den Koning toestemming kon verkrijgen tot het door hem voorgenomen huwelijk, zij ministers alsdan niet zouden weigeren een W.O. gelijk wordt gevorderd bij art. 12 van de Grondwet aan de vertegenwoordiging in te dienen en daar con amore te verdedigen.”

Dit besluit der ministers werd door hen en door mij ter kennis van U.M. gebracht, maar de zaak stuitte af op de bepaalde en herhaalde weigering van U.M.

Die weigering maakte het verblijf in Nederland voor mij hoogst onaangenaam, zoo niet ondragelijk en was de reden van mijne voortdurende afwezigheid, gelijk ik de Eer had U.M. door tusschenkomst van Prins Alexander op diens vraag te kennen te geven, met verklaring dat wanneer aan mijn wensch werd tegemoet gekomen ik mij onverwijld naar het Vaderland zou begeven.

Gedurende den geruimen tijd die verloopen is, sedert ik met U.M. ministers de bezwaren tegen mijne keus geopperd in het breede heb besproken, heeft het onderwerp niet opgehouden een punt van ernstige overweging bij mij te zijn.

De gehechtheid van de natie aan ons stamhuis, het groote belang dat de genoemde ministers als tolken der algemeene meening en met het oog op de toekomst des Vaderlands er in toonden te stellen, dat de troonsopvolging in ons geslacht, in de rechte lijn moge worden verzekerd wegen bij mij zwaar.

Maar aan den anderen kant mag niet worden voorbijgezien dat de keus eener echtgenote in de eerste plaats mij persoonlijk aangaat. Ik kan niet besluiten in eene zoo tedere en intime zaak als deze, mijne keus alleen te laten bepalen, door overwegingen van politieken aard, te minder omdat geen voorschrift der Grondwet aan de door mij gedane keuze in den weg staat, en de geschiedenis van de laatste tijden overtuigend heeft geleerd, dat huwelijks verbindtenissen met vreemde vorstelijke familiën, voor de natiën niet die waarde hebben die men er vroeger aan placht toe te kennen.

Van mijn kant wil ik niet te kort doen aan hetgeen de Eer van ons stamhuis en het welzijn des Vaderlands recht hebben van mij te vorderen, maar daarentegen mag ik vertrouwen dat, nu de keus door mij gedaan een waardige is - en dat kan ik met vrijmoedigheid verklaren - ook door de Vertegenwoordiging van dat Volk, hetwelk verlangt dat ik een huwelijk zal aangaan, mijne keuze zal worden geëerbiedigd. - Eene natie als de onze Sire - ik houd er mij van overtuigd - zal er zich niet tegen verzetten dat ik, in deze, de inspraak volg van mijn hart.

Mij is het niet mogelijk de gevoelens die mij bezielen af te schudden en

alleen om staatkundige redenen een huwelijk met een andere aan te gaan.

Daartoe zal ik nooit overgaan.

Ik hoop nog altijd dat U.M. doordrongen van het groote belang 't welk het hier geldt de bezwaren die bij H.D. bestaan zal kunnen overwinnen.

Daarom herhaal ik op de meest ernstige wijze mijn verzoek: dat het U.M. behage H.D. toestemming tot het door mij gewenschte huwelijk te geven en het vereischte W.O., ter voldoening aan art. 12 der Grondwet te doen indienen, eerbiedig verzoekende dat, in allen gevallen, U.M. na raadpleging van den Ministerraad, eene stellige beslissing gelieve te nemen en mij die schriftelijk doe uitreiken. Ik stel er prijs op tegenover de Natie, tegenover het nageslacht en tegenover de geschiedenis mij te kunnen verantwoorden omtrent de gevoelens en beginselen die mij in het al of niet aangaan van een huwelijk hebben geleid.'

(get.) Pr. v. Oranje.

Dit adres ging vergezeld van een brief door den *zoon* aan den *vader* gericht en die aldus luidde:

Sire!

'Uwe Majesteits terugkomst van het buitenland heb ik gemeend te moeten afwachten, alvorens U.M. op nieuw te onderhouden over eene zaak van overwegend belang en die mij naauw ter harte gaat.

Ik vermeen dat eene schriftelijke boven eene mondelinge behandeling van die zaak te verkiezen is ten einde min aangename besprekingen te voorkomen.

Ik behoef U.M. naauwelijks te zeggen, dat ik op nieuw kom vragen U.M. toestemming tot het aangaan van een huwelijk met de bedoelde Nederlandsche jonkvrouw en dat ik U.M. verzoek het daarvoor noodige W.O. aan de vertegenwoordiging te doen aanbieden.

Ik heb gemeend dit verzoek in meer Officiëelen vorm te moeten herhalen in nevensgaande missive;

1e Opdat U.M. dat stuk, daar het eene regeeringszaak geldt, kunne stellen in handen van H.D. ministers, en

2e opdat bij onverhoopte weigering van mijn verzoek, op Officiëele wijze blijke van mijn bereid verklaring, en om te dienen tot mijne verantwoording tegenover de natie en de geschiedenis.

De Nederlandsche wetgeving Sire is geen beletsel; met U.M. toestemming en die van de Vertegenwoordiging, waaraan, bij den wensch die algemeen schijnt, dat ik een huwelijk aanga, schier niet te twijfelen is, zijn alle bezwaren opgeheven.

Ik zal niet op nieuw treden in de wederlegging van de bezwaren die tegen de bevrediging van mijn verlangen zijn aangevoerd, maar mij alleen er toe bepalen te wijzen op den ernst van mijn voornemen, dat ik in die drie jaren steeds heb volgehouden en waarop ik na rijp en bedaard nadenken besloten heb thans op nieuw en met aandrang terug te komen.

Het nevensgaand adres Sire is tot U.M. gericht als constitutioneel Koning, maar als zoon doe ik tevens een welgemeend beroep op Uw vaderlijk hart. Met de aanstaande Prinses van Oranje moet *ik* leven, in de Keuze van haar ben *ik* dus in de eerste plaats betrokken, daarvan hangt mijn levensgeluk af; laat er dan ook in de eerste en voornaamste plaats gelet worden op mijne genegenheid.

In het vertrouwen op Uwe vaderlijke beslissing wacht ik eerbiedig Uw antwoord af, met bescheiden verzoek dat mij dit spoedig moge geworden.'

(get.) Pr. v. Oranje.[1]

Geen dezer beide brieven werd, hoe ongeloofelijk het schijne moge, door den Koning met eenig antwoord vereerd. Aan den Prins werd zelfs niet eens een bericht van goede ontvangst gezonden. 's Konings tijd en gedachten werden in die dagen geheel in beslag genomen door 'la Comtesse d'Ambroise'.

De Prins bleef geduld oefenen tot den 10e October en schreef toen aan Z.M. het navolgende:

1 Deze brief is afgeschreven naar de nog aanwezige minute, maar de Prins teekende er bij aan: Ik heb het stuk niet geheel gevolgd, de hoofdzaak is dezelfde gebleven even als de gedachtengang, maar ik heb er eenige veranderingen in gemaakt die het nog versterken en er onder ander een 'hint' in gebracht op den Koning en zijn huwelijks-plan. De Prins wist niet dat de Koning reeds had verklaard van dat plan te hebben afgezien.

[10 oktober 1877]

Sire

'Den 19e September had ik de Eer met begeleidend schrijven een adres aan U.M. te verzenden.

De missive aan U.M. eindigde met het bescheiden verzoek mij spoedig antwoord te doen toekomen, terwijl ik mijn adres eindigde met het verzoek dat U.M. na raadpleging van den ministerraad eene stellige beslissing believe te nemen en mij die schriftelijk doe uitreiken.

Tot heden ontving ik niet alleen geen antwoord en beslissing, maar zelfs geen eenvoudig bericht van ontvangst.

Met het oog op, wat aan het slot van het bovengenoemd adres voorkomt, heb ik het mijn plicht gerekend, dat adres met een begeleidend schrijven aan den Raad van Ministers te zenden.

Ik heb de Eer U.M. daarmede bij deze in kennis te stellen.'

(get.) Pr. v. Oranje

De brief aan den Raad van Ministers was van dezen inhoud:

'Met begeleidend schrijven had ik de Eer op 19 September l.l. een adres aan Z.M. te zenden met verzoek dat stuk in handen van den Ministerraad te stellen en mij spoedig een antwoord te doen geworden.

Tot nog toe heb ik echter geen antwoord mogen ontvangen. Daar het nu bepaaldelijk eene regeerings-zaak geldt, acht ik het noodig dat de Raad van Ministers van den inhoud van mijn adres kennis kunne nemen en meen ik daartoe hem, bij deze een afschrift van dat adres te moeten toezenden.

De Ministerraad overwege en beoordeele of het belang des Vaderlands hem aanleiding geeft om in deze het initiatief te nemen en bij Z.M. op eene spoedige en gunstige beslissing aan te dringen.

Beleefdelijk verzoek ik van de goede ontvangst van mijn adres bericht te mogen erlangen, terwijl het mij aangenaam zal zijn te vernemen welk gevolg de regeering gemeend heeft aan deze zaak te moeten geven.

Tegelijk met de verzending van dit afschrift aan Uwen Raad, geef ik Z.M. van dezen door mij gedanen stap kennis.'

(get.) Pr. v. Oranje.

Deze brieven werden verzonden in weerwil der ministeriëele crisis die kort te voren, naar aanleiding eener zinsnede in het adres van antwoord der Tweede Kamer, op de Troonrede, was in het leven getreden. De Prins begreep zeer goed dat de toenmalige regeering, al wilde zij ook, niets meer vermocht ter bevordering zijner belangen maar bij wilde de zaak bij den Raad van Ministers aanhangig houden dewijl zij daardoor, bij het optreden van een nieuw kabinet van zelf en terstond moest ter sprake komen. Het antwoord stemde dan ook geheel overeen met hetgeen men had kunnen voorzien. Het was gedagteekend 14 October 1877 en luidde aldus:

[14 oktober 1877]

'Met groote belangstelling heeft de Raad van Ministers kennis genomen van U.K.H.S missive van 10 October die hij op 13 October ontving en van het afschrift van die welke U.K.H. op 19 September aan Z.M. heeft verzonden. Laatst gemeld stuk was niet tot onze kennis gebracht.

Wij zouden zeker niet nalaten over deze belangrijke aangelegenheid, ons eerbiedig tot den Koning te wenden, ware het niet dat voor het oogenblik zoodanige stap ons ontijdig voorkomt wegens de bestaande ministeriëele crisis. Intusschen veroorloven wij ons aan den Koning kennis te geven van het schrijven van U.K.H. en van dit ons antwoord.

Wij verzoeken Uwe K.H. de verzekering van onzen eerbied wel te willen aannemen.'

De Raad van Ministers
(get.) Heemskerk Azn.
tijdelijk voorzitter
van der Does de Willebois
tijdelijk secretaris

De pogingen in der tijd aangewend om een nieuw Kabinet samen te stellen ter vervanging van dat der Hr Heemskerk moeten hier als bekend worden aangenomen. Het mandaat daartoe was door den Koning gesteld in handen van den Hr Mr Kappeyne van de Coppello en deze trachtte den Hr Fransen van de Putte voor zijn Combinatie te winnen. Bij de onderhandelingen die hierover plaats hadden, bracht laatst genoemde al dadelijk het huwelijk van den Prins van Oranje ter sprake. Hij was zóó overtuigd

én van des Prinsen onverzettelijkheid op dit stuk, én van het overwegend belang dat geheel Nederland er bij had hem spoedig in den echt te zien treden dat hij verklaarde een zetel in het nieuwe kabinet te zullen aannemen mits het aan den Koning als voorwaarde van zijn optreden stelde, het geven der zoo dikwerf te vergeefs gevraagde toestemming. De Hr Kappeyne van de Coppello voerde tegen dien eisch bezwaren aan van staatsrechtelijken en politieken aard die meer gezocht dan klemmend waren. Hij was er evenwel niet van terug te brengen en weigerde op de meest stellige wijze, van de toestemming tot 's Prinsen huwelijk, hetzij terstond, hetzij later, bij den Koning een Kabinetsquestie te maken. Hij gaf niettemin volkomen toe: ‘dat, zoo aan den wensch van den Prins kon worden voldaan, dit grootelijks zou zijn in het belang der bevestiging van onze Constitutioneele instellingen, en tevens dat, hoe spoediger dit geschiedde des te beter het zijn zou.’ Hij beloofde dan ook dat: ‘op zijne medewerking rekening kon worden gemaakt voor alle pogingen die tot verkrijging van dit gevorderde consent zouden worden in het werk gesteld,’ mits daaronder slechts niet werd begrepen het stellen der Kabinetsquestie.

De Hr Fransen van de Putte geen kans ziende alles te verkrijgen wat hij eischte en niettemin de gelegenheid willende behouden zoowel het vaderland als den Prins in deze zaak te dienen, gaf in zóóverre toe dat hij als ‘minimum waarbij hij zich kon nederleggen’ stelde: ‘dat althans den Koning *krachtig* door het ministerie geadviseerd zou worden om de verlangde toestemming te verleenen, onder aanbieding van het bij art. 12 der Grondwet bedoelde Wetsontwerp ter inzending aan de Staten Generaal’. Hoewel deze voorwaarde van toetreding niet onaannemelijk werd geacht kwam nogthans het kabinet Kappeyne van de Coppello - den 3e November 1877 - tot stand zonder den Hr Fransen van de Putte. Redenen die met het hoofdonderwerp dezes in geen verband staan, hadden hem ten slotte belet daarvan deel uit te maken. Het gevolg was dat het genoemde kabinet, ten aanzien van des Prinsen huwelijk geene verbindtenissen had aangegaan, nóch tegenover zich zelven, nóch tegenover anderen.

Reeds zes dagen na hun optreden - 9 November 1877 - schreven de nieuwe Ministers aan den Prins als volgt:

[9 november 1877]

'De ministerraad heeft bij zijn optreden een schrijven van U.K.H. van 10 October gevonden, waarop door de afgetredene ministers reeds voorloopig is geantwoord, doch waarvan de Raad het plichtmatig geoordeeld heeft den inhoud aanstonds tot een punt van ernstig overleg in zijn midden te maken.

De bevoegdheid in art. 12 der Nederlandsche Grondwet aan de Staten Generaal voorbehouden, is van exceptioneelen aard, en de Kamers zouden hunne bewilliging wel niet ligtvaardig of anders dan wegens zeer gewigtige redenen weigeren. Een wetsontwerp echter waarbij dergelijke bewilliging wordt gevraagd, kan niet worden aangeboden dan wanneer door den Koning het huwelijk wordt toegestemd en de verantwoordelijke raadslieden der Kroon behooren, zelfs tegenover U.K.H. zich hunne volkomen vrijheid, omtrent de door hen aan den Koning te geven adviezen of te doene voorstellen, voor te behouden.

De ministerraad verzoekt derhalve eerbiedig U.K.H. er kennis van te willen nemen dat de Raad in het bezit is van het schrijven van 10 October en de daarin behandelde aangelegenheid tot een onderwerp zijner overwegingen heeft gemaakt.

U.K.H. gelieve enz.'

De Raad van Ministers
(get.) Kappeijne van de Coppello
tijd. voorzitter
Smidt
tijd. secretaris

Het lezen van dezen brief wekt medelijden met hen die hem schreven en verzonden. Waartoe toch die armzalige mededeeling aan een zoo ontwikkeld Nederlander en Staatsburger als de Prins van Oranje was, dat geen wetsontwerp der Volksvertegenwoordiging kon worden aangeboden zonder goed vinden des Konings? Waartoe aan zóó een de verzekering te geven dat de verantwoordelijke raadslieden der kroon zich niet konden binden ten aanzien der adviezen door hen aan den Koning te geven? Wist men dan niets anders te vinden dan dergelijke platte algemeenheden om het geven van een rondborstig en mannelijk antwoord te ontduiken?

De invloed van den Hr Kappeyne van de Coppello op de leden van het ministerie door hem samengesteld, bleek van weinig beteekenis te zijn. Aan zijne oprechtheid behoeft niet te worden getwijfeld. Hij had volkomen toegegeven ‘dat het in het belang van den lande zou wezen als de Prins van Oranje het door hem gewenschte huwelijk hoe eer hoe beter sloot.’ Hij had zijne medewerking toegezegd tot het doen slagen van alle pogingen die zouden worden in het werk gesteld tot het verkrijgen van het gevorderd consent en niettemin werd door het Kabinet waarvan hij het hoofd was het eerste het beste verzoek tot het bekomen dier medewerking eigenlijk, op ingewikkelde wijze, niet ontvankelijk verklaard.

Wat toch was er geschied? De eerste onderdaan des Konings had aan het Constitutioneele hoofd van den Staat een verzoekschrift gericht waarop hij geen antwoord had bekomen. Daarop was door hem de tusschenkomst van den Raad van Ministers ingeroepen teneinde Z.M. te bewegen tot het nemen eener Beslissing. De Raad had dus kunnen volstaan met eenvoudig aan den Koning in overweging te geven op het verzoek van zijn eersten onderdaan een beschikking te nemen; die beschikking had dan - volgens art. 73 der Grondwet - door een der hoofden van de ministeriëele departementen moeten worden mede onderteekend. Zóó zou de Raad van zelf en zonder eenig initiatief te hebben genomen, gelegenheid hebben gevonden, óf een krachtige poging te doen ‘tot verkrijging van het gevorderde Consent’, óf zich daartegen open en ruiterlijk te verklaren. De Ministers oordeelden het echter voorzichtiger om, even als hunne voorgangers zoo lang mogelijk hadden gedaan, de hand niet tusschen den hamer en het aanbeeld te brengen. Zij sprongen over het eerste stadium dat door de behandeling van 's Prinsen aan hen gericht verzoek had behooren te worden doorloopen, heen. Zij scheepten hem af met gemeenplaatsen over ons Staatsrecht waarmede hij als student te Leiden reeds kennis had gemaakt. Zij vermeden op belachelijke wijze het bespreken, zoowel met den Koning als met den Prins, van de kern der zaak; maar... zij gaven niettemin duidelijk genoeg te kennen dat de Prins zich niet meer tot hen behoefde te wenden zoolang de Koning bleef weigeren. Het verzoek was inderdaad niet ontvankelijk verklaard.

Den halfheid maakte niet zonder reden den wrevel gaande van den Prins van Oranje. Hij deed alsof hij de ware beteekenis van den ontvangen

brief niet begreep; hij wachtte met ongeduld het einde af der beraadslagingen in de Tweede Kamer over de Staatsbegrootingen voor 1878 en schreef toen - op 30 December 1877 - aan den Raad van Ministers als volgt:

[30 december 1877]

'Ik heb niet de pretentie iets te willen afdoen op de vrijheid van handelen der ministers en op de adviezen door hen aan den Koning te geven of te doen voorstellen. Daar evenwel in zijne missive van 9 November, de Raad mij bekend maakt, dat hij den inhoud van mijnen brief van 10 October tot een punt van ernstig overleg in zijn midden heeft gemaakt en mij verzoekt er kennis van te nemen dat hij de daarin behandelde aangelegenheid tot een onderwerp zijner overwegingen heeft gemaakt, heb ik de eer den Raad te verzoeken mij met den uitslag van dat ernstig overleg en dier overwegingen bekend te maken, alsmede of hij een advies of een voorstel aan den Koning over deze questie, heeft gedaan en in dat geval, welk.

De Raad gelieve enz.'

(get.) Pr. v. Oranje.

Zoo als trouwens had kunnen worden voorzien had ook deze poging van den Prins geen gevolg. De ministers handhaafden zich op het eenmaal door hen gekozen standpunt en gaven den Prins, onder dagteekening van 4 Januari 1878, het onderstaande te kennen.

[4 januari 1878]

'Uwer Koninklijke Hoogheid heeft het behaagd onder dagteekening van 30 December l.l., aan den Raad van Ministers eenen brief te richten het verzoek bevattende om mededeeling te ontvangen van den uitslag waartoe het overleg en de overwegingen naar aanleiding van het schrijven van U.K.H. van 10 October mochten geleid hebben.

De eer hebbende de ontvangst van die brief van 30 December te erkennen, acht de Raad van Ministers zich verplicht, in antwoord daarop eerbiedig te kennen te geven, dat hij met bevestiging van zijn schrijven van 9 November, bezwaren moet blijven maken aan U.K.H. nadere mededeelingen omtrent het in zijn boezem gehouden overleg, te doen.

Uwe K.H. gelieve enz.'

De Raad van Ministers.

Een hardnekkig volhouden gedurende bijna vier lange jaren had nóch den Koning, nóch zijne verantwoordelijke raadslieden kunnen overtuigen dat men had te doen met een onbuigzamen, onverzettelijken wil. Hier kon of mocht niet langer gedacht en gehandeld worden alsof het slechts een dier grillen betrof die der jeugd wel meer eigen zijn maar die met der tijd voorbijgaan. De Prins van Oranje was in zijn 38e levensjaar; door de natuur begaafd met uitstekende geestvermogens, zeer ontwikkeld en dus zeer goed in staat het gewicht en de gevolgen te beseffen van den stap dien hij doen wilde, achtte hij dien niettemin noodzakelijk voor zijn geluk en bestaanbaar met de hooge belangen die hij, door zijne geboorte, geroepen was te behartigen. Over het eerste had hij alleen te oordeelen en het tweede kon hem op afdoende wijze te minder worden betwist daar de Vrouw Zijner Keuze in ieder opzicht zijner waardig was. Wél was zij niet van vorstelijke geboorte, wél was er dus in zóóverre iets abnormaals in hetgeen hij begeerde maar dit werd ruimschoots opgewogen door het edele, verhevene karakter van haar met wie hij zich wilde verbinden. De gevolgen eener bestendige weigering deden zich nu reeds gevoelen en moesten, bij een ieder die met den toestand bekend was, voor de toekomst met zekerheid, bedenkelijk zwaarder wegen dan de geringe lasten die misschien aan een toestemming waren verbonden. De Prins toch had zonder omwegen en bij herhaling verklaard dat hij nooit een huwelijk zou aangaan wanneer deze echtverbindtenis hem werd belet en hij had nimmer het bewijs geleverd dat hij slechts met groote woorden schermde om ten slotte toch toe te geven.

In weerwil van dit alles is, na het aftreden van het Kabinet de Vries - Fransen van de Putte - door het votum van 13 Juni 1874 - het huwelijksplan van den vermoedelijken troonsopvolger, nimmer weder onbewimpeld, ter goeder trouw en gezet rechtstreeks met hem besproken, *ook niet door een enkele* der velen die er door hunne hooge waardigheid, of door hun hoog staatsambt toe waren geroepen. Het was alsof men de zaak niet belangrijk genoeg oordeelde om er ernstig zijne aandacht aan te wijden.

Indien het betoon van zóóveel onverschilligheid en kleinachting den Prins niet had gegriefd en geërgerd, zou het hem aan alle gevoel van mannelijke waardigheid hebben moeten ontbreken.

Nadat de Prins had kennis genomen van den inhoud der laatst vermelde letteren van de ministers, was hij wel zeer ontstemd maar daarom nog geenszins uit het veld geslagen. Hij verklaarde thans te weten: ‘waaraan zich te houden en duidelijk in te zien dat hij van deze lieden niets had te wachten, zoodat het eene dwaasheid zou zijn zich langer met hen op te houden. Er moest dus naar een ander plan worden gezocht waarbij de ministers buiten alles werden gelaten *want hij dacht de zaak in geen geval op te geven*.’[1]

Een dergelijk plan nogthans was niet zoo gemakkelijk te vormen. Een oogenblik dacht de Prins er aan zich met een adres te wenden tot de Tweede Kamer der Staten Generaal maar dit werd hem door zijne vrienden ontraden. Deze drongen er bij hem op aan liever naar 's-Gravenhage terug te keeren ‘ten einde het door persoonlijke besprekingen daarheen te leiden dat van verschillende kanten invloed werd uitgeoefend om den Koning tot een gunstig besluit te stemmen’.[2] Zij gaven hem in overweging bijv. de voorzitters der beide Kamers van de Staten Generaal, den vice-president van den Raad van State, de Ministers van Staat en misschien nog enkele andere hooge Staatsdienaren ten zijnent te vereenigen; hen tot in bijzonderheden bekend te maken met alles wat reeds door hem was gedaan om zijn vast en onherroepelijk voornemen ten uitvoer te leggen, en hunne hulp en medewerking bij verdere pogingen in te roepen. Zijne vrienden hielden zich overtuigd dat het door geheel Nederland al dadelijk een goeden indruk zou maken wanneer hij zich daar weder voor goed vestigde en zij beweerden dat hij door het doen gelden zijner aangename, innemende vormen, van zijn helder oordeel en van zijne overredingskracht bij mannen die gelegenheid hadden hem krachtig te dienen zowel bij den Koning als bij diens ministers en bij de volksvertegenwoordiging, zich de beste kansen tot slagen zou verzekeren.

Nu de Prins zelf begreep geene aanleiding, ja niet eens meer een geschikt voorwendsel te hebben, tot het onderhouden van rechtstreeksche gedachtenwisseling met de personen wier denkbeelden tot de zijne moesten worden bekeerd, scheen het ook werkelijk dat de tijd, die hij ver van

1 Brief van den Prins van Oranje aan den Hr Fransen van de Putte dd 7 Januari 1878.
2 Brief van den Hr Fransen van de Putte aan den Prins van Oranje dd 11 januari 1878.

hen doorleefde, geheel nutteloos zou voorbijgaan, maar hij wilde dit niet toegeven. Hij wist hoezeer de Koning op zijne terugkomst was gesteld; hij wist ook hoezeer door al zijne bloedverwanten daarnaar werd verlangd; hij wist dat zijne voortdurende afwezigheid door hen allen werd aangemerkt als een te kort doen aan het prestige van het Huis van Oranje, en hij beweerde op grond van een en ander dat zijne uitlandigheid het eenige afdoende middel was dat hem restte om rechtstreeks en zijdelings op den Koning te werken. Bovendien kon niet worden ontkend dat een onvoorwaardelijk terugkeeren door den Koning eenvoudig zou zijn beschouwd als het zich onderwerpen aan zijn wil en als een daad waarvoor hij den Prins nóch dank, nóch wederdienst schuldig was. Eenmaal weder te 's-Gravenhage gevestigd had hij een geheel nieuwen veldtocht moeten openen, met een volkomen gewijzigde taktiek en hij oordeelde dat de kansen van slagen daarbij niet zouden opwegen tegen die welke voorhanden waren op den weg tot dusverre door hem gevolgd. Hij bracht dan ook in herinnering pas ten vorigen jare aan de Ministers te hebben verzekerd eerst dán te zullen terug keeren als de Koning zijne toestemming gaf en hij verklaarde onveranderlijk bij dat besluit te zullen blijven.

De Prins wist bij dat alles zeer goed dat het volk van Nederland, onbekend met de beweegredenen en derhalve oordeelende naar den schijn, zijn afwezigheid scherp afkeurde en hij was daarvoor gansch niet onverschillig maar hij rekende er op - meermalen heeft hij het verklaard - dat, wanneer ook alles hem mocht tegenvallen, de geschiedenis hem ten minsten zou rechtvaardigen.

Zijne houding tegenover Koning en Ministers was thans uit den aard der zaak een geheel afwachtende geworden tot betere tijden en andere omstandigheden hem zouden vergunnen weder handelend op te treden. Te vergeefs echter hebben die tijden en omstandigheden zich laten wachten terwijl er inmiddels veel gebeurde wat hem schokken, en verdrieten en nog minder tot terugkeeren naar Nederland gezind maken moest. In de eerste plaats moet hier worden gewezen op het huwelijk van 's Prinsen oom, den 58-jarigen Prins Hendrik. Zeker is het dat de roerselen van 's menschen hart vaak ondoorgrondelijk zijn, maar als een kinderloos, bedaagd en bedaard man, die stil was en eenzelvig, die nimmer getoond

had zich door het vrouwelijk geslacht bijzonder aangetrokken te gevoelen; die zich reeds sedert tal van jaren in den staat van Weduwnaar had geschikt, en die zeer was gehecht aan het voortbestaan van het geslacht waartoe hij behoorde, als zulk een man - in oogenblikken waarin hij dat geslacht met uitsterving kon bedreigd wanen - plotseling over ging tot een tweede huwelijk met een nog zeer jeugdige vrouw dan behoefde men waarlijk in deze niet ver naar die roerselen te zoeken. Het was niet wel mogelijk dat de Prins van Oranje het aangaan van dit huwelijk anders opvatte dan als een poging om een door hem te sluiten echtverbindtenis overbodig te maken. Maar hierbij bleef het niet; het voorbeeld van Prins Hendrik werd weldra door den Koning gevolgd en de Prins die zich met zijn broer Alexander had mogen vleijen dat hun reeds 62 jarige vader de plaats hunner onvergetelijke moeder onvervuld zou hebben gelaten, werd nu bovendien in zijn gevoel van kinderliefde diep gewond. Zijn helder verstand was zelfs in de eerste dagen na het ontvangen der tijding zóódanig beneveld door zijne smart en door zijne verontwaardiging dat hij zich het aannemen, door de Staten Generaal niet kon voorstellen van het wetsontwerp ook voor dit huwelijk door de Grondwet gevorderd.[1] Later zag hij zeer goed in dat ieder huwelijk door den Koning met goedvinden der Staten Generaal gesloten, het land en de dynastie ten minsten zou behoeden voor gevaren als waaraan zij, ten vorigen jare, door de voorgenomen echtverbindtenis met M.lle Ambre hadden blootgestaan. Hij begreep dus ook de met zeer weinig sympathie verleende goedkeuring van het wetsontwerp; hij morde niet langer, hij berustte als onderdaan, maar als zoon deed hij dit niet. Nadat hij reeds het telegram van kennis geving, hem door den Koning uit Arolsen gezonden, even volkomen onbeantwoord had gelaten als zijn vader dit zijne jongste dringende brieven had gedaan, liet hij op den dag van 's Konings huwelijk - 7 Januari 1879 - te 's-Gravenhage zijn paleis sluiten als bij een sterfgeval. Zijne vrienden hebben deze daad zeer betreurd en hem hunne afkeuring er van niet onthouden.[2]

1 Brief van den Prins van Oranje aan den Hr Fransen van de Putte dd 1 October 1878.
2 Brief van den Hr Fransen van de Putte aan den Prins van Oranje dd 19 Januari 1879. Zie Bijlage.

Na het voltrekken der beide genoemde huwelijken moest de Prins minder dan ooit gezind zijn naar 's-Gravenhage en in den Kring zijner bloedverwanten terug te keeren; die huwelijken hadden, zoo als reeds werd aangemerkt in zijne oogen ook de beteekenis van hem overbodig te willen maken bij het zorgen voor de bestendiging der troonsopvolging, en hierin was en bleef hij volkomen ongezind zich te schikken.

Hij had den 30 jarigen ouderdom reeds overschreden en kon derhalve evengoed als ieder ander Nederlander een huwelijk aangaan zoodra hij dat goedvond. De kinderen in een zoodanigen echt te verwekken zouden gewis niet gerechtigd zijn geweest tot het beklimmen van den troon der Nederlanden, en hij zou ook de verhooging van inkomsten hebben moeten derven die hij ingevolge de laatste zinsnede van art. 33 der Grondwet had kunnen bekomen, maar over het laatste stapte hij heen met de hem eigene onverschilligheid voor geldzaken, en wat het eerste betrof, vertrouwde hij er ten volle op dat hij, eenmaal zelf op dien troon gezeteld, zonder moeite nog altijd van de Staten Generaal de toestemming zou erlangen die men thans weigerde voor hem te vragen. Dit zijn vertrouwen grondde zich op de groote liefde die hij wist dat het Nederlandsche volk aan het Huis van Oranje toedraagt en op zijne innige en vaste overtuiging dat men intusschen in zijne gemalin een vrouw zou hebben leeren kennen die alleszins waardig was moeder te zijn van Nederlandsche troonopvolgers.

Maar toen hij dezen weg wilde inslaan stiet hij andermaal op moeielijkheden. De ouders der aanstaande echtgenote waren wel genegen in een huwelijk te bewilligen door hunne dochter met den Prins van Oranje naar de voorschriften der Grondwet aan te gaan, maar zij waren niet te bewegen hunne toestemming te geven zoolang de Koning de zijne weigerde. Na lang te vergeefs gepoogd te hebben door overreding te slagen was de Prins bereid het laatste middel te doen aanwenden wat nog overbleef, namelijk het aanbieden eener acte van eerbied. Veel moeite kostte het hem om haar met wie hij zijn lot wilde deelen tot zijne zienswijze over te halen. Toen zij eindelijk had toegegeven en toen - in Mei 1879 - het voornemen zou worden ten uitvoer gelegd, werd op hare dringende bede, wegens den zorgelijken gezondheidstoestand harer moeder weder tot uitstel besloten.

Slechts weinige dagen later - op den 11en Juni 1879 - werd de Prins van Oranje, na een korte maar hevige ziekte, uit het leven gerukt.

Kort voor zijn overlijden was door de dagbladen, als een gegrond bericht, de valsche tijding verspreid, dat hij een huwelijk zou aangaan met een Duitsche Prinses. Nog op zijn sterfbed liet hij aan een zijner vrienden[1] met trots en welbehagen den brief lezen, door hem over dit onderwerp van de Jonkvrouwe v. St. ontvangen. Haar verheven inborst kwam in dit schrijven op de schoonste wijze aan den dag. Mocht Het bericht waarheid bevatten - gaf zij te kennen - en mocht hij inderdaad meenen dit offer te moeten brengen aan het belang van den Staat dan zou zij, niet minder dan hij, gereed worden bevonden haar persoonlijk geluk ondergeschikt te maken aan dat van het Vaderland. Met weemoed, maar uit overtuiging dat plicht haar gebood alzoo te handelen, ontsloeg zij hem van het aan haar verpande woord en gaf zij hem zijn volle vrijheid terug.

Met dezen brief onder het bereik zijner hand, blies hij den laatsten adem uit.

[15 april 1891]

Het vorenstaande verhaal werd samengesteld voor den 23en April 1883 toen de Gen. Weitzel opnieuw de portefeuille van Oorlog aanvaardde. Door zijne ambtgenoten uit hun midden gekozen tot tijdelijk secretaris van den Raad van Ministers, werd hij daardoor in de gelegenheid gesteld den reeds volbrachten arbeid te toetsen aan de gegevens voorhanden in het archief van den Raad. Onjuistheden werden door hem niet gevonden maar wel eenige onvolledigheden die hij in zijn exemplaar aanvulde. Maar ook de Hr Fransen van de Putte is in het bezit van een exemplaar en hierin werd tot heden niets aangevuld of verbeterd, niettegenstaande de Gen. Weitzel zich daartoe meermalen bereid heeft verklaard.

Weitzel
15 April 1891.

1 De Heer Fransen van de Putte.

Brieven van Fransen van de Putte aan de prins, resp. van 28 november 1877 en 19 januari 1879.

Uwe K.H. heeft mij te dikwijls en te veel blijken van vertrouwen geschonken; de herinnering aan de onbegrensde liefde die de Koningin U.K.H. toedroeg is bij mij te levendig; mijne persoonlijke gehechtheid aan U.K.H. te groot dan dat ik U mijne geheele gedachte niet terstond en openhartig zou openbaren.

Het verschijnen van U.K.H. aan het ziekbed der Koningin; de indruk die Uwe persoonlijkheid bij allen met wie U.K.H. in aanraking kwam maakte, deden in korten tijd U vele harten herwinnen, en hoe kon het anders dan dat onder de gebeurtenissen van Julij en Augustus[1], die zoo'n diep treurigen indruk maakten, vele zoo niet aller oogen en harten zich naar U wendden. Is het schrijven van Prins Frederik aan den Koning daar niet het meest afdoende bewijs voor?

Doch ik mag het U niet verzwijgen, het op nieuw onafgebroken verblijf van U.K.H. te Parijs; Uwe levenswijze en de publieke plaatsen waar U zich vertoont, wekken hier, in verband met Uwe hier niet onbekende plannen, bevreemding. Men kan zich niet begrijpen hoe daarmede overeen te brengen is een ernstig voornemen tot een huwelijk.

De publieke plaatsen in Parijs worden door de vreemdelingen, ook door de Hollanders veel bezocht en ofschoon U.K.H. die individus niet kent, zij kennen U.K.H. en verzwijgen, in Holland teruggekomen, niet U.K.H. daar gezien te hebben.

Zoo ik mij een advies mag veroorlooven, keer, zij het tijdelijk naar den Haag terug, dat zal ook aan twijfelaars, geloof aan den ernst van Uw voornemen geven. Uwe persoonlijkheid is van dien aard dat U.K.H., de ministers ontvangende en met hen sprekende grooten invloed kunt uitoefenen. De terugkeer in het Vaderland van den Prins van Oranje - zij het tijdelijk - zal alom een gunstigen indruk maken, ook bij de Kamers wier medewerking later noodig is.

U.K.H. vergeve mij mijne vrijmoedigheid, maar ik zou meenen U.K.H. slecht te dienen wanneer ik hem de waarheid onthield.

Ik heb de Eer enz.

(get.) Fransen van de Putte.

1 Het voorgenomen huwelijk van den Koning met M.lle Ambre.

Koninklijke Hoogheid!

Het plotseling afsterven van Prins Hendrik heeft hier te lande groote sensatie en algemeene deelneming gewekt.

De welwillendheid die U.K.H. mij zoo herhaaldelijk heeft betoond doet mij de vrijheid nemen aan U.K.H. den wensch van velen hier te lande kenbaar te maken, dat U.K.H. moge goed vinden de begrafenis van Prins Hendrik bij te wonen.

Ik geef U.K.H. de plechtige verzekering dat het algemeen een goeden indruk maken zal, en die is zeer gewenscht want ik mag het U.K.H. niet verzwijgen dat men hier algemeen betreurd heeft, het sluiten van het Paleis van U.K.H. op den trouwdag van Z.M. de Koning. Natuurlijk was dit in meerdere mate het geval bij de onmiddellijke omgeving van Z.M. en bij hen die met den nieuwen toestand in meerdere of mindere mate zijn ingenomen, maar ook de vele trouwe vrienden van H.M. Koningin Sophia hebben met leedwezen deze manifestatie van U.K.H. gezien.

Bij het volk en bij de burgerij maakte deze opvallende handeling een ongunstigen indruk en zelfs zij die zich het gestrengste van blijken van ingenomenheid met het huwelijk onthielden, konden niet anders dan het gebeurde diep betreuren.

Hoe het ook zij, de algemeene indruk was zeer ongunstig, maar zij is weg te nemen door het bijwonen der begrafenis door U.K.H. Ik ben met veel anderen hiervan zóó overtuigd, dat ik zou menen U.K.H. slecht te dienen wanneer ik geene poging deed om Haar daartoe te bewegen.

U.K.H. gelieve wat Zij ook moge besluiten de verzekering aan te nemen dat belangstelling voor en aanhankelijk aan U.K.H. uitsluitend de beweegredenen zijn van dit schrijven.

Ik heb de Eer enz.

(get.) Fransen van de Putte.

Bovenstaanden brief had niet het gewenschte gevolg maar de Prins verzekerde aan den Schr. later dat hij te weeg had gebracht het intrekken der reeds gegeven bevelen om op den dag van 's Konings intocht te 's-Gravenhage met zijne jeugdige gemalin, dezelfde manifestatie te doen plaats hebben.

De gesprekken met prins Alexander (kroonprins en dus prins van Oranje na de dood van zijn broer in 1879) zijn door Weitzel apart opgenomen in Weitzel 14, maar door mij chronologisch ingelast in het dagboek over de jaren 1883-1888 (Weitzel 17), dat het grootste deel van dit hoofdstuk vult. De prins was ziekelijk en leefde zeer teruggetrokken. Kans op een huwelijk bestond niet, gezien zijn verklaarde schuwheid jegens vrouwen. In 1879 baarde hij groot opzien doordat hij met een ingezonden stuk en twee brochures, waarin hij zich deed kennen als een intelligent en geestig man, ging deelnemen aan een perspolemiek over zijn eigen positie en die van zijn overleden broer. Hij overleed in 1884, 33 jaar oud.
30 maart 1883: Heemskerk vormde zijn derde kabinet uit gematigde conservatieven en liberalen die, als Weitzel, geen uitgesproken groeps- of partijbinding hadden en ook geen lid van de Kamer waren. Eerder waren de pogingen van twee liberale formateurs, Van Rees en Gleichman, mislukt.
26 november 1883: Het tincontract met de Billiton Mij. was door gouverneur-generaal 's Jacob eigenmachtig verlengd.
2 januari 1884: De benoeming van de liberaal Van Rees tot G.G. en van J.P. Sprenger van Eijk tot minister van Koloniën, nadat zij beiden hadden ingestemd met Weitzels nieuwe Atjeh-politiek, wekte in Nederland veel verzet. Van Rees was een vriend van Weitzel, Sprenger van Eijk op zijn beurt een vriend van Van Rees. De term 'vriendjespolitiek' viel niet ten onrechte. Wellicht moet de tegenstand van de koning ook in dit licht worden bezien.
8 januari 1884: De Nisero was een Brits vrachtschip dat in november 1883 op de kust van het Atjehse staatje Teunom was gelopen. De bemanning werd ontvoerd en voor losgeld in het binnenland vastgehouden. Het werd een zeer ernstig diplomatiek conflict met Engeland toen bleek dat Nederland hier niets tegen kon doen. De gevangenhouding van de Britse bemanning duurde haast een jaar. Tenslotte moest Nederland onder Engelse druk de gijzelaars loskopen voor honderdduizend gulden. Dit was een der aanleidingen (door Weitzel niet genoemd) tot het besluit de Nederlandse stelling in Atjeh drastisch in te krimpen.

Hoofdstuk 7

OPNIEUW MINISTER. GESPREKKEN MET PRINS ALEXANDER. KOLONIËN AD INTERIM. ATJEH KAN ZO NIET DOORGAAN. MAJESTEIT WIL VAN REES NIET BEËDIGEN. VERZOENING MET BELGIË: EEN LUIM DES KONINGS. EMMA REGENTES? VREES VOOR DEMONSTRATIES, DIE ELLENDIGE SOCIALISTEN!

1883 *30 Maart*.

In den namiddag van dezen dag, omstreeks 3 uur, ontving ik een bezoek van Mr Heemskerk; hij deelde mij het navolgende mede.

Op den 4e Maart en dus zeer kort na het ontstaan van de ministeriëele crisis, was hij bij den Koning ontboden geworden; Z.M. wilde dat hij zich zou belasten met het samenstellen van een nieuw kabinet; hij had terstond aan den Koning gezegd, dat Z.M. zich in deze niet tot den rechten persoon wendde; dat naar zijn oordeel de crisis moest worden opgelost door hen die haar hadden veroorzaakt, en dat de Koning derhalve een der hoofden van de oppositie in de Tweede Kamer met de taak diende te belasten. De Koning had niettemin volgehouden en hij had gezwicht. Gedurende een geheele week, van Zondag tot Zondag, had hij daarop vergeefsche pogingen gedaan, maar eindelijk had hij zich verplicht gezien den Koning te berichten dat hij geen kans zag tot slagen. Z.M. had daarop den Hr Van Rees, president der Tweede Kamer, ontboden en aan deze de opdracht gedaan. Ook de Hr van Rees had, gedurende een gansche week, ijdele pogingen in het werk gesteld en had zich evenzeer genoopt gezien de taak neder te leggen. Daarop was een opdracht aan den Hr Gleichman die, alweder na een week aan den Koning rapporteerde dat het hem onmogelijk was aan Z.M.S verlangen te voldoen.

Na al deze ijdele pogingen had de Koning beproefd het bestaande Kabinet te bewegen om voorlopig, en bijv. tot na de periodieke verkiezingen, aan het bewind te blijven. De HH ministers waren echter blijven volharden bij hun verzoek om ontslag, zowel gezamenlijk als ieder voor zich zelven. Intusschen had de crisis reeds geduurd sedert den 26e Februari, er moest een einde aan komen en de Koning had zich op den 29e Maart op-

nieuw tot Heemskerk gewend. Bij deze staat van zaken had hij gemeend niet te mogen weigeren en nogmaals te moeten beproeven wat hij in 's lands belang zou vermogen. Het was gebleken dat de hoofden der partijen die geraadpleegd waren geworden, niet hadden kunnen slagen; alleen de partij of liever de fractie Kappeijne van de Coppello had nog kunnen worden gehoord, maar Kappeijne zelf had op den 27e Maart, en dus pas twee dagen geleden te Amsterdam, bij een verkiezing voor de Tweede Kamer, zulk een geduchte politieke nederlaag geleden dat aan hem niet meer kon worden gedacht. Mr Heemskerk wilde nu beproeven een Kabinet te vormen van mannen die geen leden waren van de Tweede Kamer.

Hij bood mij de portefeuille van Oorlog aan; ik was door dat aanbod zeer verrast, ik werd er door overvallen.

Na een langdurig onderhoud waarin hij op een onmiddellijke beslissing aandrong, eindigde ik met niet neen te zeggen en met de belofte hem den volgenden morgen mijn antwoord te zullen komen brengen. Vooreerst behoefde dat antwoord slechts te bestaan in de toezegging te zullen komen deelnemen aan een Conferentie die zou worden gehouden zoodra hij voor iedere portefeuille even ver zou zijn als hij dan met mij zou wezen. In die Conferentie zou dan het algemeene programma van het Kabinet en zooveel noodig het speciale programma van iederen minister worden besproken. Een ieder behield zijne vrijheid tot aan den afloop dier Conferentie.

Het belang van den lande vorderde zonder twijfel meer dan ooit dat de crisis verder niet onmatig lang werd gerekt. Heemskerk deed een beroep op mijne vaderlandsliefde op mijne bekwaamheden en wat niet al.

De toestand was moeilijk; de omstandigheden waarin het Kabinet zou moeten optreden waren zeer précair; geene vooraf te berekenen meerderheid in de Tweede Kamer; de Juni verkiezingen in het verschiet; een niet te ontwijken en hoogstnoodige Grondwetsherziening, en een ongunstigen toestand der financiën. Aangaande den duur van het nieuwe kabinet kan weinig worden voorspeld en dit maakte de zaak van den samensteller nog moeilijker; bekwame mannen die een schoone positie hadden, konden die niet prijs geven om misschien gedurende enkele maanden minister te zijn.

Na alles met mij zelven te hebben overwogen kwam ik tot het besluit dat ik aan de zaak niets behoefde ten offer te brengen dan mijne rust en mijn gemak. Ik meende dus mij niet te mogen onttrekken.*

1 Mei.

Opening der tentoonstelling te Amsterdam. De Koning en de Koningin zijn tegenwoordig benevens al de ministers.

De feestredenaar Cordes verzoekt den Koning aan het slot zijner rede de tentoonstelling geopend te willen verklaren. Z.M. antwoordt hem niet, spreekt geen enkel woord; biedt den arm aan de Koningin en begint de wandeling door de zalen. Hij bijt later aan den Minister van Koloniën in het oor: 'Mauvais discours, c'est pour cela que je n'ai pas repondu.'

Hij is niet ingenomen met de zaak. De Hr Agostini, commissaris-generaal, is gehuwd met de dochter van Madame Charotto, in der tijd voorname modiste te 's-Gravenhage en deze was de persoon die hem aan M.lle Ambre hielp. Onaangename herinneringen derhalve. Om Agostini en zijne vrouw niet te ontmoeten ontwijkt hij de vreemdelingen die bij de zaak betrokken zijn en wil hij zelfs het woord 'internationale tentoonstelling' niet hooren. De feestredenaar Cordes had naar zijn zin blijkbaar te veel nadruk gelegd op dat 'internationale' van de grootsche en welgeslaagde onderneming.*

20 Mei.

Heden gedejeuneerd bij den Prins van Oranje [*Alexander*]. Deze dag verschafte mij groote verrassingen; ik vond den Prins geheel anders dan ik hem mij had voorgesteld, na alles wat ik omtrent hem, in den laatsten tijd had vernomen. Ik was zijn eenige tafelgenoot; hij hield mij van 11 tot 2¾ uur en ik bracht den tijd alleraangenaamst met hem door. Hij is een zeer ontwikkeld en zeer onderhoudend man die over velerlei zaken met kennis en oordeel spreekt en die met bescheidenheid luistert of met scherpzinnigheid inlichtingen vraagt als er onderwerpen ter sprake komen die hij niet voldoende machtig is. Men kan met hem redeneren, hij duldt tegenspraak zelfs al wordt die tot het uiterste volgehouden; hij schijnt voor overtuiging vatbaar te zijn, al geven zijne handelingen daarvan niet altijd de blijken. Het schijnt hem aan de geestkracht te ontbreken om zich zelf te dwingen; tegenover anderen, niet het minst tegenover den Koning, is hij volhoudend genoeg. Hij zeide mij in de loop van het gesprek dat hij niet veel op had met militaire zaken en zich dan ook volstrekt niet aangetrokken gevoelde om er zich mede te bemoeien. Ik deed hem daarop lachende de vraag wie dan het leger moest kommandeeren als wij in een oorlog mochten worden verwikkeld. Zijn antwoord was: 'Als iemand mij

in ernst aldus toesprak zou ik hem vragen of hij mij voor den gek hield. Het is genoeg bekend dat mijn aanleg, mijne neigingen en ook de staat mijner gezondheid in strijd zijn met dergelijke aan mij te stellen eischen. In vertrouwen moet ik hier bijvoegen dat als ik mij ook al ernstig met militaire zaken wilde bezighouden, ik er in verhinderd zou worden doordien mijne inzichten ten deze hemelsbreed verschillen met die des Konings, Ik begrijp de hooge waarde niet van sjerpen, kolbakken en wat dies meer zij, en zou dus spoedig in botsing en in groote onaangenaamheden komen met Z.M.

Ik heb wel is waar een militairen rang; dit behoort er nu eenmaal toe wanneer men Prins is, en men kan toch - de wereld is niet anders - niet altijd in zwarten rok en met een witten das in het publiek verschijnen, maar hierbij wensch ik het te laten.'

Hierop antwoordde ik: 'De Prins van Oranje zal mij toch wel niet willen doen gelooven dat hij eenig wezenlijk verband ziet tusschen al de door hem genoemde nietigheden en grondige krijgskundige studiën. Hij weet zeer goed dat men zich met dergelijke studiën op alleszins bevredigende wijze kan inlaten zelfs zonder noodig te hebben in persoonlijke aanraking te komen met troepen en hunne sjerpen of pluimen. Ik behoef er den Prins niet aan te herinneren dat het bij een leger-aanvoerder in de eerste plaats te doen moet zijn om de leiding in het groot, om de strategische leiding en minder om de toepassing van juiste tactische begrippen in het gevecht; dit is de taak zijner onderbevelhebbers. En dit eerste nu leert men in onze eeuw niet anders dan door grondige studie.

En nu doe ik in goeden en in hoogen ernst de vraag wie zal in geval van Oorlog ons leger kommandeeren als het niet is de Prins van Oranje?

De Koning in geen geval. De persoonlijke eigenaardigheden van Z.M. verzetten zich daartegen op de meest afdoende wijze. De meer dan 50-jarige vrede die het land mocht beleven heeft ten gevolge gehad dat wij wel eenige kundige Generaals bezitten maar dat er onder hen geen enkele meer is die met den oorlog en het oorlog-voeren door eigen ervaring bekend is. Onder hen is er geen in wien door het leger en door het volk zóóveel vertrouwen wordt gesteld dat hij als van zelf de aangewezen man is om den Koning te vervangen. Nu is het bezitten van het vertrouwen der natie en van haar Krijgsmacht een voornamen, misschien een alles afdoen-

den factor om te slagen bij het leiden der landsdefensie, en dit vertrouwen wordt in Nederland door een Prins van Oranje nog altijd genoten. Een Prins van Oranje is in Nederland nog altijd een geboren krijgsman, een geboren legerhoofd en het zou in Nederland een groote teleurstelling verwekken en een noodlottigen indruk maken als er een Prins van Oranje aanwezig was en deze plaatste zich in de ure des gevaars niet aan het hoofd der verdediging. Maar door dit wél te doen, na ernstige voorbereiding, met geestkracht en met algeheele toewijding zou hij zelfs een ervaren generaal, wanneer een zoodanige beschikbaar ware, kunnen vervangen. Door na te laten wat zijne voorzaten, met den besten uitslag steeds hadden gedaan zou hij een toestand kunnen scheppen waarvan de gevolgen niet zouden zijn te overzien.'

Veel had hij hier niet tegen in te brengen, hij merkte nogthans aan 'dat het volk mooi praten had door te beweren dat een Prins van Oranje een geboren legeraanvoerder was, maar...' en hierop zag hij mij veelbeteekenend in de oogen.

Ik hernam: 'Als een Prins van Oranje de taak hem in Nederland door de geschiedenis opgelegd, weifelend en zonder zelfvertrouwen aanvaardde, zou hij zeker veel kans hebben het bewijs te leveren dat de natie ongelijk had; met geestkracht optreden is een eerste vereischte.' Ik wees hem op het voorbeeld van den in 1865 en vooral 1870 reeds hoogbejaarden Koning Wilhelm van Pruisen. Deze werd door een kundige omgeving gesteund; alleen of met een omgeving van parade-generaals zou hij gewis niet zijn geslaagd; maar evenmin zou de in 1865 nog bijna onbekende von Moltke geslaagd zijn zonder de tegenwoordigheid van den Koning. Ook den Prins van Oranje zou men in Nederland omringen door het beste wat men had kunnen vormen, na jaren lang daaraan te hebben gearbeid met zeer zeker uitstekend goed gekozen middelen.

Na eenig nadenken zei hij: 'Ik zou dan ten minste mijne omgeving willen kiezen.' Mijn antwoord was: 'Daar zou natuurlijk geen bezwaar tegen zijn want U.K.H. zou, in verband met bestaande wetten en op goede gronden rustende militaire gebruiken steeds trachten uitstekende mannen te vinden.'

De prins begon nu personen te noemen en te beoordeelen; dit bracht ons langzamerhand van het hoofdonderwerp af, maar gaf mij gelegenheid

mij te verwonderen over dezen kluizenaar die zoo goed wist wat er in den lande omging en wat de juiste waarde was van een aantal militairen van hoogen rang wier namen in onze dagen nog al eens worden genoemd. Die namen zal ik hier niet vermelden, maar ik kan den persoon niet met stilzwijgen voorbij gaan dien hij zich tot Chef van zijnen Staf zou willen kiezen zoolang diens leeftijd geen beletsel zou zijn geworden. Het was de Luitenant-Generaal J. van Swieten.

Ik verliet den Prins met aangename indrukken want het vertrouwen was bij mij beginnen te rijzen dat ons gesprek een gunstigen invloed op hem zou hebben gehad.*

31 Augustus.

In de laatste helft dezer maand had ik een lastige briefwisseling te voeren met den Koning over te houden najaarsoefeningen op groote schaal.

De 25e dezer maand was de dag waarop de troepen bestemd om aan die oefeningen deel te nemen, hunne garnizoenen zouden verlaten maar op den 19en te voren ontving ik een kabinetsschrijven waarin de Koning mij liet bevelen de voorgenomen groote manoeuvres eerst te doen aanvangen op den 26en Augustus. Dit schrijven werd reeds den anderen dag gevolgd door een brief waarin mij werd medegedeeld ‘dat Z.M. verlangt te weten wie den dag van 25 Augustus 1883, den verjaardag van den Prins van Oranje, heeft uitgekozen als dag van aanvang der groote manoeuvres in Noordbrabant.

Behalve voor het geval dat voor het kiezen van dien dag zeer overwegende en alles afdoende redenen mochten hebben bestaan, zou de Koning zulks beschouwen als een aanranding van den eerbied die het leger verschuldigd is aan het Regeerend Stamhuis.

Ten einde zoo iets voor het vervolg te voorkomen verlangt Z.M. een ontwerp besluit ter bekrachtiging te ontvangen, waarbij verboden wordt eenige manoeuvres uit te voeren op de geboortedagen van de Leden van het Koninklijk Huis, en waarbij tevens wordt bepaald dat alsdan de groote parades zullen worden gehouden, waar ook, in groot tenue.’

De Koning was dus in zijn hoogheidsgevoel, in zijn ‘Sentiment personnel excessif’ gekwetst doordien men den verjaardag van een der leden van zijn Huis had durven te beschouwen als een dag die met alle andere gelijk

stond. Hierin vergiste Z.M. zich echter volkomen want de groote parade van den 25e zou des namiddags in de kantonnementen waar de troepen zich alsdan zouden bevinden worden gehouden, en voor die van den 31e, geboortedag van prinses Wilhelmina, was reeds opzettelijk een rustdag verordend.*

De Koning verlangde dus ten stelligste dat er op den 25en Augustus geene troepen beweging zou plaats grijpen, aan dat verlangen kon onmogelijk worden voldaan op de wijze door hem bevolen, dit kon enkel en alleen door de voorgenomen manoeuvres geheel en al af te zeggen en schadeloosstelling uit te keeren aan hen die op grond van gesloten overeenkomsten daarop aanspraak hadden. Ik ben zeker dat het voorstel daartoe, door Z.M., ten einde zulk een gewichtig belang te redden als waarom het hier naar zijn oordeel te doen was, onmiddellijk zou zijn ingewilligd. Ik deed het, gelijk van zelve spreekt, niet, maar zette op denzelfden dag in een beknopt schrijven nogmaals al de redenen uit een die het mij, zoo als ik ronduit en stellig verklaarde, onmogelijk maakten aan zijn verlangen te voldoen. De zaak bleef haar loop volgen zooals van den aanvang af was bepaald geworden en de manoeuvres begonnen op den 25en Augustus.

Ik verwachtte een krasse ontevredenheids betuiging maar... de Koning zweeg en schikte zich in het geval. Zoo als altijd wanneer men slechts tijd en gelegenheid heeft om vol te houden, en dan ook krachtig volhoudt, eindigde hij, niet met zich overtuigd te toonen, maar met zich te onderwerpen, doch met wrok in het hart zoo als ik later onder vond.*

22 November.

De Indische begrooting is door de Tweede Kamer verworpen; de kundige maar koppige minister van Koloniën van Bloemen Waanders neemt zijn ontslag. De Hr Waanders was niet alleen koppig maar ook inconsequent. De begrooting was buitensporig hoog vooral daar zij voorgedragen werd door een minister die zich met zijne ambtgenoten bij hun gezamenlijk optreden ten doel had gesteld evenwicht te brengen in de financiën zoowel hier als in Indië. Die minister erkende dat volmondig maar hij had die begrooting, gelijk ze daar lag, uit Indië ontvangen en het had hem aan tijd ontbroken om met de Gouverneuer-Generaal in overleg te treden over verminderingen. In den ministerraad was de zaak, naar aan-

leiding der schriftelijke gedachtenwisseling met de Kamer over het onderwerp, herhaaldelijk ter sprake gekomen. Vooral de ministers van Waterstaat enz. en van Oorlog hadden hem gewezen op gansch niet onbelangrijke voorgenomen uitgaven voor publieke werken en ten behoeve van militaire aangelegenheden, uitgaven die zij zonder twijfel nuttig zouden achten maar die daarom nog in geenen deele noodzakelijk en nog minder urgent waren, maar hij wilde van geene verminderingen hooren zonder ruggespraak te hebben gehouden met de Indische regeering.

Ook in de Kamer erkende hij dat zijne begrooting te hoog was en beweerde hij dat hij haar, zoo maar niet terstond, kon verminderen. Hij beloofde echter ten stelligste de toegestane sommen niet in haar geheel te zullen gebruiken, men kon op bezuinigingen rekenen maar daartoe was overleg met Indië noodig. Hij voegde er echter bij: als ge de begrooting verwerpt dan keurt ge mijn beleid af en zal ik moeten aftreden!

26 November.

Gisteren ben ik benoemd geworden tot Minister van Koloniën ad intérim. Deze benoeming legt mij een zware taak op.

De Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië, de Hr 's Jacob, is in de Tweede Kamer sterk gegispt geworden o.a. naar aanleiding van zijne houding bij het sluiten van het door die Kamer afgekeurde Biliton-Contract. Die afkeuring had reeds ten gevolge gehad het aftreden van Mr de Brauw, minister van Koloniën in het vorige Kabinet. In de Kamer heerschte onmiskenbaar een vijandige stemming jegens den Hr 's Jacob en de minister van Bloemen Waanders had hem niet afdoende kunnen verdedigen. Over dat onderwerp had reeds een gedachtenwisseling tusschen hen plaats gehad, waarop later zal worden terug gekomen.

Ook in de zaken van Atjeh moet een anderen weg worden ingeslagen dan die tot dusverre is gevolgd. Onze troepen in dat gewest liggen over een groote uitgestrektheid gronds verspreid en nóch van een militair, nóch van een politiek standpunt zijn de regelen te ontdekken waarom ze zóó en niet anders zijn opgesteld. Zij staan daar waar de jongste offensieve of liever agressieve krijgsverrichtingen hen hebben gebracht en na het staken van den agressieven oorlog heeft men blijkbaar geschroomd eenmaal bezette punten weder te ontruimen uit vrees dat zulke handelingen den moed en de volharding des vijands zouden stijven. Intusschen eischt een dergelijke ver-

snippering van krachten, gevoegd bij de verliezen waaraan zij ons blootstelt, een zóó sterke bezetting dat deze, ook lettende op hetgeen in Indië elders noodig is of plotseling noodig kan worden, moeilijk langer door het kleine Nederland kan worden geleverd. Dit komt nog duidelijker uit wanneer men in aanmerking neemt dat onze troepen in weerwil hunner verspreide opstelling niet verder meester zijn van het land, dan ter plaatse waar zij zich bevinden en waar zij zich hebben verschanscht. De gemeenschap met de naastbij gelegen posten; de aanvoer van levens- en verplegings-middelen; die van krijgsbehoeften en andere benoodigdheden moet steeds geschieden onder sterke bedekkingen en schier iedere dag bekomen wij bij de convooijerende troepen dooden en gewonden tengevolge der aanvallen waaraan zij blootstaan van een veelal onzichtbaren vijand.

Die toestand kan niet zoo blijven voortduren.

Volgens de, in publieke geschriften en in publiek gemaakte adressen aan den Koning, openbaar gemaakte meening, van zelfs hooggeplaatste maar tevens zeer eenzijdige oud-militairen, moet er een einde aan worden gemaakt door het naar Indië zenden van een hoogst aanzienlijke versterking van troepen, zoodat de agressive oorlog kan worden hervat en ten einde gebracht zoo als die op last van den Gouverneur-Generaal Lansberge door den Generaal Van der Heijden was gevoerd geworden. Maar behalve dat de uittezenden troepenmacht zóó groot zou moeten zijn dat zij door ons - die onze militie niet naar Indië mogen zenden - onmogelijk verstrekt en gedurende geruime tijd op hare sterkte gehouden zou kunnen worden, is er langs dien weg geen afdoend resultaat te bekomen zoo lang de laatste Atjeher niet zal zijn verdelgd. Op dien weg kan men niet blijven stilstaan; de ondervinding heeft het voldoende geleerd en dit in weerwil der schroomelijke verwoestingen, die, bij de laatste agressiën, in het land hebben plaats gehad. Zij hebben de Atjehers tot in hunne nieren verbitterd en in hunne harten een wrok gevestigd die bij het thans levende geslacht niet licht zal sterven. Er moet dus naar andere middelen worden omgezien en zeer zeker zal daartoe behooren Concentratie.

Ook over den toestand in Atjeh was door mijn ambtsvoorganger bij Koloniën reeds met den Gouverneur-Generaal in gedachtenwisseling getreden. De Hr Waanders had ons met de tot dusverre verkregen resultaten daarvan bekend gemaakt maar het schijnt mij toe dat de Hr 's Jacob in deze

geene eigene denkbeelden heeft; mij dunkt dat hij vooral het oor leent aan de militaire autoriteiten en deze zijn veelal eenzijdig. Zij redeneeren naar zuiver militaire begrippen en vragen niet hoe men aan de middelen zal komen om die begrippen toe te passen. Dat gaat hen niet aan, die middelen moeten hen door anderen worden verstrekt. De Gouverneur-Generaal is onlangs in persoon naar Atjeh geweest om zich ter plaatse een opinie te vormen. Zijn rapport is nog niet ontvangen; zal het ons bevredigen?

20 December.

Toen ik mijne ambtgenoten, in mijne tweeledige hoedanigheid van Minister van Oorlog en van Koloniën, had gewezen op hetgeen er noodig zou zijn om den Atjeh-oorlog door kracht van wapenen ten einde te brengen en hen, in verband daarmede, had bekend gemaakt met den omvang onzer militaire hulpbronnen van personeelen aard en met hetgeen er verwacht kon worden van pogingen om die ruimer en beter te doen vloeien, waren zij spoedig overtuigd dat er niet aan kon worden gedacht den agressieven oorlog te hervatten, al wilde men ook aannemen dat er kans ware op die wijze, in betrekkelijk korten tijd tot een bevredigende uitkomst te geraken. Er moest dus, zoo als ik hierboven reeds heb gezegd, naar andere middelen worden omgezien en er werd besloten dat Concentratie daartoe zou behooren.

Intusschen was sedert mijn optreden aan het hoofd van het Departement van Koloniën de tijd voorbij gegaan met het vruchteloos zoeken naar een nieuwen minister. Het bleek dat de tegenwoordigheid te Buitenzorg van den Hr 's Jacob voor onderscheidene der aangezochten een hinderpaal was om toetetreden. Het spreekt van zelf dat het zich vestigen in een zooveel mogelijk geconcentreerde stelling van onze troepen te Atjeh hen tot voorwaarde was gesteld, maar uit het inmiddels ontvangen rapport van den Gouverneur-Generaal over zijn bezoek te Atjeh was hen ook medegedeeld dat deze, aldaar, nog altijd niets beters wist te doen dan te blijven waar men zich bevond. Door hen bekend te maken met den aard en den omvang onzer militaire hulpbronnen hier en in Indië, gelukte het mij hen te overtuigen dat Concentratie onvermijdelijk was maar zij deinsden er voor terug zich ten deze al dadelijk in krasse oppositie te zullen bevinden met den Gouverneur-Generaal, de een reeds om het feit op zich

zelf en anderen nog bovendien dewijl zij hem vriendschap toedroegen of verplichting aan hem hadden.

Het rapport van den Gouverneur-Generaal over de Atjeh-zaken bracht mij geen stap verder. Concentratie zou goed zijn maar vooraf moest de vijand een duchtige les hebben ontvangen anders zou hij wanen dat de herhaalde nepen - waaronder zeer gevoelige - die hij ons had toegebracht ons tot terugtrekken noopten en dit, beweerde men, kon zeer gevaarlijk worden. Waarin evenwel die les zou moeten bestaan; waar en hoe hij zou moeten worden gegeven aan een vijand die voorzooveel bekend was nergens een ernstig kwetsbare plek had, werd evenmin gezegd als de middelen werden opgegeven die tot het bereiken van het doel werden noodig geacht. Flink uitgedrukte persoonlijke denkbeelden van den landvoogd werden in het stuk niet gevonden.

Er bestond bovendien nog een ander verschil van gevoelen tusschen de Regeering en den Gouverneur-Generaal namelijk over de eindregeling der zaak van het Biliton-Contract; en de zeer onwelwillende gezindheid die in de Tweede Kamer jegens hem heerschte werd er niet beter op. Dit alles te zamen genomen gaf aanleiding dat ik met goedvinden van den Raad van Ministers het navolgende telegram aan den Hr 's Jacob verzond.

'Politieke toestand[1] na Uw Geheim Kabinets schrijven van 20 Juni, 83. D niet verbeterd. Bovendien kan Regeering tot haar leedwezen zich niet vereenigen met Uw rapport over Atjeh-zaak 16 October 120, en wenscht zij het Billiton-Contract hier te behandelen. Verzoeke draad antwoord.'

21 December.

Reeds heden antwoord ontvangen op het gisteren verzonden telegram; het bestaat in een verzoek van eervol ontslag.

22 December.

Gezorgd dat de Koning nog heden kennis droeg van het verzoek om eervol ontslag door Hr 's Jacob gedaan en met hetgeen daartoe aanleiding had gegeven. Er was haast bij want zoolang de Koning nog niet

1 Dit ziet op de vijandige gezindheid in de Kamer, zie het vermeldde sub 26 November.

was ingelicht kon ik over het onderwerp niet spreken in de Tweede Kamer en ik had reden te gelooven dat ik daartoe weldra verplicht zou worden.

Nog denzelfden dag vernam ik uit zeer vertrouwbare bron dat in de Kamer een den Hr 's Jacob zeer vijandige motie zou worden voorgesteld bij het bespreken van het Xe Hoofdstuk der Staatsbegrooting. Men noemde als voorstellers de HH. Keuchenius en Wintgens. Mocht die motie nu ook al worden verworpen, de behandeling er van kon niet anders dan kwetsend zijn voor den Hr 's Jacob en het voorstellen er van moest dus worden tegengegaan. Ik deelde dan ook, in de zitting van heden aan de Kamer het verzoek om eervol ontslag van den Gouverneur-Generaal mede.

2 Januari.

Het gelijktijdig vacant zijn der hooge Staatsambten van Minister van Koloniën en van Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië maakte het mogelijk voor de vervulling dier betrekkingen mannen te kiezen wier zienswijze ten aanzien der door hen te volgen hoofdbeginselen overeenstemden met die van elkander en met die der regeering. De denkbeelden van den Hr O. van Rees, Voorzitter van de Tweede Kamer, over de beginselen van bestuur bij den tegenwoordigen stand van zaken in Indië te volgen, waren mij bekend; van den aanvang af had ik het oog op hem gevestigd gehad en zijn loopbaan was daarenboven van dien aard geweest dat hij, bij velen, gold voor den aangewezen man voor het Gouverneur-Generaalschap. Ik was van meening dat hij daartoe aan den Koning behoorde te worden voorgedragen, en ik slaagde er in die meening door mijne ambtgenooten te doen deelen. Het meeste had ik moeite met Mr. Heemskerk die steeds zoo pal had gestaan tegen over de Koloniaal liberalen waartoe van Rees behoorde. Door menig gesprek met den laatsten wist ik evenwel dat hij van oordeel was dat er voorloopig, in liberale richting, genoeg was gedaan in Indië, en ik bewees aan Mr Heemskerk dat, bij den tegenwoordigen stand van zaken aldaar, een verstandig liberaal al niet anders zou kunnen regeeren dan een verstandig Conservatief. Eindelijk gaf hij zich gewonnen.

Heden is dan ook door den Raad van Ministers aan den Koning voorgesteld het gevraagde eervol ontslag aan den Hr 's Jacob te verleenen en tot zijn opvolger te benoemen den Heer O. van Rees.

Intusschen was door ons ook aan den Koning voorgedragen en door Z.M. benoemd tot Minister van Koloniën de Heer Sprenger van Eyk, lid van den Raad van Indië te Batavia. Door den Hr van Rees was mijne aandacht op hem gevestigd geworden en door het lezen van verschillende particuliere adviezen door hem bij rapporten van den Raad van Indië overgelegd was ik bekend geraakt met zijne zienswijze aangaande een aantal voorname regeeringsbelangen in Nederlandsch-Indië. Door middel van den telegraaf hadden wij ons verder met hem verstaan.

Het spreekt van zelf dat beide genoemde titularissen het met ons vooral over de Atjeh-aangelegenheden, eens waren.

7 Januari.

Conferentie met den Koning. Ik dring aan op het nemen eener beslissing in zake der benoemingen van een Minister van Koloniën en van een Gouverneur-Generaal. De Koning vraagt mij of ik ook iets anders met hem heb te bespreken en heft op mijn ontkennend antwoord de bijeeneenkomst op.

Ik bekwam dus geen enkel woord tot bescheid.

8 Januari.

Daar het volkomen ongeraden is, van hier bevelen naar Indië te zenden over de wijze waarop dáár oorlog behoort te worden gevoerd, had men zich dan ook onthouden van stellige inmenging in de krijgszaken in Atjeh. Ik had mij vergenoegd met zoo klaar mogelijk aan te toonen dat wij niet bij machte waren andermaal, en dan met afdoenden uitslag het pad der agressie in te slaan. Sprekende én als minister van Koloniën, én als minister van Oorlog had ik, in een uitvoerig schrijven, betoogd dat aan een uitbreiding van eenige beteekenis der Indische strijdkrachten niet kon worden gedacht. De moeilijkheden met Teunom (Nisero questie) die in Indië aanvankelijk het voornemen hadden doen rijzen om te beginnen met het tijdelijk bezetten van een punt in dat rijkje, gaven mij nochtans aanleiding en gelegenheid den eersten stelligen wenk tot Concentratie te geven.

Met goed vinden van den ministerraad (5 stemmen tegen 2) verzond ik heden het onderstaand telegram:

‘Tijdelijk bezetten punt in Teunom versterkt bezwaren tegen langer behouden van posten verder dan Anagaloëng. Laat met opheffing toch niet langer worden gewacht dan noodig.’

Er was tot dusverre nog niet zoo stellig over het verlangen van het opperbestuur gesproken. Het is een altijd nuttige wenk, hoewel verwacht kan worden dat de Hr 's Jacob er geen gevolg meer aan zal geven.

9 Januari.

De Koning laat bij Kabinetsschrijven aan den R. van Ministers weten dat hij de beslissing aangaande het eervol ontslag van den Hr 's Jacob zal uitstellen tot hij diens schriftelijk verzoek zal hebben ontvangen.

14 Januari.

Conferentie met den Koning. Ik wijs op den hachelijken stand van zaken in Indië en dring aan op een beslissing maar te vergeefs.

17 Januari.

Een telegram ontvangen van den Hr 's Jacob waarin hij vraagt of er ook bedenkingen tegen bestaan dat hij op 3 Mei de terugreis aanvaardt.

18 Januari.

Mr Heemskerk had heden morgen zijne Conferentie met den Koning. Gewapend met het gisteren ontvangen telegram dringt hij weder aan op een beslissing. De Koning wordt ongeduldig en zegt op hoogen toon: ‘Je ne me laisserai pas forcer la main.’

19 Januari.

De Koning keurt goed het eervol ontslag van den Heer 's Jacob en de benoeming van den Hr van Rees. De vereischte concept-besluiten die gereed lagen worden terstond naar het Kabinet verzonden.

13 Februari.

Het rapport van de Commissie voor de herziening der Grondwet is sedert lang in 's Konings handen, maar Z.M. laat niets van zich hooren. De ministers willen het natuurlijk door den druk openbaar maken; dit schijnt den Koning weinig te bevallen en zelfs heeft het er veel van dat hij berouw heeft over de openlijk door hem gedane toezeggingen. Mr Heemskerk heeft reeds herhaaldelijk te vergeefs aangedrongen op een beslissing.

De Koning had aan Mr Alewijn, Directeur van zijn Kabinet, opgedragen hem een beknopt overzicht te geven van de belangrijkste voorgestelde veranderingen. In overleg met Mr Heemskerk werd hieraan door A. gevolg gegeven. Gisteren heeft de Koning over het onderwerp een Conferentie gehad met de HH. Heemskerk en Alewijn; er werden eenige oppervlakkigheden geuit; Z.M. had er weldra genoeg van en hief de Conferentie spoedig op. (Zij is nimmer hervat. 1889).

18 Februari.

Conferentie met den Koning. Z.M. wordt onhebbelijk hoog; zelfs voorstellen en adviezen neemt hij kwalijk. Alle initiatief schijnt van hem te moeten uitgaan, maar inderdaad gaat er weinig meer van hem uit dan onmogelijke eischen. Ik laat hier het gesprek volgen dat ik met Z.M. had.

Ik: ‘Sire, ik neem de vrijheid er aan te herinneren dat de nieuw benoemde Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië nog moet worden beëedigd...’

De Koning (mij op verbolgen toon in de rede vallende): ‘Dat spreekt van zelf dat hij moet worden beëedigd.’

Ik: ‘Maar de dag van zijn vertrek nadert; de Hr van Rees zit hier te wachten op U.M. bevelen, en...’

De Koning (op denzelfden toon): ‘Natuurlijk wacht hij op mijne bevelen, wat zou hij anders doen.’

Ik: ‘Hij gaat het land voor vele jaren, misschien voor altijd, verlaten; hij moet voor zijn vertrek noodwendig nog van hier tot het regelen zijner zaken; hij zou zich bovendien nog gaarne voor eenige dagen van hier verwijderen in het belang der taak die hem wacht; zijn eigen belang en dat van den lande maken het dus wenschelijk dat hij spoedig vrij zij in zijne bewegingen.’

De Koning: ‘Ik zal mijne orders geven zoodra ik dat goed vind.’

Toen ik het bovenstaande aan den Hr van Rees mededeelde verhaalde hij mij het navolgende.

Bij de besprekingen die in het begin van 1883 tusschen hem en den Koning plaats hadden over het samenstellen van een nieuw Kabinet liet v.R. zich - alsof het van zelf sprak - ontvallen dat hij de portefeuille van Koloniën voor zich reserveerde, maar Z.M. viel hem op ruwen toon in de rede

met de woorden: 'Dat zal van mij afhangen in welk departement ik U zal verkiezen te plaatsen!' -

23 Februari.

De Hr van Rees wordt beëedigd; ik ben er bij tegenwoordig; de Koning is zeer minzaam.

Het bevel tot de beëediging was zonder verdere aandrang, uit eigen beweging door Z.M. gegeven. Misschien heeft mijn vroegeren aandrang, die toch plichtmatig was, de zaak wel vertraagd.

De Hr Sprenger van Eijk was in den avond van den 21e hier aangekomen; den 22e vroegtijdig gaf ik daarvan kennis aan den Koning. Toen de Directeur van het Kabinet hem den brief voorlas, viel hij hem bij de periode over de beëediging van den nieuwen minister terstond in de rede met de woorden: 'Daar zal ik orde op stellen zoodra ik dat goed vind.' De Directeur vestigde er zijne aandacht op dat hij den volgenden dag én de benoemde Gouverneur-Generaal, én de benoemde minister tot hetzelfde einde tegelijk zou kunnen ontvangen, maar hij antwoordde met zekere verheffing van stem: 'Dat zal *ik* bepalen zoo als *mij* dat gelegen komt.'

26 Februari.

De Hr Sprenger van Eijk werd beëedigd en den volgenden dag gaf ik hem het departement van Koloniën over.

Ik was bij de beëediging tegenwoordig maar ontving van den Koning geen enkel woord van tevredenheid of van waardeering wegens het geheel belangloos waarnemen gedurende meer dan drie maanden eener bijzonder zware taak.*

3 Mei.

Gisteren gedineerd bij den Prins van Oranje. Hij zag er slecht uit, en geen wonder bij het leven dat door hem wordt geleid. Hij heeft, sedert hij in den vorigen zomer op de sterfdagen van zijne moeder en van zijn broeder den Koninklijken grafkelder te Delft bezocht, zijne woning niet meer verlaten, zelfs niet om in den tuin te gaan. Zelden ziet men bij hem een vensterraam open; de gordijnen zijn rondom steeds omlaag. Hij onthoudt zich dus licht, lucht en beweging. Hij voedt zich niettemin krachtig, althans toen ik bij hem dineerde at hij zoo smakelijk en zoo gezond als men dit van een man van zijn leeftijd kan verwachten. Hij drinkt weinig, ik weet niet hoeveel soorten van edele wijnen mij niet werden aangeboden;

ik kon ze allen niet eens proeven maar de Prins was nog matiger dan ik.

De prins is niet lang van gestalte, doch gezet; hij zit, zooals men zegt, goed in 't vleesch; hij heeft echter een vaal-bleeke, fletse gelaatskleur, en geeft den indruk alsof zijn vleesch alle veerkracht derft en alsof er kuilen in zouden achter blijven als men er met de vingers op drukte. Hij draagt zijn haar achterover gekamd zoo als zijn vader, maar het is dun geworden en de lange blonde lokken beginnen geïsoleerd om zijne ooren te hangen; zijn vollen rossen baard zag er wel een weinig verwaarloosd uit.

Hij was gekleed in een soort van kamerjapon die, om den hals, zeer laag was uitgesneden; ook zijne onderkleeding scheen van boven op dezelfde wijze uitgesneden te zijn, althans men zag bij de afwezigheid ook van een das, het bovenste gedeelte zijner ontbloote borst. Het dragen van eenigszins sluitende kleederen schijnt hem een lichamelijke kwelling te zijn.

Hij ontving mij, staande voor zijne plaats, aan den gedekten disch; hij had een plaid om het lijf geslagen, wat hij daaronder droeg is mij onbekend, velen beweren niet eens een pantalon. Terwijl hij met de eene hand zijn plaid vasthield, reikte hij mij over de tafel de andere toe en verzocht mij terstond te gaan zitten.

Ik moet bekennen: de arme prins zag er akelig uit, men zou zeggen een zieken struikroover.

Ik was zijn eenige gast en bracht den avond van 6½ tot 11 uur onder vier oogen met hem door. Ik kan verzekeren dat de tijd mij omvloog. Dit was de tweede keer dat ik gelegenheid had mij te overtuigen dat deze apathieke, lustelooze man een vriendelijke, opgewekte en zeer onderhoudende gastheer kan zijn. Zonderlinge verschijnselen!

De prins schijnt sedert het vorige jaar, nóg spraakzamer, nóg meer belust op discussie, ik zou haast zeggen op redetwisten te zijn geworden. Hij kan nog evengoed tegen wederlegging, men kan die volhouden tot het uiterst, men behoeft hem niets te schenken; maar zijne teruggetrokken levenswijze heeft evengoed invloed op zijnen geest als op zijn lichaam. Door zijn isolement staat hij niet alleen volkomen buiten het practische leven maar ook buiten alle aanraking met personen die hem niet sympathiek zijn, die hij althans niet zelf uitzoekt en tot zich roept.

Ik geloof dat het met zijne lectuur, waaraan hij tegenwoordig veel tijd besteedt eveneens is gesteld en dat hij bijv. slechts de dagbladen leest die

hem bijzonder aantrekken, hij krijgt daardoor eigenaardige en hem geheel eigene denkbeelden over toestanden die hij niet uit persoonlijke waarneming kent en over zaken die hij nimmer van nabij heeft bezien. Die denkbeelden komen niet in botsing met de ervaring en worden hoogst waarschijnlijk maar zelden bestreden. Ik vrees dat er bij hem zullen ontstaan wat men noemt des idées préconçues, waarmede men later moeite kan hebben. Hij huldigt in zijne uitingen de beginselen van een zeer liberaal constitutioneel vorst; hij geeft zeer duidelijk te kennen dat hij die beginselen eenmaal met naauwgezetheid denkt toe te passen; maar van politiek heeft hij geen begrip. Soms scheen hij mij naïef genoeg toe om te wanen dat de Tweede Kamer is een gezelschap van brave loyale Nederlanders bijeengekomen om met de ministers slecht en recht en zonder nevenbedoelingen 's lands zaken te bevorderen. Hij heeft geen denkbeeld van het in 's lands belang manoeuvreren met en tusschen de partijen, van het zich tevreden stellen met het mindere als het meerdere niet is te bereiken. Men gelooft soms dat hij door de beweringen der hooge politici die in onze couranten schrijven, er toe gekomen is dit alles te beschouwen enkel als kunstenarijen om zich op den ministeriëelen zetel te handhaven.

Ik bespeurde dat hij uitstekend bekend was met de oordeelvellingen en beschouwingen die dezer dagen in de oppositiepers de ronde doen; bijv. de vreemde handelingen, zoo als het heet, van Mr Heemskerk door, na met van Bloemen Waanders te hebben gedebuteerd, thans Sprenger van Eijk als Minister van Koloniën en van Rees als Gouverneur-Generaal te aanvaarden. Ik deed hem opmerken dat Heemskerk wel de formeerder was geweest en nog doorging voor den leider van het Kabinet, maar dat hij daarom niet was de Generaal die van ons ministers, even als van soldaten, lijdelijke gehoorzaamheid had te vorderen; dat Heemskerk bovendien te schrander was om zich nog steeds te willen handhaven op het standpunt der Conservatieve partij van voor 20 jaar; hij heeft intusschen veel geleerd en veel vergeten en slechts zoodoende heeft hij zich met zijne tegenwoordige ambtgenooten kunnen verstaan. Hij regeert in overleg met ons en niet door eigen initiatief; hij is niet de politieke leider van het Kabinet, maar hij is, in het parlement, de algemeene leider der politiek van het Kabinet, zooals die door de gezamenlijke ministers na rijp overleg werd vastgesteld en zooveel noodig zal worden gewijzigd.

Ik toonde hem vervolgens nog aan dat een verstandig en degelijk oud Conservatief en een dito oud liberaal, wanneer zij in onze dagen geroepen worden in Koloniale zaken handelend op te treden, geene twee wegen kunnen inslaan die belangrijk uit elkander loopen.

Zóó had ik hem op meer punten te bestrijden en ik geloof met goed gevolg. Overigens heb ik slechts één voorbeeld willen aanhalen ten bewijze dat zijn teruggetrokken leven en zijne eigenaardigheden hem eenzijdig maken en schade doen aan de ruime begrippen en inzichten die zijn helder hoofd en zijn ontwikkeld verstand hem zouden vergunnen zich te verwerven wanneer hij zich niet volkomen van het praktische leven afzonderde.

De prins lijdt zonder eenige twijfel aan droefgeestigheidswaanzin. In de vertrekken door hem bewoond heeft hij zich - ik zou haast zeggen met eenige ostentatie - omringd met allerlei voorwerpen die voor hem dierbare herinneringen zijn aan zijne moeder en aan zijn broeder. De verjaardagen van deze en vooral hunne sterfdagen zijn voor hem nog altijd dagen die de wonden van zijn hart opnieuw doen bloeden. Op de sterfdagen verzuimt hij nimmer hunne graven te bezoeken en bloemkransen op hunne lijk-kisten neder te leggen. Hij is hoogst gevoelig voor bewijzen van deelneming hem alsdan geschonken en toont dat hij die waardeert. Op den verjaardag en op den sterfdag zijner moeder ligt er in zijn paleis steeds een register gereed waarop men zich kan inschrijven. Ik heb hem die oplettendheid steeds bewezen en hij heeft er mij, door zijn adjudant van dienst, ook steeds voor laten bedanken.

Als het nochthans waar is dat lypemanie altijd in stompzinnigheid eindigt, dan is de laatste nog in geenen deele bij hem aanwezig.*

20 Mei.

De Koning is met de Koningin heden vertrokken naar België.

26 Mei.

De reis des Konings naar België is, luidens alles wat de dagbladen daarover hebben medegedeeld uitstekend afgeloopen. Z.M. heeft zich Goddank voortreffelijk gehouden.*

Ik mag niet verzuimen te constateren dat de verzoening en verbroedering met de Belgen die thans eindelijk heeft plaats gehad niets anders is geweest dan het gevolg van een luim, een spontane opvatting des Konings. De

luim was dezen keer een gelukkige en hield lang genoeg stand om resultaten te kunnen opleveren. Deze hoogst gewichtige staatkundige handeling is geheel buiten de ministers omgegaan. Overleg ten aanzien dezer zaak tusschen den Souverein en zijne Constitutioneele raadslieden heeft hoegenaamd niet plaats gehad. Die raadslieden hebben zelfs geene kennisgeving bekomen, nóch van zijn vertrek, nóch van zijne terugkomst. De wisseling van gedachten had tijdens zijn uitlandigheid plaats, alsof hij zich nog te Oranje Nassau bevond. De Directeur van het Kabinet had dienaangaande bevelen ontvangen, de ministers niet.

De verregaande kleinachting waarmede de ministers bij deze gelegenheid werden behandeld zou niet zonder protest zijn geduld wanneer de aanvaarde taak der grondwetsherziening, die ons allen na aan het harte lag ons niet had genoopt een misschien hoogernstig conflict te voorkomen. Vaderlandsliefde deed ons berusten.

30 Mei.

De Koning is heden in het belang zijner gezondheid vertrokken naar Karlsbad. Hij heeft vóór zijne afreize niemand onzer gesproken. Wij zijn dus buiten alle persoonlijke aanraking met hem gebleven sedert hij de residentie verliet tot het brengen van zijn gewoon paaschbezoek aan Amsterdam. (11 of 12 April).

3 Juni.

De Prins van Oranje *[Alexander]* is bedenkelijk ziek geworden. Dr Vinkhuijzen (zoon) die hem behandelt geeft ons daarvan kennis; hij vreest voor typhus; hij deelt ons daarenboven namens zijn vader, lijfarts des Konings, mede dat ook de gezondheidstoestand van Z.M. zeer zorgelijk is. De Koning lijdt ernstig aan graveel gecompliceerd met afscheiding van albumen in de urine. Dr Vinkhuijzen (vader) beweert dat het volstrekt noodig is de kuur te Karlsbad ten einde te brengen; geschiedt dit niet of mislukt die kuur dan acht hij het leven van Z.M. in gevaar. Hij eischt dan ook dat men den Koning niet verontrust over den toestand van zijn zoon.

Heden hadden wij ministerraad; de Staat van zaken is voor ons hoogst moeilijk. Mr Heemskerk zal een onderhoud hebben met Dr Vinkhuijzen (vader).*

Toen ik den 2e Mei j.l. bij den Prins dineerde kwam het gesprek op de voorgenomen grondwetsherziening en vroeg hij mij hoe de Koning daarover dacht. Ik antwoordde dat Z.M. er zich niet veel mede had ingelaten maar toch eenige belangstelling had getoond in het hoofdstuk over de troonsopvolging. Daarop zeide hij nog al ernstig: 'Ja, als ik eens kom te vallen, dan hebt gijl. niets dan dat kleine prinsesje en dat is nog al bedenkelijk.' Ik antwoord opgeruimd dat *ik* nog al vertrouwen had in de toekomst maar poogde toch van de gelegenheid gebruik te [maken] om zijn oordeel te vernemen over sommige eventuele pretendenten o.a. de Kroonprins van Saxen, maar dit onderwerp was hem blijkbaar niet aangenaam, hij zeide op nog al gedempten toon: 'Och! Ik heb van die troonsopvolging nooit veel studie gemaakt.' Hij ging toen over tot iets anders en viel weder in zijne opgewekte wijze van spreken.

Dit incident viel mij onwillekeurig weder in toen ik zijne ziekte vernam.*

4 Juni.

Uit het onderhoud met Dr Vinkhuijzen is aan Mr Heemskerk gebleken dat de Koning reeds kennis droeg van de ziekte des Prinsen van Oranje, maar dat men het bedenkelijke van den toestand voor hem had verzwegen. Dr Vinkhuijzen drong er op aan den Koning zooveel mogelijk alle verontrustende tijdingen te besparen.

15 Juni.

Na een reeks van zorgvolle dagen wordt de Prins van Oranje door zijne geneesheren beschouwd als buiten gevaar te zijn. Er zullen geene bulletins meer worden uitgevaardigd betrekkelijk zijne ziekte.

Aangaande den Koning verneemt men weinig of niets; de kuur te Karlsbad wordt naar het schijnt met goeden uitslag voortgezet.

22 Juni.

Gisteren namiddag werd Nederland op diep bedroevende wijze verrast door het plotseling overlijden van den Prins v. Oranje.

Des avonds ministerraad. Per telegram den Koning onze deelneming betuigd en aan Z.M. dringend verzocht te Karlsbad te blijven tot het einde der ondernomen kuur.

Beraadslaagd over regentschap en voogdij.

23 Juni.

Ministerraad. - Besloten den Koning machtiging te vragen om het noodige te verrichten tot het vaststellen der wet op het regentschap en van die op de voogdij. De gezondheidstoestand des Konings is van dien aard dat het uitstellen van hetgeen de Grondwet gebiedend voorschrijft niet zou zijn te verantwoorden.

Koningin Emma voorgedragen tot regentes; ik ben er tegen geweest; in vrouwenregeeringen is veel te voorzien, vooral wanneer de vrouw die regeeren zal niet - gelijk bijv. met Koningin Victoria het geval was en met prinses Wilhelmina het geval kan zijn - voor hare taak is opgevoed en opgeleid. Tot nog toe heeft Koningin Emma zich uitstekend gekweten als vrouw van den regeerenden Koning; zij is lieftallig en weet de harten voor zich te winnen, maar wat weet men, op goede gronden, van hare intellectueele ontwikkeling, van de vorming van haren geest, van hare bekendheid met Nederlandsche toestanden en belangen, met onze geschiedenis, met onze instellingen enz.? Van een twintig-jarig prinsesje uit een zeer, zeer klein, Duitsch Vorstenhuisje is zij, nog geene zes jaar geleden, plotseling Koningin der Nederlanden geworden. Welke school heeft zij - ook na haar huwelijk - gehad om zich toe te rusten voor de taak die zij nochthans zeer spoedig kan geroepen worden te vervullen?

Mijn ambtgenooten waren al dadelijk zóódanig overtuigd dat de Koningin regentes moest worden dat over andere kandidaten niet eens ernstig werd gesproken. Mijn kandidaat de Prins zu Wied, wiens uitstekende hoedanigheden en wiens geschiktheid door niemand werd betwist moest achter staan bij de Koningin tevens moeder der vermoedelijke troonsopvolgster.

Het voorstel aan den Koning werd tijdens de zitting opgemaakt en terstond verzonden.

26 Juni.

De ministers hebben bericht ontvangen vanwege den Koning dat Z.M. zich den 28en zal begeven naar Creuth in Opper Beijeren. Men zegt dat Creuth een klein badplaatsje is waar de Koning zich voor een zoogenaamde nakuur gaat ophouden. Uit verschillende kenteekenen en uit zijdelingsche berichten maken de ministers op dat de gezondheidstoestand van Z.M. nog verre van bevredigend is. Men vereert hen niet met rechtstreeksche en betrouwbare mededeelingen.

Als de Koning zich - gelijk andere Souvereinen doen - wanneer hij zich buiten 's lands begeeft, liet verzellen van een zijner verantwoordelijke Constitutioneele raadslieden, dan zouden wij niet in een zoo moeilijke onzekerheid verkeeren.

29 Juni.

Een Kabinetsschrijven ontvangen waarbij aan den Raad van Ministers wordt medegedeeld, dat Z.M. het nemen eener beslissing ten aanzien onzer voorstellen betrekkelijk regentschap en voogdij tot later heeft uitgesteld!!

Z.M. onthoudt zich van alle beschouwingen; het is hem voldoende ons zijnen wil bekend te maken.

Niettegenstaande het Zondag is des avonds ministerraad.

Staande den Raad aan den Koning geschreven: dat de ministers het uitstellen van het nemen eener beslissing in hooge mate schadelijk achten zoowel voor de belangen van het land als voor die der dynastie; dat als er ten aanzien van een zóó gewichtige aangelegenheid als deze verschil van meening bestaat tusschen den Koning en Zijne Ministers, het aan de laatsten voegt te wijken; dat zij daartoe volkomen bereid zijn, maar dat zij blijven volhouden dat het regelen van het regentschap geen uitstel gedoogt. Zij gaven toe dat er bij het voogdijschap minder haast was.

De brief eindigt met bepaalde voorstellen; men vraagt:

1e machtiging den Koning, ter doorzending aan den Raad van State, aan te bieden een ontwerp van wet op het regentschap, en

2e machtiging om het noodige te verrichten tot het doen bijeen roepen der beide Kamers van de Staten Generaal in vereenigde zitting, ingevolge art. 41 der Grondwet.

4 Juli.

Aangaande den terugkeer des Konings en de ter aarde bestelling van den Prins van Oranje vernemen wij niets, Z.M. vertoont zich in luchtige zomerkleeding in het openbaar; hij draagt geen rouw. Ik heb brieven in handen gehad, namens hem, door zijn particulieren Secretaris Generaal Majoor Dumonceau geschreven, op gewoon postpapier zonder rouwranden.

Heden per telegraaf bericht ontvangen dat de Koning zich vereenigt met de voorstellen der ministers betreffende het regentschap.

Koningin Emma zal dus regentes zijn, naar het schijnt zal deze benoeming een populaire wezen; voorlopig ben ik in het ongelijk gesteld maar de tijd zal leeren of ik waarlijk ongelijk had.

10 Juli.

Met goedvinden des Konings was door mij bevolen dat de militaire muzijk-korpsen zich niet zouden laten hooren gedurende den rouwtijd, van den Prins van Oranje, voor het leger vastgesteld. De gewone muzijk-uitvoeringen die des zomers door het staf-muzijk van het Regiment Grenadiers en Jagers in het Haagsche Bosch worden gegeven, waren dus eveneens gestaakt.

Buiten mij om, had men 's Konings toestemming weten te verkrijgen om die uitvoeringen - *zelfs terwijl het lijk van den overleden Prins nog boven aarde zou staan* - te doen hervatten.

Ik heb mij verplicht geacht een zoo groote onvoegzaamheid tegen te gaan en den regimentskommandant - die verstandig genoeg was mij te komen verwittigen van de onderhandsch ontvangen toestemming - er aan te herinneren dat hij geene bevelen van Z.M. had op te volgen die hem niet door tusschenkomst van den Minister van Oorlog waren geworden. -

Men wist toen, al weder achter mij om, te bewerken dat de Koning mij bij Kabinetsbrief liet weten dat hij er niet tegen had de bedoelde muzijk-uitvoeringen weder te laten beginnen.

In een eerbiedig schrijven ben ik toen opgekomen tegen de vergunning door Z.M. gegeven. Ik deed dit niet alleen dewijl zij een groote onbetamelijkheid zou ten gevolge hebben die het aanzien des Konings kon benadeelen, maar ook dewijl ik de rechten van en het ontzag voor den Minister van Oorlog had te handhaven tegenover eenige Haagsche heeren - het bestuur der Witte Societeit - die, geholpen door den Generaal Dumonceau, meenden dat daar mede geene rekening behoefde te worden gehouden.

Heden ontving ik van Z.M. de machtiging geen gevolg te geven aan de verleende vergunning.

17 Juli.

Heden mede ter begrafenis van den Prins van Oranje geweest. De Koning zag er zeer vervallen uit, zijn voorkomen maakte op ons ministers een hoogst verontrustende indruk. Zijn gelaat bleef in de kerk, tij-

dens de lijkrede, en het nederlaten der kist in den grafkelder, effen en strak, er waren hoegenaamd geene gewaarwordingen op te lezen.

De adjudanten van den overleden Prins, de HH. Hojel en Beijerman, deelden mij mede dat de Koning niet begeerd had het stoffelijk overschot van zijn zoon te zien. Ook heeft hij ongelezen terzijde gelegd de ziektegeschiedenis door de beide geneesheren die den Prins hadden behandeld samengesteld.*

Door de welwillendheid van den Kolonel Hojel, adjudant van den prins, ontving ik afschriften van de historia morbi en van het verslag der autopsie van den overledene. Beide dier stukken (*) verspreiden veel licht zoowel over den lichamelijken toestand van den Prins als over zijn lichamelijk lijden in de laatste jaren van zijn leven. Ook zijn zielelijden wordt er voor een gedeelte door verklaard.

Het is nu o.a. duidelijk geworden dat zijn afkeer van zich te kleeden niet voortsproot uit apathie; het is bewezen dat het dragen van gesloten kleeding hem pijn moest veroorzaken. Meermalen heeft hij ook aan zijne adjudanten toegevoegd: ‘Ge weet niet wat ik uitsta wanneer ik mij kleed gelijk ieder ander,’ als zij er bij hem op aandrongen dit niet na te laten.

De prins overleed zonder dat iemand zijner naastbestaanden zich aan zijne doodsponde bevond.

De Koning bevond zich voor zijne gezondheid te Karlsbad en moest daar op gebiedend verlangen zijner geneesheeren blijven om een aangevangen kuur ten einde te brengen.*

24 Augustus.

Uit den ministerraad naar huis gaande ontmoette ik in het Voorhout den ritmeester Bn van Heemstra, ordonnance Officier des Konings. Hij verontschuldigde zich dewijl hij mij op straat aansprak; maar hij had een opdracht van de Koningin; hij bleef slechts kort in de stad, en moest derhalve met zijn tijd woekeren. Er liepen - zeide hij - allerlei geruchten over socialistische demonstratiën die bij de aanstaande opening der vergadering van de Staten Generaal zouden plaats hebben en dit maakte den Koning onwillig die opening in persoon te doen. De Koningin meende nochthans dat Z.M. tot andere inzichten moest worden gebracht en zij wenschte dienaangaande de zienswijze der ministers te vernemen.

Over Luxemburg werd door den ritmeester ordonnance Officier niet gesproken.

De Bn van Heemstra is een braaf soldaat, een stout ruiter, een soort van dolleman die dan ook den naam van Dolle Gijs heeft bekomen. Het bevreemdde mij wel eenigszins dat de Koningin een zoo weinig diplomatieken gezant had kunnen kiezen en niet minder bevreemdde mij de wijze waarop deze zich van zijne zending kweet. Ik deed hem opmerken dat ik geen recht had namens *de* ministers te spreken zonder ruggespraak met hen te hebben gehouden, maar dat ik hem wel mijne persoonlijke meening kon en wilde bekend maken. Die meening bestond natuurlijk uit hetzelfde wat wij, wellicht een half uur geleden, besloten hadden, door tusschenkomst van den Hr Gevers Deijnoot, aan de Koningin te doen weten, maar zoo als van zelf spreekt vermeed ik van Luxemburg te reppen. Intusschen zijn wij door de oprechtheid van den Bn van Heemstra bekend geworden met 's Konings ware beweegredenen tot het niet alhier willen verschijnen, op den derden maandag van September. Die ellendige socialisten!

Het blijkt nu ten minsten dat de Koningin van oordeel is dat de Heer Gemaal den vijand, wanneer hij er wezen mocht, onder de oogen behoort te komen zien.

30 Augustus.

Gisteren ministerraad. Ingekomen de kennisgeving dat het Wetsontwerp tot wijziging van art. 198 der Grondwet [*betr. de troonopvolging*] door den Koning aan de Tweede Kamer der Staten Generaal is gezonden.

Alweder wordt ons namens de Koningin advies gevraagd over het al dan niet wenschelijke van het openen der a.s. zitting der Staten Generaal door den Koning in persoon. Thans is Graaf R.J. Schimmelpenninck van Nijenhuis, Grootmeester van het Huis des Konings en der Koningin, de afgezant. Wij blijven bij hetgeen wij den Hr Gevers Deijnoot verzocht hebben aan de Koningin te doen weten. Eigenlijk hebben wij liever dat de Koning niet komt. Hij zal dan ook niet naar Luxemburg kunnen gaan, en zijn wegblijven zal bij de groote menigte altijd eeniger mate ten bewijs strekken dat zijne gezondheid te wenschen over laat en dus het spoedig afdoen van het Wetsontwerp betrekkelijk art 198 der Grondwet kunnen bevorderen. Ook zijn wij niet geheel gerust over de houding die Z.M. zou

kunnen aannemen ingeval er werkelijk eenige Socialistische Demonstratie in zijne tegenwoordigheid plaats vond.

3 September.

Bericht ontvangen dat Z.M. de aanstaande nieuwe zitting der Staten Generaal niet in persoon zal openen.

Het nieuwe Rijksmuseum voor beeldende kunsten te Amsterdam is in zóóverre gereed dat het tegen het einde van October plechtig zou kunnen worden geopend. Het prachtige gebouw heeft circa twee millioen guldens gekost en zal binnen zijne muren opnemen een zeldzaam schoone en rijke verzameling van kunstschatten. Het geheel zal aan ons land tot eer en aan Amsterdam tot sieraad strekken. De regeering meent dan ook dat de opening niet veel anders dan door den Koning zelf kan geschieden, maar Z.M. wil er niet van hooren en heeft zelfs geen later tijdstip willen noemen waarop de plechtigheid zou kunnen plaats hebben.

Zou men niet verstandig hebben gehandeld door de grootsche inrichting te noemen *Koninklijk* museum, in stede van *Rijks* museum?

De internationale landbouw tentoonstelling te Amsterdam die zoo goed is geslaagd en waarin de Koning aanvankelijk een groote belangstelling toonde, is niet eens door hem bezocht.

De onthulling van het Standbeeld van Van der Werff te Leiden zal niet door hem worden bijgewoond.

In hoeverre de gezondheidstoestand van Z.M. met dit alles in verband staat weten wij niet; de Regeering ontvangt van niemand betrouwbare berichten. Als het nu en dan eens noodig is nauwkeurig te worden ingelicht, dan moeten wij ons daartoe opzettelijk wenden tot 's Konings lijfarts, dr Vinkhuijzen.*

Vervolg van Weitzels dagboek uit zijn tweede ministersperiode.

28 September 1885. Op een groote kieswetmeeting in Den Haag was op 20 september een proclamatie verspreid, waarin de soldaten werden opgewekt 'zich niet tegenover het volk te stellen.'

2 Maart 1886. Onder invloed van de economische en financiële crisis die in 1884 begonnen was, had het kabinet-Heemskerk besloten de 4% staatslening om te zetten in een lening van 3½% rente. Deze conversie zou ƒ 1.300,000 rente besparen. Tweemaal verwees de koning (die volgens Weitzel zelf veel staatsleningen bezat) het wetsontwerp terug naar de Raad van State. Uit Weitzels verhaal blijkt dat het verzet tegen het wetsontwerp, ook in de Kamer, kleiner was geweest als men had kunnen onthullen dat het internationale bankiershuis der Rothschilds het slagen van de conversie had gegarandeerd. Rothschild had als voorwaarde gesteld dat zijn aandeel geheim zou blijven tot het Kamerdebat. Uit vrees dat de koning in zijn loslippigheid het geheim toch verklapt zou hebben, had het kabinet zowel hem als de Raad van State niet ingelicht. Pas nadat het hele kabinet zijn ontslag had aangeboden, liet de koning het wetsontwerp naar de Kamer doorgaan. In het Kamerdebat durfde de regering ten slotte ook niet meer met de naam Rothschild tevoorschijn te komen, omdat de koning dan woedend zou zijn. De geheimhouderij, gewone taktiek van de regeringen jegens de koning, had hier dus een ernstige terugstoot. (31 maart).

Weitzels onheldere uiteenzettingen over de grondwetsherziening en een tussentijdse regeringscrisis in april 1866 niet overgenomen. In oktober 1887 werd de herziening door de Kamer aanvaard.

Hoofdstuk 8

EEN LIEF PRINSESJE. DE KONING ZIEK. ZEVENTIG JAAR EN GODDANK GEZOND, MAAR GEEN LUITENANT-GENERAAL. DE CONVERSIE VAN 1886, HET KABINET VRAAGT ONTSLAG. DE PAARDEN VAN WILHELMINA OP HOL EN DOODGESCHOTEN. HEEMSKERK WEIGERT EEN ADELSBRIEF.

1885 *1 Januari.*

Nieuwejaars receptie ten Hove als naar gewoonte. Tegenwoordig waren de Grootofficieren van het Civiele en Militaire Huis des Konings; de dames van het Huis der Koningin; de Ministers; de vice president van den Raad van State; de presidenten van de beide Kamers der Staten Generaal; de president van de Rekenkamer, de Kanselier der beide Nederlandsche Ridder-orden; de Hofpredikers. De Koning en de Koningin traden met hun dochtertje de receptiezaal (kleine bal-zaal) binnen. De kleine prinses huppelde aan de hand haars vaders de zaal in, en verzelde de Koningin bij de tournée die deze, even als de Koning, maar ieder op zich zelf, door de zaal deed. De Koning was goed gestemd en vriendelijk jegens iedereen. De Koningin was zeer minzaam; de prinses bood haar handje aan ieder der aanwezigen naarmate zij door hare moeder werden aangesproken.

Er waren er, onder de aanwezigen, - grijsaards van 60 à 70 jaren en ouder - die zich eerbiedig en zeer diep bogen om het toegestoken handje te kussen. Mij dacht dat ik onder het bewijzen dier hoffelijkheid hunne stramme wervelkolommen hoorde kraken. Die onnadenkenden; zulk een onschuldig kind zóó te bederven! Ik onthield mij met meer anderen van die dwaasheid en merkte niet op dat wij er door de moeder minder vriendelijk om werden bejegend.

De Kleine maakte den indruk van te zijn een tevreden, vrolijk kindje. Zij is lang voor haar leeftijd, maar ietwat schraal en spichtig; hare toenmalige kleeding liet dat beter uitkomen dan die waarin zij zich in het openbaar vertoont. Hare gedeeltelijk bloote beentjes; hare bloote armpjes; haar bloote halsje, en haar slechts met een zeer doorzichtige stof gedekt borstje legden een onwraakbaar getuigenis af. Haar lief, aardig gezichtje is nog al vol en prijkt met een paar levendige oogen.

19 Februari.

Verjaardag des Konings en galadiner ten hove. Wij waren genoodigd ten zes uur en vóór halfacht hadden Koning en Koningin reeds weder afscheid van ons genomen. Het personeel der gasten was ongeveer hetzelfde als dat op de nieuwejaars receptie; in alles waren wij met 34 aan tafel.

Ik zat tegenover den Koning; Z.M. was lang niet zoo opgewekt als hij weleer bij dergelijke gelegenheden kon zijn; de Koningin gaf zich veel moeite om hem bezig te houden, maar kon zich toch niet uitsluitend aan hem wijden; nu en dan verviel hij, naar het scheen in gepeins; hij staarde dan met neergeslagen oogen en eenigszins gebogen hoofd, strak en wezenloos voor zich heen; zijne verwelkte, fletsche gelaatskleur en de halve bollen (kwabben) onzer Zijne oogen gaven hem dan een uiterlijk dat niet geruststellend was voor de toekomst.

Graaf R.J. Schimmelpenninck verhaalde mij dat er lang was gewikt en gewogen over hetgeen op 's Konings verjaardag zou geschieden. Er had gedurende den geheelen winter nog niets plaats gehad en men dacht aanvankelijk aan een gala bal. Hiervan werd echter af gezien dewijl de Koning, zonder veel pijn te lijden, niet lang achtereen kan staan en men vreesde dat de Koning dien ten gevolge in de noodzakelijkheid kon komen het bal plotseling en ontijdig te verlaten.

Aan mij zelf zeide Z.M. toen ik hem op een onzer jongste Conferentiën naar zijne gezondheid vroeg: ‘Dat gaat maar zoo, zoo; ik kan niet lang staan; dat geeft mij pijnen in de zijde, die bestendig toenemen; het is dan even als een horologie dat opgewonden wordt’ - de vergelijking is van den Koning zelf - ‘en ik ben verplicht weder te gaan zitten.’

Ik mag niet verzuimen hier te vermelden dat de dronk op 's Konings gezondheid werd ingesteld door de Koningin met de woorden: ‘Mijne heeren! Ik verzoek U met mij te drinken op de gezondheid van den Koning.’ Er ging een ‘murmure approbateur’, een begin van luide toejuiching op, dat slechts door de etiquette niet geheel tot uitbarsting kwam. Zij vervult haar petit métier de reine uitstekend; moge dat een goed voorteken zijn voor de grootere taak die haar wacht.

20 April.

Het Hof is den 7e dezer naar Amsterdam en een week later naar het Loo vertrokken.

De gewone publieke audiëntie des Konings te Amsterdam is gehouden maar heeft buitengemeen kort geduurd. Terwijl daarmede vroeger soms 3 à 4 uren verliepen was thans alles in één uur afgedaan. De bezoekers trokken den Koning voorbij zonder aan hem eerst bij name te worden genoemd en Z.M. sprak niemand een woord toe. Het viel iedereen op dat hij er slecht uitzag; hij stond daar min of meer ineen gezakt.

Aan een der diners behoorde de Vice-admiraal van Gennep tot de genoodigden. Hij maakte van de gelegenheid gebruik om zijn Koninklijken gastheer te bedanken voor de promotie hem onlangs ten deel gevallen. De gastheer antwoordde dat hij spijt had over die bevordering; zij was onverdiend; hij voegde er bij: ‘On m'a forcé la main.’

De admiraal vroeg den volgenden dag zijn eervol ontslag met pensioen, maar ontving daarop een brief van den Directeur van het Kabinet des Konings, waarin hem werd geschreven dat Z.M. het zoo kwaad niet had gemeend!

Die arme Koninklijke waardigheid.*

28 September.

Toen de Koning mij heden de gewone vraag deed of er ook nieuws was bij mijn departement antwoordde ik:

‘Nieuws niet Sire, maar ik kan mij het genoegen niet ontzeggen U.M. mede te deelen dat er in de laatste tijden niets dan goeds van het leger valt te melden. Bij al de volksoploopen en ongeregeldheden die het heeft helpen onderdrukken, of tot wier onderdrukking troepen afdeelingen gereed stonden, hebben de minderen blijken gegeven van krijgstucht en toewijding en de Officieren nog daarenboven van bezadigdheid en tact. Dit verschijnsel is dubbel verblijdendend, Sire, in dagen waarin aan onze soldaten strooi-briefjes worden in de hand gespeeld van zóó verfoeilijken inhoud dat onze militairen daarin zelfs tot ontrouw en afval van hun vaandel worden aangespoord. De justitie vermag helaas niets tegen deze behendig gestelde produkten eener vuile drukpers, maar op onze soldaten hebben zij geen invloed. Ik weet niet of U.M. bekend is met den inhoud dier strooibriefjes; ik heb er een bij mij en verzoek vergunning er het een en ander uit voor te lezen?’

De Koning (mij met de hand afwijzend en op beslisten toon): ‘Neen - ik wil er niets van hooren.’

Ik boog, bergde de zoogenaamde *Proklamatie* [*] op en wachtte. Na verloop van eenige oogenblikken sprak de Koning:

'Hebt ge nog iets Generaal?'

'Neen Sire.'

'Welnu, dan zullen wij het voor gezien houden.' Hierop rees Z.M. overeind, groette mij en vertrok, maar naauwlijks buiten de deur zijnde keerde hij terug en zeide:

'Ik heb het voorbeeld mij in 1848 gegeven door Koning Willem II, die las alle dergelijke producten en zij hebben invloed op hem gehad.'

Ik maakte de opmerking dat het de plicht was van's Konings ministers om persvoortbrengselen als waarvan hier sprake was onder zijns aandacht te brengen, maar dat Z.M. natuurlijk had te beslissen of hij ze al dan niet wilde lezen. Hij knikte toestemmend, groette nogmaals en ging voor goed heen.*

6 Januari.

Op dezen dag bereikte ik den ouderdom van 70 jaren. Ik ben Goddank nog altijd gezond en krachtig naar lichaam en naar geest; ik ben in mijn huiselijk leven met en door mijne lieve vrouw, kinderen en kleinkinderen zoo gelukkig mogelijk; tegenspoeden van eenig belang heb ik nimmer gehad; het gaat mij en de mijnen zóó goed, dat ik menigmaal ongerust word en mij vraag of dat altijd zoo zal blijven. Zwaartillend ben ik nochthans niet en ik eindig mijne overpeinzingen dan ook steeds in een innig gevoel van dankbaarheid.

De acht hoofdambtenaren, Chefs van diensten aan het Departement van Oorlog, hebben mij aangenaam verrast door het aanbieden van een inderdaad prachtig bloemstuk waarin zich de getallen 1816-1886 benevens de woorden 6 Januari vertoonden. Niet alleen ik, maar vooral ook mijne vrouw en kinderen waren de Heeren oprecht erkentelijk voor hun bewijs van waardeering en ik vertrouw van aanhankelijkheid.

Ook mijne ambtgenoten hadden mij op den 6e Januari een verrassing toegedacht. Op het initiatief van den Minister van Justitie Bn du Tour van Bellinchave hadden *al* de gezamenlijke ministers aan den Koning voorgesteld mij op dien dag den rang van Luitenant Generaal te verleenen, maar... Z.M. kon zich met het voorstel niet vereenigen. Dit is nu reeds de vierde keer dat de Koning mij die rangsverhooging weigert, niettemin blijft hij mijne diensten benuttigen.

Eigenlijk moet ik hem dankbaar zijn, want ik zou misschien al het goede wat mij op aarde ten deel valt minder op prijs stellen zich als daartusschen niet een enkel zwart stipje met een weinig ergernis openbaarde. De Koning ergert mij en misschien nog ruim zooveel om den wille der waardigheid van het Koningschap als om mijnent-wil. Hij ergert mij maar hij veroorzaakt mij geen verdriet en nog minder hartzeer.

De Koning legt mij door Zijne handelingen den plicht op voor mij zelven te waken wanneer ik Zijne daden beschrijf en beoordeel. Ik hoop in dien plicht niet te kort te schieten.[1]

25 Januari.

Conferentie met den Koning. Z.M. treedt binnen met een verbolgen gelaat; ik volg hem op zijne uitnoodiging naar de Conferentie kamer; hij blijft daar eenige oogenblikken staan mij strak aanstarende; ik begin te gelooven dat wij de zaken zullen afdoen zonder te gaan zitten; eindelijk wenkt hij mij tegen over hem plaats te nemen; hij blijft mij aanstaren met blikken die niets goeds voorspellen en zegt eindelijk;

'Hebt ge me iets te rapporteeren?'

Ik: 'Ja Sire, de Officieren die op Uw bevel naar Rumenië werden gezonden, zijn teruggekeerd en...'

De Koning (mij bulderende in de reden vallende): 'Wat kan mij dat scheelen!'

Ik (verrast, overvallen door zulk een grove bejegening riep uit): 'Sire!!!' en, na een oogenblik zwijgens, 'Die Officieren zijn door de Rumeensche regeering en vooral door den Koning, met bijzonder veel onderscheiding ontvangen; zij zijn met décoratiën begiftigd, en het is mijn plicht U.M. daarvan rapport te doen.'

Pauze; wij blijven elkander aanstaren, weder keerig met booze blikken.

De Koning: 'Hebt ge nog iets?'

Ik: 'Neen Sire.'

De Koning: 'Dan zullen wij het voor gezien houden.' (af.)*

1 1889. Bij gelegenheid van 's Konings 40 jarig jubilé werd ik door mijn ambtsopvolger, Kolonel Bergansius, nogmaals voorgedragen tot het bekoomen van den rang van Luitenant Generaal maar de Koning bleef hardnekkig weigeren.
E. Esquirol zegt: 'On remarque généralement que les aliénés prennent en haine, en aversion, certains individus, sans le moindre motif, et sans que rien puisse les faire revenir a cet égard.'

Afwijzend advies van de Raad van State op de conversie-wet, zie pag. 174.

2 Maart.

Had de Raad van State geweten of liever mogen weten dat de Regeering op den machtigen steun der gezamenlijke HH. Rothschild kon rekenen, hij zou zijn Rapport gewis anders hebben ingekleed. Ook de Koning weet nog niets van de overeenkomst voorloopig met de genoemde HH. aangegaan.[1] Kende hij haar en was hij derhalve met ons zoo goed als zeker dat wij zullen slagen, hij zou er natuurlijk niet gunstiger door gestemd zijn geworden voor de opératie. Maar bovendien heeft de ondervinding geleerd dat de Koning zich aan geene geheimhouding onderwerpt; zijn hoog opgevoerd 'sentiment personnel excessif' komt daartegen in verzet. Het is een regel hem niet te spreken over onderwerpen die vooreerst geheim moeten blijven zoolang die geheimhouding nog moet voortduren.*

3 Maart.

Heden namiddag weder ministerraad gehouden.

In den brief door den minister van Financiën, gisteren ook namens zijne ambtgenoten aan den Koning gezonden, was vermeld dat hij minister zijne voorbereidingen zóódanig had getroffen dat er bijna zekerheid bestond van slagen mits het Wetsontwerp slechts spoedig aan de Staten Generaal werd ingezonden.

In een Kabinetsschrijven dat heden morgen door den minister van Financiën werd ontvangen, doet Z.M. hem weten dat het op Hem een onaangenamen indruk heeft gemaakt deze mededeeling eerst thans te hebben bekomen. Alvorens een beslissing te nemen verlangt Z.M. hiervan de reden te vernemen; maar, zonder de mededeeling dier reden af te wachten, en derhalve zonder te kunnen beoordeelen of de minister al dan niet verkeerd heeft gehandeld, geeft hij hem al dadelijk *zijn ongenoegen* te kennen over zijn verzuim.

Over het al dan niet nuttige, noodige of tijdige eener Conversie, en dus over het wezen, over de kern der zaak komt in het Kabinetsschrijven geen woord voor. De Koning ontvangt bovendien dagelijks een of meer zijner ministers ter Conferentie, nog nimmer heeft hij - na het hierboven,

1 De definitive overeenkomst, het eigenlijke contract, kan eerst worden gesloten nadat het Wetsontwerp zal zijn aangenomen.

op 2 Maart vermelde - met een hunner ook maar een enkel woord over het onderwerp gewisseld. Blijkbaar worden er dus slechts uitvluchten gezocht.

De minister van Financiën, de Hr Bloem, was diep gekrenkt door de onwaardige behandeling hem aangedaan. Hij las een brief voor aan den Koning waarin hij duidelijk en klaar - gelijk door ons allen werd erkend - uit een zette dat hij in niets was tekort geschoten van hetgeen hij den Koning was verschuldigd. Hij eindigde met aan Z.M. te verklaren dat hij zich bewust was de ontevredenheidsbetuiging des Konings *in geen enkel opzicht te hebben verdiend*, en met zich weder te refereren aan den brief van den geheelen Raad van Ministers, die, te gelijk met den zijnen aan Z.M. zou worden verzonden.

Aangezien het Kabinets-schrijven waarover de minister van Financiën zich had beklaagd een antwoord was op een brief *namens ons allen* door hem tot den Koning gericht, zoo werd natuurlijk ook de bejegening door den Hr Bloem ondervonden, door ons aangemerkt als *door ons allen* te zijn ondergaan. Dit gevoegd bij den ons duidelijk gebleken onwil des Konings om met ons samen te gaan in het behartigen van 's lands belangen, deed ons zonder discussie en met eenparige stemmen het besluit nemen aan Z.M. ontslag te vragen uit onze ambten. Die onwil had zich niet alleen thans bij het Conversieplan geopenbaard, maar ook nog bovendien aan ieder onzer afzonderlijk bij verschillende gelegenheden.

De brief werd staande den Raad geschreven en met dien van den minister van Financiën terstond verzonden.

Wij hebben aan den Directeur van 's Konings Kabinet, door wiens tusschen komst wij met Z.M. corresponderen, verzocht die beide brieven nog heden aan Z.M. te doen geworden dewijl het ons bekend is dat hij morgen zich voor een of twee dagen wil begeven naar Soestdijk.

4 Maart.

Onze beide brieven zijn nog gisteren-avond in 's Konings handen gekomen.

Heden morgen is het Wetsontwerp door Z.M. aan de Tweede Kamer gezonden.

Het ontslag der ministers is niet aangenomen.

Overigens van wege den Koning *geen woord*.

6 Maart.

Gisteren gewone wekelijksche Conferentie met den Koning van Mr Heemskerk, *Minister van Staat, Minister van Binnenlandsche zaken* tevens *politiek hoofd van het Kabinet*.

De Koning had op zijn reisje naar Soestdijk eenig oponthoud en dus een kleinen tegenspoed ondervonden en de Hr Heemskerk betuigde hem daarover zijn leedwezen.

De Koning (ruw): 'Dat is een zaak die U eigenlijk niets aangaat.'

Mr H: 'Ik meende dat ik er niettemin mijne belangstelling over mocht te kennen geven.'

De Koning: 'Hebt U nog iets?'

Hierop volgde een kleine ambtelijke mededeeling en de Conferentie was afgeloopen. Geen woord over de botsing die pas drie dagen geleden tusschen den Koning en zijne ministers had plaats gevonden, noch van hetgeen er aanleiding toe had gegeven, maar een hoogst onheusche bejegening van den eersten den besten hunner dien hij ontmoet, door den indruk die zij had nagelaten.*

29 Maart.

In de laatste dagen had ik nog gelegenheid verschillende personen te spreken, allen behoorende tot het Militaire Huis des Konings. De Generaal Majoor Bn Taets van Amerongen Chef van dat Huis o.a. hing mij een inderdaad treurig tafereel op van den toestand in het Paleis. Hij deelde mij het navolgende mede.

De Koning ontvangt en spreekt niemand meer van zijne gewone omgeving. Hij heeft slechts omgang met de Koningin en de Prinses. Hij neemt zijne maaltijden uitsluitend met deze alleen. Hij brengt den dag grootendeels door in zijne kamer met een zijner persoonlijke onder-secretarissen, Frossarello genaamd; aan deze dicteert hij van alles, voor allerlei, meestal onbeduidende, zaken. Wordt het gedicteerde vervolgens voorgelezen dan hangt het doorgaans aan elkander als droog zand daar de Koning tegenwoordig nog meer dan vroeger de gaaf mist zich geregeld en duidelijk uit te drukken. Den armen Frossarello wordt dan verweten dat hij geheel iets anders heeft geschreven dan de Koning hem had voorgezegd; zijn werk wordt verscheurd en hem soms in het aangezicht geworpen. Hij, en het bedienden personeel, waarvan er telkens een wordt gestraft en soms weggejaagd, worden op onbarmhartige wijze afgesnaauwd.

De majoor Bn Bentinck, adjudant en stalmeester van Z.M., heeft zijn ontslag gevraagd; de Koning heeft hem zóó afgebeuld met allerlei onbegrijpelijke en onmogelijk eischen in zake van het financiëel en materieel beheer van het stal-departement dat hij moraliter ziek, ongeschikt en ook ongenegen is geworden om den Koning langer te dienen in zijne particuliere aangelegenheden. Z.M. heeft het ontslag geweigerd maar een ruim verlof toegestaan.

Beleefdheden worden door het Koninklijk echtpaar aan niemand meer bewezen; uitnoodigingen van welken aard ook worden niet meer gedaan.

De Koningin ontvangt *niemand* dan, nu en dan, in het namiddaguur een of meer dames die aan H.M. eerbiedig hare opwachting komen maken. Zij heeft geen omgang dan met den Koning en leeft dus, in waarheid, afgescheiden van de wereld. Zij mist daardoor de gelegenheid om zich naar eisch voor te bereiden op de ernstige taak die haar wacht.

Met voordacht heb ik hierboven een aantal bijzonderheden vermeld die licht kunnen werpen zoowel op het tegenwoordige intellectueele en moreele zijn des Konings als op de verhouding die er bestaat tusschen hem en zijne ministers. Dit was noodig om de houding te verklaren, door die ministers bij de verdediging der Conversie-wet aangenomen.*

29 Maart.

Het onderwerp werd in den ministerraad tijdig besproken en rijpelijk overwogen. Men was eenparig van meening dat men den Koning, in het belang van den lande, iedere aanleiding of voorwendsel tot ontijdige en onwelwillende inmenging behoorde te onthouden. De onheusche, ja soms grove wijze waarop Z.M. in de laatste dagen zijne ministers behandelde was hen bewijs genoeg dat zij in hem nog altijd een tegenstander hadden. Daarenboven dachten zij aan 's Konings meer en meer sterk sprekend ‘sentiment personnel excessif’, dat hem het aanvaarden der verplichting tot geheimhouding, hem zoo te zeggen door ons opgelegd, zou doen beschouwen als een vernederende, zijner onwaardige en dus onbestaanbare onderwerping, aan eens anders wil, en... dan nog wel aan den wil van onderdanen. Men kwam tot het besluit de zaak eenvoudig haren loop te laten.

Dit besluit bracht evenwel mede dat de Regeering, bij het verdedigen

van haar Wetsontwerp, ten deze, zich zou moeten beperken tot algemeenheden en dat zij niet de namen en feiten zou kunnen noemen die zoo uitstekend in staat zouden zijn tot versterking harer betoogen. Er zou van de Volksvertegenwoordiging meer vertrouwen moeten worden gevraagd, dan anders noodig zou zijn geweest; men kon niet geheel met open kaart spelen.

Met leedwezen en met tegenzin onderwierpen de ministers zich aan den drang der omstandigheden.*

31 Maart.

Gisteren is de Conversiewet door de Tweede Kamer met 56 tegen 25 stemmen aangenomen, maar niet dan nadat nog een zeer onaangename woordenwisseling had plaats gehad tusschen de ministers Heemskerk en Bloem aan de eene, en het lid Verniers van der Loef aan de andere zijde. De aanleiding lag al weder voor een goed deel in de ongelukkige geheimhouding die door de Regeering moest worden betracht ten aanzien van het bankiers-consortium en die haar belette volkomen heldere inlichtingen te geven.*

1 Januari.

Ten een uur galareceptie ten hove; alles als naar gewoonte, maar de kring der aanwezigen wordt ieder jaar kleiner. Geen nieuws, alles eentoonig.

De Koning zag er naarmate van zijn toestand goed uit; hij was vriendelijk doch maakte het bijzonder kort. De Koningin was meer opgewekt en de prinses was allerliefst; zij groeit goed op maar blijft tenger.

3 Januari.

Conferentie met den Koning. Z.M. was zoo welwillend en vriendelijk als ik hem in geen jaren had ontmoet. Hij vroeg met belangstelling naar mijne gezondheid en zo naar den uitslag mijner badkuur te Aken; hij trad in gedachten wisseling over eenige punten het welzijn van den dienst betreffende, en beval mij, bij het afscheid, aan mij toch vooral in acht te nemen bij de heerschende gestrenge koude.

Toen ik hem naar zijne eigene gezondheid vroeg zeide hij: ‘Nu gaat het weer beter, maar overigens is het maar zoo, zóó.’

Indachtig aan het smeden van het ijzer terwijl het rood is, deed ik hem reeds den volgenden dag het voorstel een onzer verdienstelijkste genie-

officieren (de kapitein P.C.K.) te benoemen tot ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw, maar, ja wel! Z.M. kon er zich niet mede vereenigen.*

17 Januari.

Conferentie met den Koning. Op zijne vraag of ik hem iets heb te melden antwoord ik; 'Nee Sire, maar ik wensch U een voorstel te doen.' Toen hij mij vragende aanzag vervolgde ik: 'Op Uwer Majesteits aanstaanden verjaardag zullen er in den lande vrij algemeen feesten plaats hebben...'

De Koning (mij nog al barsch in de reden vallende): 'Wat?! Feesten?!'

Ik: 'Ja Sire feesten, geheel van het volk uitgaande, met het doel Uwer Majesteits 70en verjaardag luisterrijk te vieren. In verband daarmede ben ik van verschillende zijden aangezocht de groote parade op dien dag niet des middags ten 12 uur maar reeds des morgens bijv. ten 10 uur te doen houden. Men wenscht zoodoende aan de militairen meer gelegenheid te geven aan die feesten deel te nemen en ook de militaire muzijk-korpsen in staat te stellen ze op te luisteren. Ik kan dit echter niet doen zonder U.M.S vergunning.'

De Koning (nog barscher): 'Natuurlijk niet.'

Pauze.

Ik: 'U.M. schijnt het niet goed te kunnen vinden?'

De Koning: 'Neen, volstrekt niet; ik wil er niets van weten.'

De minister van oorlog zal dus weder de zonden bok moeten zijn.*

16 Februari.

Den Generaal Majoor Dumonceau gesproken; deze heeft groote verplichtingen aan den Koning; hij erkent het, en is hem zeer genegen. Niettemin beklaagde hij zich over hetgeen hij ronduit noemde het slechte karakter dat zich vooral in den laatsten tijd bij Z.M. openbaarde. De Koning richt het woord volstrekt niet meer tot hem.

Eenige hofdignitarissen vormen te zamen de zoogenaamde Hofcommissie die belast is met het behartigen van sommige belangen rakende de hofhouding en o.a. ook met het toezicht op het mindere dienstpersoneel. Die commissie heeft het onlangs van haren plicht geacht een ernstig schrijven te richten aan Z.M. over de wijze waarop hij het personeel van kamerdienaars, lakeijen, koetsiers en wat dies meer zij behandelde, en dat niet

alleen met ruwe scheldwoorden en soms zelfs met feitelijkheden, maar ook met kortingen op hunne bezoldigingen en met hun zonder vorm van proces weg te jagen uit zijn dienst. Men begon te vrezen voor ongelukken en zelfs de Koningin deelde in die vrees. Sedert dat schrijven is de toestand in het paleis eenigszins verbeterd. De Koning heeft die hofkommissie niet met eenig antwoord vereerd maar is norsch en onvriendelijk geworden jegens hare leden en ziet hen ter naauwernood meer aan.

Het bovenstaande werd mij medegedeeld door mijn ambtgenoot van Justitie Mr Bn du Tour van Bellinchave die in zijne hoedanigheid van Opper Ceremonie meester lid is van de Hofcommissie.

De Koning heeft aan zijne ministers doen weten dat hij op zijn a.s. verjaardag, geene deputatiën wil ontvangen. Verscheidene aanzoeken om daartoe bemiddeling te verleenen waren daartoe bij ons ingekomen o.a. van de Nederlandsche Consuls in het buitenland, die zich reeds hadden verstaan om er een af te vaardigen.

19 Februari.

Geene receptie ten hove maar Gala-diner waaraan o.a. al de ministers waren genoodigd. Het diner was zeer, zeer eenvoudig, voor een gala-diner, zelfs sober. De uitnoodiging luidde ten 6 uur; de rijtuigen werden terug besteld ten 7¼, ik was ten 7¾ uur weder te huis.

De Koning zag er, voor zijn doen goed uit en was vriendelijk; de Koningin wordt zwaarlijvig en meer en meer rubiconde; de prinses die bij het dessert aan tafel kwam, was allerliefst en blijft goed opgroeien.

De Koningin stelde den dronk in op de gezondheid van den Koning; Z.M. wederkeerig dien op het welzijn der Koningin.

De Koningin had dien morgen een blijk van geestkracht gegeven dat zeer moet worden gewaardeerd. De paarden van het rijtuig waarin zij met de prinses uit rijden was gegaan, en die à la Daumont werd bestuurd, waren, door de drukte op straat geschrokken en op hol gegaan; de postiljon was uit den zadel geworpen; de lakeijen die van hunne zitplaats waren gesprongen om de paarden te grijpen hadden die niet kunnen bereiken, en met moeite werden deze door wandelaars tot staan gebracht. De Koningin had hare kalmte behouden en was met de prinses in hare armen rustig

blijven zitten, angstig rondziende. Zij wandelde te voet naar het paleis terug, liet terstond een ander rijtuig voorkomen en nam daarin weder plaats met de prinses. Toen zij, vóór het diner, de ministers aansprak zeide zij: ‘Het kind was zóó bang geworden voor rijtuig en paarden dat hare vrees terstond moest worden overwonnen.’

22 Februari.

De hartelijkheid, ja, de opgewondenheid waarmede, in den lande, de 70e verjaardag van den Koning werd gevierd, gaf een schitterend blijk van de diep ingewortelde, ijzervaste gehechtheid van het Nederlandsche volk aan het Huis van Oranje. Zóó iets te beleven doet een oprecht vaderlander goed, maar diep smart hem daarentegen de ijskoude onverschilligheid, ja, de minachting waarmede zóóveel liefde en toegenegenheid wordt beantwoord door het Hoofd van dat Huis.

Geen enkel blijk van welwillendheid is door den Koning op, of naar aanleiding van dien dag, aan eenig Nederlander geschonken, tenzij, namens Hem en de Koningin, een sommetje van f 1500 aan de Haagsche armen.

Daarentegen heeft hij décoratiën van de Eikenkroon gegeven aan 34 Luxemburgers, Franschen, Belgen en Duitschers.

Gisteren was ik bij hem ter Conferentie, ik wenschte hem geluk met de heerlijke wijze waarop zijn verjaardag door gansch Nederland was gevierd geworden; ik had verwacht een welwillend woord te zullen vernemen waarin ik aanleiding had kunnen vinden hem een door mij beraamd voorstel te doen in het belang van het leger, maar neen; hij meesmuilde even en vroeg vervolgens naar den gezondheidstoestand onzer militairen. Ik kon hem antwoorden - hetgeen hij trouwens zeer goed wist - dat deze niets te wenschen overliet. -

Te vergeefs vragen wij ministers elkaar af wat toch de reden of zelfs maar de aanleiding kan zijn geweest die hem heeft bewogen zich bij deze gelegenheid, zóó onhartelijk, zóó ondankbaar jegens het Nederlandsche volk te betoonen.*

27 Februari.

De Koning heeft het prachtige span paarden dat de misdaad beging er van door te gaan met het rijtuig waarin de Koningin en de prinses waren gezeten gestraft met den dood!!! Wel aangebrachte pistoolschoten maakten een einde aan zijn leven.

Na voorleden maandag den 21e dezer heeft de Koning alle ministeriëele Conferentiën doen afzeggen wegens ongesteldheid; hij is niettemin blijven voortgaan met het afdoen van regeeringszaken en met ongemotiveerde weigeringen.*

24 April.

De hartelijke wijze waarop de Koning in Amsterdam is ontvangen geworden; de luisterrijke, opgewekte, zelfs opgewonden feestviering die dáár, naar aanleiding van zijn 70e verjaardag, heeft plaats gehad; de belangstelling in die feestviering door het gansche land aan den dag gelegd, heeft een schouwspel opgeleverd dat een, inderdaad, grootsch karakter droeg. Op vreemdelingen vooral, maakte het een opmerkelijken indruk van bewondering. Ieder rechtgeaard Nederlander moet zich over dergelijke verschijnselen verheugen. God geve, dat zij ten slotte naar eisch worden gewaardeerd, door hem dien ze hebben gegolden.

Maar ik vrees...

17 Juni.

Heden is de Grondwetsherziening in de Tweede Kamer der Staten Generaal ten einde gebracht; de beraadslagingen waren den 7en Februari begonnen en hadden dus ruim vier maanden geduurd. Wie onzer ook nu en dan afwezig kon blijven ter behartiging der zaken van zijn departement, Mr Heemskerk niet; hij verzuimde geene enkele zitting; hij was onvermoeid, steeds opgewekt, volhardend en met zijn levendigen, scherpzinnigen geest, die zijne vroegere bitsheid geheel had laten varen, immer tot antwoorden gereed. Hij was zijn onderwerp steeds volkomen meester; de juistheid zijner replieken, bij de zonderlinge wendingen die het debat soms nam, was vaak verrassend en de puntige, wel ter snede aangebrachte zetten waarmede hij menigmaal zijne redeneeringen wist te kruiden, getuigden van een voorbeeldelooze onbevangenheid te midden eener beraadslaging van zoo ernstigen en diepzinnigen aard.

Mr Heemskerk is een bewonderenswaardig en een zeldzaam man.*

20 November.

De Grondwetsherziening is sedert eenige dagen door den Koning bekrachtigd en zal op den 30e dezer plechtig worden afgekondigd.

Ik gevoel mij gelukkig op bijna 72-jarigen leeftijd mijn naam nog aan dat belangrijk werk te hebben kunnen verbinden.

Ik gevoel mij tevens vrij wat geruster ten aanzien der naaste toekomst. De gezondheid des Konings blijft voortdurend zorg baren en bovendien wordt de psychologische toestand van den lijder meer en meer bedenkelijk. Dit kan het plotseling optreden van een regentschap noodzakelijk maken en ware die noodzakelijkheid gebleken terwijl de Grondwetsherziening nog aanhangig was, dan zou zij er belangrijk door vertraagd zijn geworden.

De bedenkelijke psychologische toestand des Konings kenteekent zich vooral door een bespottelijk overdreven zorg voor de financiëele toekomst zijner dochter. Schraapzuchtige handelingen zijn aan de orde van den dag. Een paar gevallen zal ik hier laten volgen dewijl ze wegens hunne kleingeestigheid, bij den bestaanden toestand, alleszins vermelding verdienen.

Een van 's Konings bezittingen had dit jaar, bij de verpachting ruim f 40 minder opgebracht dan in het vorige. De Intendant van Soestdijk, onder wiens beheer gezegde bezitting stond, ontving daarop een schrijven van wege Z.M., waarin hem ernstig werd aanbevolen maatregelen te nemen waardoor aan deze vermindering van inkomsten kon worden tegemoet gekomen.

De zorg van den Koning voor zijne eigendommen en het toezicht dat hij daarop in persoon uitoefent, althans poogt uitteoefenen, gaat ver. Niet lang geleden ontving de genoemde intendant bevel, aan Z.M. te doen toekomen een opgave van al de bomen die op het landgoed Soestdijk werden aangetroffen, met vermelding, voor ieder hunner, van zijne lengte en van zijn omvang, op zekere hoogte boven den grond. In millimeters! De gegevens tot die opgave moesten door den intendant in persoon worden verzameld.

De intendant Jhr. van Beijma beantwoordde dit bevel met een eerbiedig verzoek om ontslag uit zijne betrekking.

Willem III denkt, al meer en meer aan niets en aan niemand, dan op kleingeestige wijze aan zich zelf en aan de zijnen.

Zal hij, uit eigen beweging, eenig blijk van erkenning geven aan zijne ministers, althans aan Mr Heemskerk, voor de inspanning en het groote talent gedurende 4½ jaar aan den dag gelegd, om een zoo gewichtigen arbeid als de Grondwetsherziening tot stand te brengen?

Wij zullen zien.*

17 December.

Daar de Koning aan zijne ministers ook geen het minste blijk gaf van erkenning wegens al hetgeen door hen was gedaan om de Grondwetsherziening te doen tot stand komen, besloten zij - Mr Heemskerk was door de zeven overigen buiten de zaak gelaten - om zoo mogelijk een poging te doen om Z.M. terug te brengen van een zoo ergerlijke onheuschheid die gewis schade zou doen aan zijn aanzien in het oog der natie. Na onderlinge beraadslaging kwamen wij overeen den Koning voor te stellen Mr Heemskerk te verheffen in den adelstand, maar daar deze zich in een vertrouwelijk gesprek met onzen ambtgenoot van Justitie, die zich over iets dergelijks had uitgelaten, daar tegen had verklaard, besloten wij, hem vooraf over ons voornemen te hooren. Mocht hij bij zijne meening blijven dan zouden wij den Koning in bedenking geven hem te vereeren met een met diamanten versierde décoratie van Ridder Grootkruis der orde van den Nederlandschen Leeuw waartoe hij reeds vroeger was verheven. De Koning had nog te beschikken over een andere ridderorde waarin Mr Heemskerk nog niet was opgenomen, namelijk die van den Gouden Leeuw van Nassau maar wij wilden slechts voorstellen doen tot toekennen eener zuiver Nederlandsche onderscheiding.

Wij meenden dat het alleszins voldoende zou zijn, wanneer slechts aan Mr Heemskerk, als politiek hoofd van het Kabinet, eenig blijk van tevredenheid door den Koning werd gegeven, maar wij meenden ook dat het onze plicht was bij den Koning daarop aan te dringen dewijl het - zoo als reeds is gezegd - geheel in het belang van Z.M. zelf zou zijn.

Aan mij, als de oudste der ministers, werd de taak opgedragen Mr Heemskerk over de zaak te onderhouden. Ik deed het op den 9e December en sprak hem over verheffing in den adelstand of het hem toekennen van een Grootkruis met diamanten.

Hij begon met het eene zoowel als het andere af te wijzen.

Ik zeide hem toen ronduit dat wij zeer zeker wilden handelen uit genegenheid voor zijnen persoon en uit waardeering van zijne groote verdiensten maar ook dewijl wij gevoelden het aan ons zelf verschuldigd te zijn. Mocht men ons later wellicht verwijten, dat wij het rustig hadden aangezien, hoe hij, Mr Heemskerk, en in hem het geheele Kabinet, werd miskend, dan zouden wij daartegen waarschijnlijk weinig kunnen doen, maar wij waren er op gesteld dat ons eigen geweten ons ten minste niet

zou kunnen veroordeelen. Ik voegde er bij dat wij hem, meer dan waarschijnlijk, niet eens zouden hebben geraadpleegd of gewaarschuwd, indien er geene sprake ware geweest van verheffing in den adelstand, waar tegen wij wisten dat hij bezwaren had geopperd.

Van den adelstand wilde hij volstrekt niet hooren en in 't algemeen bleef hij *alles* afwijzen.

Wij namen afscheid van elkander met deze woordenwisseling:

'Ge wilt dus niets weten van een adelijken titel?'

'Neen volstrekt niets.'

'Welnu, dan zullen wij overleggen wat wij langs andere wegen zullen kunnen doen!'

Den anderen morgen ontving ik van hem den onderstaanden, reeds den vorigen avond geschreven, brief.

Waarde Collega!

Ik heb nog eens ampel nagedacht over Uwe zoo vriendelijke woorden en het resultaat is, dat ik u vriendelijk verzoek, benevens de HH ambtgenoten er niets aan te doen. Om drie redenen:

1e Ik voel niet de minste behoefte aan meer titels of eereblijken; ik ben van burgerlijke afkomst, door arbeid en omstandigheden opgeklommen, en nu is dat ook wél. Zoo God wil mag ik tevreden zijn, over eenigen (korten) tijd op stal gezet te worden en dan nog eenigen levenstijd na te denken over het Eeuwige en Onbekende; ik deed dit tot nog toe op verre na niet genoeg.

2e Wat ik aan eerbewijzen ooit heb ontvangen is mij altijd ongevraagd en onbewust toe gekomen; zoo ik weet dat iets in het zout is, geeft mij dat eene onnutte en onaangename agitatie.

3e Ware Z.M. zijne ministers gezind, zooals wij zouden mogen wenschen, Hij zoude *ons* (niet juist aan mij persoonlijk) iets moeten aanbieden of te huis zenden. Maar wel verre van daar, wij zouden het Hem moeten ontrukken, de eene minister ten behoeve van den ander. Dat vind ik hinderlijk en onverdragelijk. Eene weigering van Zijne zijde zoude zelfs grievend zijn. Door U werd herinnerd aan wijlen den Heer J.J. Rochussen. Nadat deze een adelijken titel had geweigerd, en een tijdlang daarna zijne begrooting voor 1861 was afgestemd (niet buiten zijne schuld) gaf de

Koning hem persoonlijk cadeau een grootkruis met diamanten; destijds was de spaarzaamheid nog niet bij Z.M. aan de orde; van 's lands geld, zou men dit niet hebben kunnen doen. Het was ook eene persoonlijke opwelling van royaliteit; zoo iets kan niet aan Z.M. worden gevraagd of voorgesteld. Zelfs iets anders dat ik niet bezit, maar ook nooit heb begeerd, de orde van den Gouden Leeuw van Nassau, laat zich niet voorstellen, want Z.M. zou het persoonlijk moeten betalen, ook dit mag niet van 's lands geld komen.

Summa summarum blijf ik bij hetgeen ik gezegd heb, ook aan Collega du Tour, dat ik niets verlang en bepaaldelijk wensch dat niets voor mij worde gedaan.

Hoogachtend en erkentelijk blijf ik

T.à.V.

(get.) Heemskerk.

v.h. 9 Dec. 87.

Dit schrijven vereerde Mr Heemskerk in hooge mate maar hij had volkomen buiten beschouwing gelaten het standpunt waarop wij ons hadden geplaatst. Het was ons toch niet te doen, en dit was hem duidelijk uitgelegd, alléén, om *hem* persoonlijk een onderscheiding te bezorgen, maar ook om zoowel den Koning als ons zelven te vrijwaren voor beschuldigingen, althans verdenkingen die zouden kunnen rijzen. Z.M. immers kon verdacht worden van onheuschheid jegens Mr Heemskerk en in hem jegens het geheele Kabinet, en wij konden worden beschuldigd van daarin lijdelijk te hebben berust.

Nadat het schrijven van Mr Heemskerk bij de ambtgenoten had gecirculeerd, werd heden morgen een bijeenkomst gehouden om over de zaak te beraadslagen.

Naar het oordeel der meerderheid deed het er weinig of niets toe ‘dat wij den Koning iets zouden moeten ontrukken de eene minister ten behoeve van den ander’. Ten eersten zou Mr Heemskerk geacht zijn, niet bekend te zijn met hetgeen wij deden en vervolgens waren wij nu eenmaal, tegenover Z.M. niet anders gewoon. Aan vier der reeds afgetreden leden van het Kabinet waren onderscheidingen toegekend, aan geen hunner waren ze geschonken op initiatief van den Koning en met enkele had het

bovendien moeite gekost om ze te bekomen, en de laatste onderscheiding die aan Mr Heemskerk zelf was ten deel gevallen - zijne benoeming tot Minister van Staat - had hij niet eens te danken gehad aan een opwelling van welwillendheid bij Z.M., hij was er door zijne ambtgenoten, buiten zijn weten toe voorgedragen geworden. Mr Heemskerk had in persoon waarlijk reeds dikwerf genoeg medegewerkt om den Koning 'iets te ontrukken' voor een ambtgenoot of pas afgetreden ambtgenoot.

De vraag bleef echter: 'Wat zouden wij met eenige kans van slagen kunnen beproeven aan Z.M. voor Mr Heemskerk te ontrukken?'

Een adelijke titel zou wellicht nog de meeste kans hebben, maar dáárvan mocht niet verder worden gesproken.

Van de beide andere onderscheidingen die nog overbleven - de Gouden Leeuw van Nassau en een Grootkruis van den Nederlandschen Leeuw met diamanten - moest de eerstgenoemde als zijnde een vreemde décoratie, buiten beschouwing blijven, en de tweede...? Hier moesten wij Mr Heemskerk helaas gelijk geven. Bij des Konings tegenwoordige, ver, zeer ver gedreven zuinigheid zou het afwijzen van het voorstel onder dezen of geenen vorm den waarschijnlijken uitslag zijn.

Er bleef echter nog over den Koning in overweging te geven aan Mr Heemskerk een, in de Staats Courant te publiceeren brief van waardeering en erkenning te schrijven. Maar wij zelf zouden aan Z.M. het Concept van zoodanigen brief dienen aan te bieden en liepen dan gevaar dat het er mede ging als met onze Concepten van troonreden en met dat der publicatie tot afkondiging der Grondwet. De Koning zou er in schrappen en veranderen naar hartelust als hij het denkbeeld overigens goedkeurde; maar troonreden en publicatiën zijn regeeringsstukken en de ministers hebben bij het ontwerpen er van *recht* van medespreken, hier nochthans zou het een motu proprio moeten wezen, ten minsten moeten schijnen; wij zouden dus wel verplicht zijn den Koning te laten begaan en ons ten slotte misschien nog hebben te schamen over het zonderlinge letterkundige product dat Mr Heemskerk zou ontvangen.

Het resultaat onzer overwegingen was, dat wij ons geheel schikten naar het verlangen van Mr Heemskerk.*

16 Januari.

Heden weder Conferentie met Z.M. Zijn uiterlijk was norsch; wij hadden weder zeer weinig te verhandelen; hij kwam en ging zonder mij te groeten.

Sedert mijne vorige Conferentie had de Koning geen zijner ministers meer ontvangen; hij had ze telkens wegens ongesteldheid laten afzeggen.

19 Januari.

Merkwaardige Conférentie van den Minister van Financiën, de Hr Bloem met den Koning.

De Koning: ‘Hebt u mij iets mede te deelen?’

De Minister: ‘Mag ik eerbiedig de vrijheid nemen te vragen naar den Staat van Ur.Ms. gezondheid?’

De Koning: ‘Neen, dat behoeft niet.’

Stilte, met het gebruikelijke staren van Z.M.; eindelijk:

De Koning: ‘Hebt U anders niets?’

De Minister: ‘Neen Sire.’

De Koning: ‘Dan zullen wij het voor gezien houden.’ (Af zonder groeten).*

19 Februari.

Verjaardag des Konings. Noch receptie, noch gala-diner ten hove, de Koning is nog altijd zeer lijdende en blijft het bed houden. Mr Heemskerk heeft in den avond van den 16e nog een onderhoud gehad met Dr Vinkhuijzen. Deze hield den toestand voor den oogenblik nog niet voor gevaarlijk, er was zelfs reeds weder een begin van beterschap, maar de nier-kolieken, waaraan de Koning lijdt, keeren met korter tusschenpozen en met meer hevigheid terug; hij ging de toekomst niet met gerustheid tegemoet.

De ministers zijn niet zonder zorg voor het geval dat de Koning in de termen mocht komen van het bepaalde in de eerste alinea van art. 38 der Grondwet. Bij onze kennis en langdurige ervaring van zijn ‘sentiment personnel excessif’ en van zijne geaardheid in het algemeen, vrezen wij dat hij zich zal verzetten tegen het instellen van het regentschap, zoo lang hij niet geheel machteloos daarneder ligt. Dat instellen zou dan tegen zijn wil moeten worden doorgezet en wee dan het leven dat die arme regentes met hem onder een dak zou leiden.

De Koning moet gruwelijke pijnen hebben te doorstaan, men moet medelijden met hem hebben. Zijn gemoed wordt helaas te midden van al dat lijden, niet zachter gestemd, niet minder weerbarstig, noch minder toegankelijk voor rancune. De gewezen Intendant van Soestdijk, de Kapitein op nonactiviteit Jhr van Beijma (zie het vermelde op 20 November 1887) heeft zijn pensioen gevraagd en bekomen. Wanneer hij indertijd, op aansporing van den Koning zelf, niet gevraagd had op nonactiviteit te worden gesteld ten einde Z.M.S intendant te kunnen worden dan zou hij thans, bij de eerste vacature tot majoor zijn bevorderd. Ik stelde dan ook aan den Koning voor hem in dien rang te pensioneeren; maar Z.M. weigerde.

De Hr van Beijma zal in zijne functiën van Intendant eerst op den 1e April worden vervangen; hij had dus ook het recht, tot op dien dag, het huis te blijven bewonen voor den intendant bestemd, maar de Koning heeft hem omstreeks half Februari doen bevelen te zorgen dat het voor den 1e Maart was ontruimd.

20 Februari.

De Generaal-majoor Jhr Klerck, adjudant des Konings in buitengewone dienst, zendt, in zijne hoedanigheid van waarnemend Gouverneur der residentie op verlangen van den Koning aan Z.M. dagelijks afschriften van de bevelen die voor den dienst van den volgenden dag, door de Chefs van de verschillende korpsen van het garnizoen zijn uitgevaardigd. Hij deelde mij gisteren mede dat de Koning ook op den 18e dergelijke afschriften had ontvangen en ze blijkbaar met groote oplettendheid had gelezen. De Generaal ontving althans nog dienzelfden dag de genoemde bescheiden met het begeleidend schrijven, door hem daar bij gevoegd, terug, met een brief van Z.M.S adjudant van dienst waarin hem werd bericht dat de Koning, op een en ander, de navolgende belangrijke aanmerkingen had gemaakt.

De Generaal had zijnen geleidebrief onderteekend als *Adjudant des Konings i.b.d.* Daardoor was te kort gedaan aan de hooge positie waarin hij door den Koning was gebracht; hij moest voluit schrijven: *Adjudant des Konings in buitengewone dienst*.

In de dienstregeling voor het regiment huzaren werd wel gesproken van de groote parade die den volgende dag zou plaatshebben, maar er was verzuimd te zeggen ter eere van *Wien* die parade zou worden gehouden.

In de dienstregeling voor het regiment veldartillerie was niet bevolen op welken tijd de manschappen tot het gaan houden van de parade moesten onder de wapenen komen.

De Koning was over een en ander zeer ontevreden en de beide regiments-adjudanten, - de personen die met de redactie van dergelijke stukken zijn belast - moesten gestreng worden gestraft.

Zoowel des Generaals geleidebrief, als de afschriften der dienstregelingen moesten den volgenden morgen vóór tien uur verbeterd weder in 's Konings handen zijn.

Verder beval de Koning dat de Generaal, in strijd met de reglementen, zelf de parade zou kommandeeren.

Dit laatste is geschied maar het straffen der regiments-adjudanten anders dan met een mondelinge terechtwijzing, is achterwege gebleven.

Welke een dwaze inconstitutioneele handeling; wat mag er in een dergelijk brein omgaan, en hoe zal het afloopen?

24 Februari.

Ministerraad gehouden. Mededeeling bekomen van den Directeur van 's Konings Kabinet dat hij evenzeer als eenig ander ambtenaar van het Kabinet, nog steeds niet tot den Koning wordt toegelaten. Er wordt niets afgedaan; het werk hoopt zich op bij den Koning en er dreigt stoornis in den dienst te komen.

De Koningin is tegenwoordig de eenige persoon die toegang heeft tot Z.M. behalve natuurlijk zijn geneesheer Dr Vinkhuijzen, maar deze is tegenover ons zeer gesloten en schijnt het groote staatkundige belang niet te begrijpen dat wij hebben bij juiste en zooveel doenlijk volledige mededeelingen. Overleg met de Koningin is niet mogelijk; Z.M. zou niet weinig zijn vertoornd én op haar én op ons, wanneer hij mocht te weten komen dat zij andere dan beleefdheids-relatiën onderhield met zijne ministers.

Ook met de wet op de voogdij wil het niet vlotten. Onze ambtgenoot van Justitie is in deze niet zoo voortvarend als wij zouden wenschen. Als die wet niet tot stand komt bij het leven des Konings dan moeten volgens art. 33 der Grondwet ‘is het doenlijk’, en het zal natuurlijk altijd doenlijk zijn, ‘eenige der naaste bloedverwanten van den minderjarigen Koning over de regeling der voogdij worden gehoord.’ Een soort van familie-

raad dus, van vreemde vorsten, op Nederlandschen bodem, beraadslagende over Nederlandsche belangen. Dit moet tot elken prijs worden vermeden. Het Nederlandsche volk zal het ons nooit vergeven als wij niet gedaan hebben wat mogelijk is om de bedoelde wet tot stand te brengen eer de Koning ons ontvalt.*

2 Maart.

Ministerraad gehouden. De vraag besproken of het Kabinet gelijk het thans is samengesteld, de nieuwe Volksvertegenwoordiging die eerst daags zal worden gekozen, mag afwachten en of het mag beproeven met haar het behartigen der regeertaak voort te zetten.

Het antwoord was ontkennend.

Zonder een nieuw en degelijk regeeringsprogramma kunnen wij de nieuwe kamers der Staten Generaal niet tegemoet treden, en een zóódanig vermogen wij niet samen te stellen. De band die ons tot dusverre bij elkander had gehouden was de Grondwetsherziening en het herstel van het evenwicht in de financiën. Dit waren de twee groote doeleinden waarnaar wij eendrachtig streefden, maar die wij niet hadden kunnen bereiken als niet, dán de eene, dán de andere, iets had toegegeven waar het gold de toepassing van beginselen waaraan hij gehecht was. Als geen onzer daartoe, te zijner tijd, in meerdere of mindere mate had kunnen besluiten, dan zou het Kabinet reeds voorlang uit elkander zijn gespat en de Grondwetsherziening zou wellicht nog in de toekomst liggen. In een woord, er had wel homogeniteit bestaan ten aanzien der taak die in April 1883 was aanvaard, maar die homogeniteit had met het volbrengen dier taak opgehouden.

Er bestond o.a. groot verschil van zienswijze over hetgeen Indië zou behooren bij te dragen aan de Staatshuishouding in Nederland, evengroot verschil over de toekomstige regeling der belastingen; idem ten aanzien der wetten die zouden behooren te worden uitgevaardigd naar aanleiding der gehouden enquête over den fabriek-arbeid, enz. Hier kwam nog bij dat eenige ministers om persoonlijke redenen naar ontslag haakten; Tromp (Marine), Bloem (Financiën) en Bastert (Waterstaat) enz. verklaarden ronduit dat hunne gezondheid hen tot aftreden noopte; du Tour van Bellinchave (Justitie) had om velerlei reden genoeg van het ministerschap; Sprenger van Eijk (Koloniën) gaf eveneens te kennen dat hij naar het

einde verlangde en allen verklaarden in krachtige bewoordingen dat de onheusche, ja onwaardige behandeling, die de ministers, vooral in den laatsten tijd, van wege den Koning was wedervaren, en waarin geene verbetering was te wachten, hen ondragelijk begon te worden.

Er werd dus eenstemmig besloten aan den Koning ons ontslag te vragen en Z.M. te verzoeken in onze vervanging te voorzien tegen de bijeenkomst der nieuwe Kamers. De brief wordt morgen verzonden.

De gezondheidstoestand des Konings is intusschen nog geenszins geruststellend en schijnt dat ook niet meer te kunnen worden; nochthans worden er dagelijks nog al zaken door hem afgedaan, maar hij is en blijft even onaangenaam en nurksch; ieder oogenblik ontvang ik afwijzende beschikkingen ten aanzien van allerlei geringe zaken die niettemin bij Koninklijk besluit moeten worden geregeld. Voorzooveel wij weten is de Koningin nog altijd de eenige persoon die toegang tot hem heeft; door haar worden hem de stukken voorgelegd die men wenscht dat hij zal teekenen; zij vervangt in deze den Directeur van het Kabinet of den ambtenaar van dat Kabinet die Z.M. goed vindt in zijne plaats te ontvangen, maar die zoo noodig inlichtingen kunnen geven terwijl de Koningin dit niet vermag.

Waarlijk een regelmatige Constitutioneele regeerwijze!

De Koningin zal wel niet zijn ingenomen met ons verzoek om ontslag. Zij heeft, door tusschenkomst van Graaf R.J. Schimmelpenninck, bij ons laten aandringen op het tot stand brengen van de wet op de voogdij, wel een bewijs dat H.M. niet minder dan wij ongerust is over de toekomst. Met die wet wil het niet naar wensch vlotten. Men had meer voortvarendheid kunnen betrachten, maar de oplossing van het vraagstuk is ook niet gemakkelijk te vinden. Tot voogden heeft men personen noodig en waar het personen geldt, heeft men maar al te licht moeilijkheden met den Koning, bovendien moet er een Combinatie worden gevonden die niet alleen genade vindt in de oogen des Konings maar ook in die der volksvertegenwoordiging.*

23 Maart.

Ministerraad. De einduitslag der verkiezingen is thans bekend; de Clericale partijen hebben te zamen een zwakke maar dan toch een

uitgemaakte meerderheid bekomen in de Tweede Kamer. Dat maakt het noodzakelijk dat aan haar de regeertaak worde overgedragen. Besloten des Konings aandacht hier op te vestigen en bij Z.M., die intusschen niets van zich heeft laten hooren, aan te dringen op ons ontslag. Waren de gronden daartoe door ons ontwikkeld, in ons schrijven van den 3e Maart reeds voldoende, thans zijn zij nog versterkt door de verhouding der politieke partijen in de Tweede Kamer. De brief zal op morgen den 24 aan den Koning worden verzonden.

Nog besloten - met zeven stemmen tegen een, die van Mr Heemskerk - in de beide groote dagbladen van 's-Gravenhage, Het Vaderland en Het Dagblad van Zuidholland en 's-Gravenhage, in hunne Ns van Dinsdag den 27e dezer, te doen opnemen een zoogenaamd Communiqué, waarin wordt medegedeeld, dat het Kabinet, reeds vóór de verkiezingen aan den Koning zijn ontslag had gevraagd en dat het die aanvrage na afloop der verkiezingen heeft herhaald. Wij meenden aan ons zelven verschuldigd te zijn, alle aanleiding te voorkomen tot de verdenking van zóó groote gehechtheid aan onze portefeuilles, dat wij slechts voor de uitspraak der stembus waren geweken.

Zoo als men heeft gezien was Mr Heemskerk het niet met ons eens, maar hij was het evenmin met ons eens geweest bij alles wat wij tot dusverre hadden gedaan om van den Koning ontslag te bekomen.

Aanvankelijk was hij van meening dat wij niets moesten doen, voordat de stembus zou hebben gesproken; en zelfs nadat de uitslag der verkiezingen was bekend geworden, beweerde hij nog dat wij behoorden af te wachten welke beschikking de Koning op onze aanvrage van den 3e Maart zou nemen. Telkens evenwel moest hij zich naar de meerderheid voegen.

Mr Heemskerk is gehecht aan het gezag en ik beken dat het met mij, die van den jeugd af aan heb gekommandeerd, hoewel gehoorzamen er mede gepaard ging, eveneens is gesteld. Ik zie echter nóch voor hem nóch voor mij kans het op goede gronden te behouden, tenzij geen der partijen waarin de Tweede Kamer zal zijn verdeeld er in mocht slagen een nieuw Kabinet samen te stellen en die taak andermaal aan hem mocht worden opgedragen.*

28 Maart.

Gaarne had ik nog den hoogst verdienstelijken Generaal Timmerman, Inspecteur van den Geneeskundigen dienst, willen doen décoreeren met het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw, maar op het voorstel daartoe aan den Koning gedaan heeft Z.M. heden kortaf met een weigering beschikt.*

31 Maart.

Heden is eindelijk het Wetsontwerp tot regeling der Voogdij, door den Koning naar den Raad van State verzonden.

22 April.

De ministeriëele Crisis is geëindigd; gisteren hebben wij onze portefeuilles aan onze opvolgers overgegeven. De mijne is de Kolonel Bergansius van de artillerie. Ik houd hem voor den kundigsten technikus van het geheele leger en had hem daarom gesteld aan het hoofd der gezamenlijke technische inrichtingen te Delft. Hoe hij zal staan tegenover de groote vraagstukken van legervorming en legerinrichting die thans aan de orde komen, durf ik niet voorspellen, maar hij is in ieder geval een zeer schrander en scherpzinnig man.

Ik wensch hem bij den Koning meer succes toe dan mij, vooral in den laatsten tijd, mocht ten deel vallen. In den loop van het jaar 1887 gewerden mij van Z.M., zonder eenige opgave van redenen, 18 afwijzingen van gedane voorstellen, en sedert 1e Januari van dit jaar, ontving ik er reeds 12. Het werd mij hoe langer hoe moeilijker den Koning te voldoen.

De nieuwe ministers zijn gistermorgen ten 10½ uur door den Koning beëedigd. De formateur van het Kabinet Bn Mackay had te voren geen onderhoud gehad met Z.M. en is bij gelegenheid der beëediging, evenmin als een zijner ambtgenoten door den Koning toegesproken geworden.

De aftredende ministers hadden een afscheidsgehoor aan Z.M. gevraagd maar bekwamen ten antwoord dat 's Konings gezondheid hem niet toeliet hen te ontvangen. Hij is evenwel in deze oogenblikken niet zóó ziek of hij had hen, terstond na het beëedigen hunner opvolgers, zeer goed een audiëntie van eenige minuten kunnen verleenen.

Sedert den 10e Februari, Conférentiedag van den minister van Binnenlandsche Zaken, heeft niemand onzer den Koning meer ontmoet.

Op deze wijze zijn wij dan gescheiden van Willem III, na gedurende vijf volle jaren de teugels van het bewind te hebben in handen gehad, en een groote zaak, met goeden uitslag, te hebben tot stand gebracht.

Dit hoofdstuk heeft een ander karakter dan de voorafgaande. Het is niet door Weitzel zelf geschreven, maar grotendeels samengesteld uit de correspondentie over enige manuscript-artikelen in Weitzel 15 (Twee Keizers) en 16 (De laatste Stuarts). Gegevens over de weigering door De Gids ook uit Weitzel 13 (Gesprekken met prins Frederik).

Hoofdstuk 9

DE ROMANOWS EN DE ORANJE'S. TWEE KEIZERS EN DE LAATSTE STUARTS. RUSSISCHE KARAKTERTREKKEN. DE DOOD VAN DE KONING. BRIEVEN AAN HET HOF. EENZAAM MAAR NIET ALLEEN. WEITZEL EN DE OPVOEDING VAN WILHELMINA.

Al vóór 1875 had Weitzel in zijn aantekeningen af en toe ‘zielkundige’ opmerkingen over de koning neergeschreven. Toen hij na zijn aftreden als minister de voorafgaande periode overzag, begon hij aan de complete dynastieke karakterschets, die in hoofdstuk 3 is weergegeven.

Dit was echter niet zijn enige proeve van een koninklijke psychologie. Onmiddellijk na zijn gedwongen pensionering als generaal-majoor in februari 1878, zond hij aan de redactie van het maandblad *De Gids* het door hem eerder geschreven, maar nog in portefeuille gehouden artikel *Twee Keizers*. Het was een beschouwing over twee Russische tsaren, Peter de Derde en Paul de Eerste, respectievelijk overgrootvader en grootvader van koning Willem de Derde. Volgens Weitzel waren zij het die met hun ‘zonderling karakter’ een erfelijk stempel op de Oranjes hadden gedrukt.

Weitzel meende hier een spoor te volgen dat door niemand minder dan koningin Sophie was uitgezet. Op 1 juni 1875 was in de Revue des Deux Mondes, gezaghebbend Frans maandblad, een artikel verschenen onder de titel *Les derniers Stuarts*. Spoedig werd bekend dat de koningin der Nederlanden het geschreven had.

Het betoog over de degeneratie van het Engelse vorstenhuis Stuart was naar Weitzels mening een waarschuwing van koningin Sophie aan haar zoons Willem en Alexander voor analoge verschijnselen bij ‘de laatste Oranjes’. Een van de door haar gesignaleerde geestelijke zwakheden van de Stuarts, was het ‘sentiment personnel excessif’, de term die Weitzel in toenmalig modern psychologisch jargon vertaalde als ‘hoogheidswaanzin’ en van toepassing verklaarde op koning Willem III.

In zijn beschouwingen hierover, voorafgaande aan zijn dagboekaantekeningen betreffende gesprekken met prins Alexander (zie hoofdstuk 7),

maakt Weitzel overigens niet duidelijk waarom koningin Sophie de omweg van een Frans tijdschrift zou gebruiken om haar zoons te waarschuwen, die zij heel wat dichter bij huis kon toespreken.

Hoe dit zij, Weitzel vond naar zijn opvatting soortgelijke ziektebeelden bij de voorouders van de koning, de Romanows. Spreekt men van ‘Russische invloed’, dan was Weitzel zeker de enige niet die daarvan sterke voorbeelden zag. Koningin-moeder Anna Paulowna, overleden in 1865, was in haar gewoonten altijd Russische gebleven. Na de dood van koning Willem II (1849), die zij ondanks alle moeilijkheden die er ook in haar huwelijk geweest waren bleef vereren, had zij zich teruggetrokken in een sfeer van Russische orthodoxie, compleet met geïmporteerde popen en koorzangers.

Voor wat haar zoon betreft, wekten alleen al zijn lange en forse gestalte, zijn ongemene lichaamskracht en zijn zware stem, eerder het beeld op van de Russische dan van de Hollandse of Friese landedelman. Voeg daarbij zijn viriliteit en zijn grote emotionaliteit, zijn gedrag jegens zijn hofhouding en anderen in zijn omgeving - en men kon dit alles on-Hollands, dus misschien met enige reden *Russisch* noemen.

Als Weitzel zich dan ook had beperkt tot het opsommen van ‘Russische karaktertrekken’, had hij zelfs bij een uiterst welwillend jegens de koning gestemde navorser als prof. C.W. de Vries instemming kunnen vinden. Maar Weitzel ging veel verder. Hij wilde geen karaktertrekken, hij wilde een ziektebeeld en daarvoor had hij de ziektegeschiedenis van 's konings Russische voorouders nodig. Hij vindt ze overvloedig in de overleveringen omtrent Paul I en Peter III, beiden bij paleisrevoluties vermoord omdat zij voor krankzinnig gehouden werden.

Het begin van *Twee Keizers:*

‘De daden van sommige vorsten die bekend zijn geworden door hunne zonderlinge en vaak gewelddadige handelingen, werpen misschien een minder donkere schaduw op hun karakter, als men dit beschouwt in het licht der wetenschap van onze dagen. (*) Het zal wellicht blijken dat men veeleer moest beklagen, daar waar men tot nog toe uitsluitend veroordeelde. Misschien ook zal men zien dat het onderwerp een nuttige studie kan zijn, niet slechts voor psychologen maar zelfs voor staatslieden’.

Het leek rechtstreeks op Willem III te slaan, het sloeg op hem langs de omweg van zijn voorvaderen. (De Oranjes waren trouwens in Weitzels tijd dubbel aan de Romanows geparenteerd. Koningin Sophie was zelf een dochter van grootvorstin Katharina Paulowna, zuster van Anna Paulowna). Zonder dat in het stuk de naam van koning Willem ook maar genoemd wordt, geeft het een overduidelijke karakterschets van hem aan de hand van voorbeelden uit het leven van Peter en Paul. Hun vreemde gedragingen in privé-leven en militaire zaken, hun vooroordelen in binnen- en buitenlandse politiek en hun grove bejegening van hofpersoneel en ministers(!), werden door Weitzel geheel als parallellen met die van Willem III uitgetekend. Met deze moraal:

‘De sterk sprekende afkeurenswaardige eigenaardigheden, die het deel waren van Peter III en Paul I kunnen in den mensch niet ontstaan door een verkeerde opvoeding, maar een oordeelkundige opvoeding kan - dáár waar men recht heeft te vermoeden dat de kiemen van dergelijke eigenaardigheden aanwezig kunnen zijn - bewerken dat zij niet tot ontwikkeling komen.’

Voor de redactie van *De Gids*, waar de herinnering aan het grote redactieconflict over Busken Huets artikel ‘Een avond aan het Hof’ uit 1865 nog niet geheel vervlogen kon zijn, was dit alles duidelijk genoeg.

Aan de Hoog Edel Gestrengen Heer A.W.P. Weitzel, Amsterdam, 1 April 1878

Hoog Edel Gestr. Heer,

Wij nemen de vrijheid, u hierbij uw stuk getiteld ‘Twee Keizers’ terug te zenden, daar het ons tot ons leedwezen ter plaatsing in ons tijdschrift minder geschikt voorkomt. Wij betuigen u echter onze dank voor de aanbieding en teekenen met alle achting,

De Redactie van De Gids.

De redacteur prof. H.P.G. Quack gaf Weitzel later de mondelinge toelichting dat het publiceren van dit stuk voor de redactie ‘zou zijn geweest een daad waarin zij niet betrokken had willen worden’.

Weitzel noteert in zijn dagboek dat het zeker een daad zou zijn geweest, maar een *vaderlandslievende*, want het stuk zou de natie na de affaire-Ambre hebben gewezen op de zielsziekte van de koning ‘die hem toch niet als een schande kon worden toegerekend.’

‘Ik heb in die dagen en trouwens ook vroeger, een treurige ondervinding opgedaan; het is deze: men kan in Nederland veel kwaad zeggen van Jezus Christus, van den Heiligen Geest, zelfs van den Goeden God, zonder dat iemand het u ernstig kwalijk neemt, maar het Huis van Oranje staat eenige sporten hoger in de openbare mening. (*) Hoe geheel anders gaat het niet toe in Engeland.’

Teleurgesteld in *De Gids*, zond Weitzel zijn artikel als memorandum toe aan prins Frederik, die het las en tegen zijn secretaris zei: ‘Ik moet tot mijn leedwezen erkennen dat er veel, zeer veel waars in is.’ Althans, zo heeft de secretaris het aan Weitzel overgebracht, Prins Frederik zelf fluisterde Weitzel tijdens een hofbal in 't oor: ‘Ik dank u, meer zeg ik hier niet.’ Hij heeft trouwens nóóit meer gezegd en Weitzel moest zijn artikel weer in portefeuille leggen. In zijn dagboeken bleef hij doorgaan met zijn zielkundige studiën, gesterkt door het lezen van enige boeken waarvan zoals in de voorafgaande hoofdstukken bleek, herhaaldelijk citaten bij bepaalde merkwaardigheden over de koning te pas worden gebracht.

Na zijn tweede ministerschap nam Weitzel de *Twee Keizers* weer ter hand. Zijn ervaringen van de afgelopen jaren waren niet van een aard geweest dat de zin van zijn betoog verloren was gegaan. Integendeel: de laatste levensjaren van de koning werden gekenmerkt door geestelijke inzinkingen, die overigens geheel los stonden van de door Weitzel steeds aangevoerde ‘hoogheidswaanzin’. De koning werd gesloopt door een nierkwaal en door suikerziekte, die zijn geestelijke vermogens aantastte. In april 1889 had de Raad van State het koninklijk gezag moeten waarnemen. De koning herstelde in mei en ontstak in woede toen hij bemerkte dat het koninklijk gezag hem ontnomen was. Toen zijn ziekte medio 1890 verergerde aarzelden het kabinet en de Raad van State lang eer men de grondwettelijke procedure opnieuw aanspande. Pas op 30 Oktober - de staatsstukken

lagen letterlijk bij honderden op afdoening te wachten - kwam er een interimregeling in afwachting van het regentschap van koningin Emma. Op 20 november werd zij beëdigd. Drie dagen later overleed de koning.

Na de eerste ziekteperiode van de koning had Weitzel zijn artikel aan de redactie van *De Tijdspiegel* aangeboden. De sfeer was veranderd bij 1878. *De Tijdspiegel* liet op 1 november 1890 weten dat zij 'zeer gaarne' het stuk in het decembernummer zou plaatsen.

De dood van de koning kwam echter tussenbeide:

den Haag, 9 Januari 1891.

Hooggeachte Heer,

In de laatste redactievergadering van de Tijdspiegel was Uw artikel, dat uit het Decembernummer weggelaten was, reeds ernstig en uitvoerig besproken. Algemeen was men van oordeel dat het in de gegeven omstandigheden geen *raison d'être* meer had, en derhalve de opneming, nu nog, ongeraden. Practische gevolgen zou die opneming niet meer kunnen hebben dan (waarschijnlijk) een voor het tijdschrift ongunstigen indruk bij het groote en oppervlakkig lezend publiek. Juist zou ik UHEG. van deze beslissing gaan kennis geven toen ik Uw schrijven betrekkelijk dat artikel ontving. Ik vermoed dat het stuk reeds zal zijn gedistribueerd, doch al ware dit niet het geval zou toch de Redactie wel niet op haar besluit terugkomen.

Het doet mij leed, dat al de moeite vergeefsch is geweest, maar daarvan kan de schuld alleen aan de 'omstandigheden' gegeven worden, die noch schr. noch Red. in hunne macht hebben.

Met de meeste achting UHEG. dev. dr.
Maas Geesteranus

's-Gravenhage den 12e Jan. '91

H.H.!

Met leedwezen heb ik kennis genomen van den inhoud Uwer letteren van 9e dezer. Dat leedwezen werd niet zoozeer opgewekt door het afwijzen van mijn opstel, hoewel het tegendeel mij aangenaam zou zijn geweest, maar veel meer door de overtuiging die ik bekwam dat de redactie de

volle strekking van het stuk niet had begrepen. Die strekking was tweeledig zoo als ik mondeling duidelijk heb uitgelegd. Ten eerste wilde ik een poging doen om te beletten dat een krankzinnig man weder lichtvaardig hersteld werd verklaard, en ten tweede, wilde ik, zoo mogelijk, bewerken dat bij zijn eenig kind, dat de kiemen van 's vaders ziekte kan hebben geërfd, door een oordeelkundige opvoeding, het tot ontwikkeling komen dier kiemen werde tegengegaan. Het eerste is overbodig geworden, maar het tweede - en er wordt in mijn artikel uitdrukkelijk op gewezen - is en blijft noodig. Het geldt hier een zaak van groot vaderlandsch belang, waarvan zoo als van zelf spreekt de behartiging niet spoedig genoeg kan worden ter hand genomen.

Hoe is het nu mogelijk te beweren dat het probleem van mijn opstel geen *raison d'être* meer zou hebben?

Nu echter de Redactie van de Tijdspiegel niet tot de *kern* der zaak is doorgedrongen verwacht ik natuurlijk nog veel minder succes bij het oppervlakkig lezend publiek waarvan Uwen brief gewaagt.

Daar ik zoo als U uit mijn vorigen brief is gebleken voor genoemd belang denk te blijven ijveren, zal ik naar andere wegen om zien.

Ontvang enz.

Weitzel.

De ‘andere wegen’ die Weitzel nu zocht, leidden rechtstreeks naar het hof van koningin Emma, waar een dochter van Willem III moest worden opgevoed!

Het is mijn veronderstelling dat Weitzel met gebruikmaking van het klaargemaakte, maar niet gebruikte zetsel van *De Tijdspiegel* een aantal overdrukken heeft laten vervaardigen, die hij als particuliere brochure toezond aan invloedrijke hofdignitarissen.

Het eerste antwoord was afkomstig van K.J.G. baron van Hardenbroek, Heeraartsberg en Bergambacht, Opperkamerheer van de koningin. Een half jaar later volgde een antwoord van de hofarts, dr J. Vlaanderen.

Parijs, Rue Cambon 35, 23 Maart 1891.
Hoog Geachte Generaal!
Gisteren ontving ik alhier uwe brochure ‘Twee Keizers.’ Voor de Toezending ben ik u hoogst erkentelijk en dank u, dat u, in deze, aan mij gedacht hebt. -
Met opzet heb ik met dit schrijven gewacht tot dat ik het opstel gelezen had. Niets is mij ontgaan, ook niet het onderstreepte op Bladz. 13.
Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn Uw dienaar
Hardenbroek en Bergambacht.

Apeldoorn, 29 October '91.

WelEdele Zeer Gel. Heer!
Toen ik voor eenigen tijd van U ontving uwe brochure: de twee keizers, was mij uw adres onbekend. Nu de Heer Tellegen mij heeft medegedeeld dat Gij in den Haag zijt teruggekeerd, haast ik mij U mijnen dank te betuigen voor de toezending.
Met belangstelling heb ik van den inhoud kennis genomen en vond dien zoo belangrijk, dat ik de brochure ook ter lezing heb gegeven aan een der Heeren, die in de onmiddellijke nabijheid van HHMM leeft; ZWelGeb. zeggende, dat ik geloofde dat men mij de brochure had toegezonden opdat menschen van invloed een wakend oog zouden houden op de opvoeding van de Hoofdpersoon. -
Met dat doel is uw geschrift dan ook gelezen. Nogmaals mijnen dank voor de toezending en geloof mij met achting te zijn
Uw D. Dienaar
J. Vlaanderen Czn.

In hoeverre had Weitzels waarschuwing doel getroffen? Met deze vraag begint de betekenis van Weitzels geschriften plotseling van het verleden naar de toekomst te wijzen.
In haar boek *Eenzaam maar niet alleen* schreef koningin Wilhelmina in 1959 over haar jeugdjaren in de veelbesproken ‘gouden kooi’ (pag. 54):

‘Antecedenten in de familie - er was wel eens teveel toegegeven aan de grillen en zwakheden van een kind, met als gevolg dat het niet voldoende

weerstandvermogen kreeg tegen de verlokking van gemakzucht en egoïsme - waarvan herhaling tot elke prijs vermeden moest worden, hebben hun invloed doen gelden op mijn vorming. Dit heb ik steeds duidelijk beseft. Ieder slap toegeven van mij werd dadelijk streng aangepakt, soms zelfs met verwijzing naar het bedoelde antecedent.'

Ik vraag me af of bij de verwijzing naar het 'antecedent' nog weliets bekend was van de omstandigheden waaronder Wilhelmina's halfbroer Willem aan 'gemakzucht en egoïsme' had toegegeven - de omstandigheden die Weitzel in zijn nota's over de mislukte huwelijksplannen van de prins met zoveel begrip en menselijkheid heeft geschetst.

Het zou intussen onzinnig zijn te menen dat koningin Emma bij de opvoeding van haar dochter alleen door Weitzel op de gedachte kan zijn gebracht dat lering moest worden getrokken uit het ongelukkig leven van prins Willem en prins Alexander. Toch moet Weitzels invloed niet licht worden geschat.

De laatste brief in de Collectie Weitzel is een erkenning van zijn betekenis op dit punt, negatief en positief.

In 1891 had Weitzel zich nog eens aan het schrijven gezet. Het werd een artikel, *De laatste Stuarts*, waarin hij zijn stelling over de beweegredenen van koningin Sophie bij het schrijven van haar gelijknamige stuk uit 1875 herhaalt. Daaraan verbindt hij een eigen beschouwing over de 'ziektebeelden' van de Stuarts, de Romanows, de Wasa's en nog zo wat koningshuizen meer. Hij zond het aan het vaktijdschrift *Psychiatrische en Neurologische Bladen*. Het antwoord van de redacteur dr. A.O.H. Tellegen, directeur van het Haags krankzinnigengesticht, is vervat in een voorbeeldige brief waarin zin en onzin van Weitzels amateurpsychiatrie kernachtig wordt samengevat. De cursivering van de zin over de opvoeding van Wilhelmina is door Weitzel zelf met gepaste trots geschied. Een beter slot van deze selectie uit zijn *Merkwaardigheden* is niet denkbaar.

25 Januari 1892.

Zeer geachte Heer!

Ik heb uw stuk 'de laatste Stuarts' bij de leden onzer redactie laten rondgaan en wij hebben het besproken in de laatste redactievergadering. De conclusie was, dat dit opstel beter paste in een literair, dan in een wetenschappelijk Tijdschrift. Want van een wetenschappelijk standpunt was het zeer moeielijk, geschiedkundig te bewijzen, dat al die vorsten krankzinnig waren geweest en niet, even als zoovele gewone menschen, psychische eigenaardigheden hadden vertoond, die nog binnen de breedte der gezondheid vielen. De quaestie daar gelaten, pater est quem nuptiae demonstrant, zoude men uit uw opstel evengoed kunnen bewijzen, dat niet de erfelijkheid, maar opvoeding en omgeving de groote factoren zijn, die den mensch vormen. Het zoude toch al heel vreemd zijn, dat al de vorsten van het huis Stuart die elkander opvolgden, allen op den vader en niemand op de moeder geleek, terwijl het toch bekend is, dat een vrouw een geslacht kan bederven, maar ook kan goedmaken.

Daarbij kwam, dat volgens de redactie het doel met uw eerste schrijven was bereikt. Immers *volgens geloofwaardige inlichtingen had de Koningin Regentes het opstel 'de twee Keizers' gelezen en had het op haar indruk gemaakt, zoodat zij* bij de opvoeding van de jonge Wilhelmina zeer zeker uw verstandig advies niet zal in den wind slaan.

Ik hoop u binnen kort te komen bezoeken, om de zaak mondeling te bespreken.

Na de beleefde groeten aan uwe geachte familie verzocht te hebben

Uw dstw.

dr. Tellegen.

Vertaling van Franse teksten

Pag. 28. ‘U zult zien, dat duurt tot de Franse keizer zich ermee bemoeit, en dan zal 't eens even gezegd worden.’

‘Ja Sire, als ze [de Pruisen] tenminste niet ook de Fransen verslaan.’

‘De Pruisen de Fransen verslaan? Weer wat nieuws! Hoe haal je 't in je hoofd?’

Pag. 30. ‘Maar meneer, U kunt 't niet weigeren. U heeft een zoon, ik heb hem bij u thuis gezien. U moet net doen als kolonel T. te Luik en voor uw zoon [mijn voorstel] aannemen. Hij krijgt een geschenk waarmee hij nooit moeilijkheden zal krijgen, ook niet als U ondanks al Uw pogingen geen succes heeft.’

Pag. 55. ‘Oh, dat is niets, laten we gaan zitten; die bedienden zijn allemaal zo.’

Pag. 60. ‘Dat heeft wel lang geduurd, weet U!’

Pag. 61. ‘O ja! Maar ik, wat krijg ik? Blijf ik altijd zitten met mijn vijf stuiver?’ Het Franse liedje in de voetnoot: ‘Vijf stuiver, vijf stuiver; voor onze huishouding. Vijf stuiver, vijf stuiver; vrouw, wat moeten we beginnen.’

Pag. 69. ‘Wie is die man met z'n geweer, wat wil hij van me?’ ‘Wat wil die man toch van me die ik altijd op mijn weg vind?’

Pag. 70. ‘Donders, wat doet U; ik heb U bevel gegeven naast me te blijven.’

Pag. 76. ‘Laat haar maar komen.’ (Plechtiger: Dat zij kome!) ‘Dan is alles geregeld.’

Pag. 77. ‘Er is geen twijfel aan; ik zal niet trouwen.’

Pag. 79. ‘Wat wil men dan toch van me?!’

Pag. 80. ‘Niets méér!’

Pag. 81. Het aanstaande huwelijk ‘van een oude koning, bekend door zijn liefdesavonturen met een jonge zangeres, die wat haar zingen betreft kan worden vergeleken met een roos, en wat haar schoonheid betreft, met een nachtegaal.’ Na de dood van de koningin ‘verspilde de koning geen tijd met nutteloze fijngevoeligheden’ maar besloot terstond het huwelijk aan te gaan.

Pag. 119. 'Onverenigbaarheid van hart en geest', meer nog een onverenigbaarheid van geest dan van hart.'

Pag. 123. 'Je ziet er goed uit... je bent dik geworden.'

Pag. 125. Les jupons: de rokken [draagsters].

'Sire, het gaat om een vorstin die wij vereerd hebben!'

'Mijn positie hier is buitengewoon moeilijk en delicaat.'

Pag. 149. 'Slechte redevoering, daarom heb ik niet geantwoord.'

Pag. 160. 'Ik laat me niet dwingen.'

Pag. 179. Esquirol: 'Over het algemeen wordt opgemerkt, dat krankzinnigen, haat en afkeer opvatten jegens bepaalde personen, zonder enig motief en zonder dat iets hen daarvan kan afbrengen'.